

Божанско и људско: приповетке, 1934.

Садржај

1. Божанско и људско
2. Корнеј Васиљев
3. Јутро једног спахије
4. Ходинка
5. Отац Сергије
6. Укидање и обнова пакла
7. Асирски краљ Асархадон
8. Вук
9. Камење
10. Прича за децу
11. Тихон и Малања
12. Четрдесет година
13. Разговор залуталих људи
14. Из неопрезности
15. После бала

821.161.1

-32

5
882

РИБЛИОТЕКА

БИБЛИОТЕКА
Опште одељење
Инв. бр. 2.507

ЛАВ ТОЛСТОЈ

**ПРИПОВЕДАЧКА
ДЕЛА**

У ОСАМ КЊИГА

I.
ГОСПОДАР И СЛУГА.

II.
БРАЧНА СРЕЋА.

III.
ЗАШТО?

IV.
МЕЋАВА.

V.
БОЖАНСКО И ЉУДСКО.

VI.
ПРЕПАД.

VII.
БРАГ.

VIII.
РОБ.

30334

ЛАВ ТОЛСТОЈ

БОЖАНСКО И ЛЈУДСКО

ПРИПОВЕТКЕ.

1934.

*Ова књига садржи 15 приповедака Лави Толстоја у преводу
Милете Јакшића и Николе Николајевића.*

Сва права има
НАРОДНО ДЕЛО
ИНСТИТУТ ЗА НАЦИОНАЛНИ ПУБЛИЦИТЕТ
П. М. ПЕТРОВИЋА
У БЕОГРАДУ.

Штампа »Типографије« у Загребу.

БОЖАНСКО И ЉУДСКО

ПРИПОВЕТКЕ

Handwritten signature or mark.

САДРЖАЈ:

1. Божанско и људско	1
2. Корнеј Васиљев	53
3. Јутро једног спахије	77
4. Ходинка	147
5. Отац Сергије	159
6. Укидање и обнова пакла	221
7. Асирски краљ Асархадон	243
8. Вук	251
9. Камење	253
10. Приза за децу	255
11. Тихон и Малања	261
12. Четрдесет година	283
13. Разговор залуталих људи	293
14. Из неопрезности	299
15. После бала	305

БОЖАНСКО И ЉУДСКО.

1.

Било је то седамдесетих година, кад је у Русији борба револуционараца против владе достигла врхунац.

Генерални заповедник једнога јужног среза, неки Немац, здрав као дрен, опуштених бркова, хладнога погледа и безизразнога лица, у копорану украшеном белом колајном, седео је једнога вечера у своме кабинету за столом, на којем су биле четири свеће са зеленим штитовима. Прегледао је и потписивао акта која му је оставио претстојник његове писарнице. »Тај и тај, генерални ађутант«, стављао је он испод свога имена и презимена, а сваки пут је повлачио дугачку шару, па је хартију остављао у страну.

Међу тим актима била је и пресуда којом је био осуђен на вешала Анатолије Светлогуб, свршени студент одеског Универзитета, због саучесничтва у завери која је имала за циљ да острани тадању владу. Генерал потписа и тај акт, а на лицу му изби некаква необична зловоља. Затим ближљиво поређа својим белим, негованим и од старости и сапуна набораним рукама, табакe хартије, тако да су окрајци лежали тачно један над другим, па и њих остави у страну. Наредни акт се односио на дознаку новца за довоз намирница. Док је пажљиво читао

тај акт и гледао да ли су унесене суме тачне или не, ђенерал се изненада сети разговора са својим помоћником поводом Анатолија Светлогуба. Ђенерал је изјавио како сумња да динамит, нађен код Светлогуба, доказује какву злочиначку намеру тога студента. Али, помоћник се није дао одвратити од свога мишљења према којем, без обзира на динамит, постоји читав низ подозривих околности које доказују да је Светлогуб коловођ веће групе. Кад се ђенерал сети тога разговора, он се замисли. Под капутом, који је на грудима био постављен вуном, са посувращима чврстим као лепеза, почело је неравномерно да му куца срце, а дисање му је толико отежало да му је на прсима отскакивао велики бели крст, који је за њега био радост и дика. Било је још времена да позове претстојника писарнице и да пресуду, ако не опозове, а оно бар одгоди.

»Да ли да пошаљем по њега? Или да не пошаљем?«

Срце му још узбуђеније закуца. Ђенерал зазвони. Уђе војник брзим, нечујним корацима.

— Је ли Иван Матвејевић већ изишао?

— Боже сачувај, господине ђенерале! Изволео је отићи у канцеларију.

Ђенералово срце било је веома узбуђено. Час су га хватали изненадни грчеви, а час се готово потпуно притајало. Ђенерал се сети лекареве опомене. Пре неки дан лекар је прегледао његово срце и наредио му како ће на њега да пази.

»Чим осетите да нешто са срцем није у реду«, рекао му је лекар, »треба да престанете са сваким радом и да се забавите чим било. Узбуђење је за вас веома опасно. Не допуштајте нипошто да дође до њега!«

— Заповеда ли господин ђенерал да га позовем?

— Не, не треба! — рече ђенерал, и помисли: »Да! Неодлучност ме узбуђује више него све остало. Пресуда је потписана, и свршено!«

Затим прошапта своју омиљену пословицу: »Сваки лежи онако како се намести«, и заврши: »То се мене ништа не тиче! Ја сам извршилац високе воље, и ја морам да се уздигнем изнад таквих осећања«. Онда набра обрве са намером да изазове у себи ону неосетљивост која се нимало није слагала са његовом природом, и у томе тренутку сети се последње посете цару. Владар је онда начинио строго лице, управрио је на њега свој стаклени поглед и рекао му је: »Ја полажем наду у тебе. У рату ниси себе штедео, па ћеш и сад, у борби са црвенима, умети да поступаш одважно. Не дај да те преваре или плаше. Збогом!« Цар га је онда загрлио и допустио му да га пољуби у раме. Пред ђенераловим очима створи се јасна слика тога догађаја, и он се сети како је одговорио цару: »Једина ми је жеља да свој живот жртвујем своме цару и својој отаџбини!«

Пошто је код себе изазвао најпонижнију гану-тост и осетио како је своме цару одан до самопожртвовања, он потпуно одагна од себе помисао која га је тренутно збунила, потписа остала акта и поново зазвони.

— Је ли приређен чај?

— Биће овога часа, господине ђенерале!

— Добро, можеш ићи.

Ђенерал одахну и поглади руком оно место на својем капуту на којем му је било срце. Затим пође крупним корацима кроз велику празну дворану

и упути се по сјајном, утлачаном поду, у салон из којег се чуо разговор.

Ђенералова жена имала је госте. Ту су били гувернер са госпођом, нека стара кнегиња која је била велики патриота, и један гардиски официр, вереник последње, још неудате ђенералове кћери.

Ђенералица, сухоњава госпођа, танких усана и хладног израза на лицу, седела је за ниским столићем, на којем је стојало посуђе за чај и сребрни чајник на самовару, и причала је усиљено тужним гласом гувернеровој дебелој жени, која се правила млађа него што је у ствари била, како је узнемирена што јој муж није сасвим здрав.

— Свакога дана чујемо нове вести о томе како се улази у траг заверама и како се догађају свакојаке страшне страве... Па све то лежи на Васиљу. Он треба све то да одлучи.

— Ах, не говорите ми о томе! — рече кнегиња. — Je deviens féroce, quand je pense à cette maudite engeance.*

— Да, да; страшно је то! Замислите, он ради по дванаест часова дневно. И све то са својим слабим срцем. Ја баш стрепим...

Она не доврши, јер опази да њен муж уђе у салон.

— Одиста Баркинија треба да чујете по сваку цену. То вам је диван тенор! — рече она, па се љубазно осмехну на гувернерову жену и стаде да прича о неком недавно приспелом певачу тако природним гласом као да су се све време забављале тим разговором.

Ђенералова кћи, лепушкаста, обла и млада де-

* Расгоропадим се кад помислим на те проклете скотове.

војка, која је дотле седела са својим вереником у удаљеном углу салона, иза кинеског наслона, устаде и заједно са вереником пође у сусрет оцу.

— Гле, нас двоје се данас нисмо ни видели! — рече ђенерал, па се пољуби са ћерком, а са њеним вереником се рукова.

Пошто се поздрави са гостима, ђенерал седне за столић и поведе са гувернером разговор о најновијим вестима.

— Не, не! О пословима се не сме разговарати; то је забрањено! — прекину ђенералица гувернера. — Гле! Ево Коњова! Он ће нам причати штогод весело. Добро дошли, Коњове!

И Коњов, који је био познат као преклапало и шаљивчина, заиста им одмах исприча најновију анекдоту, која изазва смех код свих присутних.

2.

— Не, не; то не може бити, не може бити! Пустите ме! — дерала се Светлогубова мајка промуклим гласом покушавајући да се отме из руку једног лекара и једног синовљевог друга, учитеља гимназије, који су се трудили да је задрже.

Светлогубова мајка је лепа жена, средњих година. Њена коса тек је почела да седи, а очи су јој биле окружене ситним борама. Светлогубов друг, који је дознао да је потписана смртна пресуда, хтео је пажљиво да припреми мајку на страшну вест; али, тек што је почео да јој говори о њеноме сину, она је, по нагласку и по његовом плашљивом погледу, погодила да су се обистиниле њене стрепње.

Тај приказ се одиграо у једној малој соби најбоље гостионице у вароши.

— Што сте ме спопали? Пустите ме! — викала је она и отимала се од лекара, старог пријатеља њене породице, који је једном руком чврсто држао њену мршаву руку, а другом је стављао бочицу са леком на овални сто поред дивана. Жени је било криво што су је држали, јер је осећала да мора нешто да предузме, нешто што јој није било сасвим јасно, а чега се ипак бојала.

— Умирите се! Ево вам капљица за умирење, па попијте коју! — рече јој лекар и пружи јој мутну течност у чашици.

Жена се намах умири и готово се сва згури. Глава јој паде на упале груди, склопи очи и пусти да је посаде на диван. Она се сети како се њен син растао од ње пре три месеца и како је онда његово лице било некако тајанствено и тужно. Затим се он појави пред њом као осмогодишњи дечак, голих ножица и дуге, смеђе, уковрчене косе, у капутићу од кадиве.

— Па њега, њега, тога дерана... са њим хоће то да учине!

Она скочи, одгурну сто, изви се из лекаревих руку и дотрча до врата, али се опет сруши на једну столицу.

— Па још кажу да има бога! Какав ми је то бог, кад допушта тако што. Нека враг носи и тога бога! — повика она и стаде час да јеца, а час хистерично да се смеје. — Обесиће га, обесиће! Њега, који се свега одрекао, који је за друге жртвовао и службу и имање, и који је све дао народу! — викала је она. Некад је зато пребацивала своје сину, а сад је, ето, одобравала његову оданост идеји. — Па

њега, њега; са њим то раде! И још кажу да има бога! — викала је непрекидно.

— Али, ја не кажем ништа! Молим вас само да узмете ове капљице.

— Нећу ништа! Хахаха! — смејала се она и јецала је, опијајући се својим очајањем.

До увече она је била потпуно исцрпена и није могла више ни да говори, ни да плаче, него је само гледала преда се укоченим и махнитим погледом. Лекар јој убризга морфиум, и она заспа.

Спавала је мирно и ништа није сањала; али, кад се пробудила, било јој је страшно. Најстрашније јој је било то што су људи могли да буду тако свирепи и што су такви били не само ти ужасни ђенерали и жандарми, него и сви остали. Собарица је могла мирно да спреми собу, суседи у гостионици су весело називали један другом »добро јутро«, или су се нечем смејали, као да нико на овом свету нема разлога да пати.

3.

Светлогуб је провео у затвору више од месец дана и много је препатио за то време. Још од свога детињства он је, као богат човек, несвесно осећао неистинитост свога искључивог положаја, мада се трудио да угуши у себи ту свест. Кад би дошао у додир са бедом простога народа, па чак и кад је био веома весео и расположен, њега би често обузимала грижа савести због тих људи, због тих сељака, старца, жена и деце, што су се родили, одрасли и умирали, а нису познали све оне радости које је он у толикој мери уживао, па их ипак није

ценио. Али, они се нису ослободили свога мучног рада и своје невоље ни онда кад је он свршио универзитет и покушао да се ослободи гриже савести, па је у своме селу основао примерну школу, задругу за набавку намирница на велико и уточиште за немоћне старице и старце. Поред свега тога, кад би се веселио са својим друговима или кад би купио скупоба коња за јахање, савест га је, зачудо, на очиглед народу, још више гризла него раније. Осећао је да му живот и рад нису исправни, и да у његову животу и раду има нечега што је лоше и што је у моралном погледу непристојно.

Једном док се налазио у томе стању критиковања свога живота и рада на селу, он отпутова у Кијев и ту се састаде са једним од својих приснијих другова с универзитета. Три године после тога састанка тај његов друг био је стрељан у једноме јарку кијевске тврђаве.

Тај његов друг лако се одушевљавао и био је веома даровит и веома ватрен човек. Он увуче Светлогуба у савез који је имао за циљ да просвети народ, да пробуди у њему свест о његовим правима и да образује засебне групе које ће се трудити да се ослободе насиља спахија и владе.

Док је разговарао са тим човеком, својим пријатељем, Светлогубу се чинило као да се помиче у јасну светлост све што је дотле нејасно дремало у њему, и њему је било јасно шта треба да чини. Не прекидајући односе са својим новим пријатељима, он се врати у своје село и започе сасвим нову делатност. Сам је поучавао сељаке, оснивао је течајеве за одрасле, читао им књиге и брошуре и тумачио сељацима њихов положај. Поред тога издавао је недопуштене књиге и брошуре и жртвовоао је све

што је могао, само ако то није ишло на уштрб његове мајке, за оснивање истих таквих просветних средишта и по осталим селима.

Још од првога часа тога свог новог деловања Светлогуб је наишао на две неочекиване препреке. Једна се састојала у томе што је већина простог народа не само равнодушно дочекивала његове обзнане, него је готово потцењивала његову делатност. Само поједине личности, а често и људи са доста сумњивим моралним особинама, разумевали су га и осећали су исто што и он. Друга препрека је долазила од стране власти. Његова школа била је забрањена, а код њега и његових приврженика извршена је преметачина, па су књиге и списи били узапћени.

На прву препреку, народну равнодушност, Светлогуб се слабо обазирао, јер га је сувише узбуђивала друга: бесмислени и оштри прогони од стране власти. Исто су доживели и његови другови који су радили по другим местима. Код њих је све више расло осећање огорчења против власти, па је један део тога круга решио да се бори силом против владе.

Глава тога круга био је неки Мешењецки, који је, по мишљењу свију, био човек несаломљиве воље, неумитно логичног расуђивања и свом душом одан револуцији.

Светлогуб се сасвим потчини утицају тога човека и посвети се терористичком делању с оном истом одлучношћу, са којом је раније радио међу народом. Уколико је то више било скопчано с опасношћу, утолико је више привлачило Светлогуба који је помишљао: »Треба победити или патити. Под-

ношење мука је исто што и победа, само у будућности». Огањ који се у њему распалио за време његове седмогодишње револуционарне делатности не само да се није гасио, него се, напротив, све више разбуктавао, потстицан љубављу и поштовањем оних људи у чији је круг Светлогуб спадао.

Сматрао је да није нимало важно што је потрошио скоро све имање које је наследио од оца, и није приписивао никакав значај ни труду, ни мукама које је морао да подноси у своме делању. Болела га је једино брига коју је својом делатношћу задавао својој мајци и оном, од ње отхрањеном, младом девојчету које је код ње живело и њега волело.

Један његов терористички друг, кога је полиција гонила, а кога он иначе није много волео и није могао да подноси, замолио га је недавно да прикрије код себе динамит. И баш стога што тога друга није волео, он је без оклевања пристао на његову молбу. Сутрадан су у Светлогубову стану извршили преметачину и нашли динамит. Ни на једно питање, како је и откуда је добио динамит, Светлогуб није хтео да одговори.

Онда је за њега почела она патња коју је већ одавна очекивао. У последње време, кад су толики његови пријатељи били осуђивани, затварани и протеривани, Светлогуб је волео да на њега наиђу муке и патње, и још од првог тренутка кад су га затворили и почели да саслушавају, он је осећао у себи некакво чудновато, радосно узбуђење.

То осећање обузело га је кад су га свлачили, претресали, водили у затвор и кад су за њим закључали врата. Прошао је један дан, прошао је

други, прошао трећи, прошла је недеља дана, па је прошла и друга, и трећа у прљавој и влажној ћелији, по којој је гмизао којекакав гад. Самоћу и наметнуту доколицу час је прекидао разговор, вођен куцањем у зид, с осталим ухапшеним друговима који су му јављали само неповољне и мучне вести, а час питања равнодушних и непријатељски расположених људи, који су се трудили да од Светлогуба измаме имена његових саучесника. Свето је сатирало његову моралну, па и телесну снагу, и он, као што је сам себи говорио, није ништа жељније очекивао него да ма на који начин изиђе из тога мучног положаја. Ту његову жарку жељу повећавало је и то што је почео да губи веру у своју снагу. Другога месеца почео је већ да се мири са мишљу да каже истину и да се тако ослободи. Он се уплашио од те своје слабости; али, више није налазио своју ранију снагу, па је почео чак да презире и да мрзи самога себе. Још више га је морила чежња за слободом.

А најстрашније му се чинило што је као сужањ жалио за оном снагом и за оним радостима младости, које је онако олако жртвовао кад је био слободан. Оне су му се сад чиниле толико пријатне да је одбацивао оно што је раније држао за исправно, па се, покаткад, чак и кајао због своје делатности. Често је морао да помишља на то како би могао да живи у слободи срећно и лепо, по својој вољи, било на селу, било у иностранству, заједно са својим пријатељима који су га волели и које је он волео. Могао је и да се венча са њом или са другом којом девојком, па да проводи природан, весео, зрачан и чист живот.

Другог месеца његовог затвора, једног од оних мучно монотоних дана, надзорник је, приликом свога уобичајеног обиласка, донео Светлогубу малу књижицу са црвеним крстом на мрком повезу и саопштио му да је гувернерова жена посетила тамницу, оставила неколико примерака Еванђеља и наредила да их подели ухапшенима. Светлогуб захвали, и уз лак осмејак остави књижицу на сто прикован уза зид.

Кад надзорник оде, Светлогуб исприча куцањем у зид својим суседима да је надзорник био код њега, али да му није рекао ништа ново, него да му је само донео Еванђеље. Један од суседа му одговори да је надзорник и њему донео један примерак.

После ручка Светлогуб отвори књижицу, чије су се молитве залепиле од влаге, и стаде да чита. Још никад дотле није читао Еванђеље онако како се обично читају књиге. Све што је знао о Еванђељу било је то да му је вероучитељ у гимназији површно предавао о њему и да су га попови и ђакони у цркви читали некако певајући.

У првој глави писало је о рођењу Исуса Христа. Исус је син Давида, Аврамова сина. »Аврам роди Исака, Исак роди Јакова, Јаков роди Јуду...« прочита он. »Зороавел роди Авиуда«, настави затим да чита даље. Све је било онако како је и очекивао. Нека замршена некорисна бесмислица. Да није био у затвору, не би дочитао ни једну једину страну, а овако је несвесно наставио читање. »Као Гогољев Петрушка!« помисли он. Прочитао је прву главу у којој се говори како је дева Марија родила свога првенца, и о пророчанству да ће се

њен син звати Емануило, а то значи: »Бог је са нама«. »Где, управо, ту има каквог пророчанства?«, помисли Светлогуб и настави читање. Прочита и другу главу о појави звезде, па и трећу о Јовану, који се хранио скакавцима, и четврту о некаквом ђаволу који је предложио Христу да скочи са крова. Све се то Светлогубу чинило толико досадно да је, и поред тамничке досаде, хтео већ да заклопи књигу и да се лати свога уобичајеног посла, то јест: да скине кошуљу и да треби буве, кад се одједном сети, како је на испиту петого разреда гимназије заборавио једно »Блажени«, па се вероучитељ руменог лица и коврчавих вितिца толико разбеснео да му је завео недовољну оцену. Није могао да се сети које је то »Блажени« било, па поче да чита Проповед на гори. »Блажени изгнани правде ради, јер је њихово царство небеско!« — прочита он и помисли: »То би могло да се примени и на нас. Блажени сте ако вас грде и прогањају. Радујте се и веселите се. Тако су прогањали пророке који су живели пре вас!« — »Ви сте со земљи; ако со обљутави, чиме ће се онда она осолити. Њу неће моћи да употребе ни за шта, осим да је проспу напоље да је људи изгазе.«

»И то се може потпуно применити на нас«, помисли Светлогуб и настави да чита даље. Кад прочита пету главу, он се задуби у мисли. »Не љутите се, не чините прељубу, трпите зло и љубите и непријатеље своје!«

»Јест, кад би сви људи тако живели«, помисли Светлогуб, »онда нам не би требала никаква револуција.« Наставио је да чита даље и све је дубље продирао у смисао онога што је у књизи писало и то му је било потпуно разумљиво. И што је даље

читао, све је више долазио до уверења да је у тој књизи речено нешто веома важно. Нешто важно, нешто природно и дирљиво, нешто што никад раније није схватао; али, што му се ипак чинило као нешто одавно познато.

»А свима је говорио: Ко хоће да пође са мном, нека се не обзире на себе, него нека стави на себе свој крст и нека пође за мном. Јер ко жели да очува своју душу, тај је губи, а ко мене рад изгуби своју душу, тај ће је очувати. Шта би користило човеку кад би стекао цео свет, а сам себи донео пропаст или беду?«

— Да, да! То је исто! — рече одједном Светлогуб, а очи му засузише. — Исто то сам хтео и ја да учиним. Хтео сам, наиме, да напустим своју душу и да је не ценим, него да је поклоним. То је радост, то је живот! Много сам учинио за људе, за човечанску славу«, — помисли он. »Не да бих се прославио код света, него ради доброг мишљења оних које сам ценио и волео: ради Наташе и ради Димитрија Шелоглова. Али, тада сам сумњао у свој рад, тада ме је узнемиривала моја делатност. Био сам радостан једино онда кад сам радио оно што је захтевало моје срце, кад сам сâм себе жртвовоао и кад сам хтео да се одречем свега...«

Од тога часа Светлогуб је почео да проводи велики део свога времена у читању Еванђеља и размишљао је о свему што је у тој књизи. »Такав живот годно би не само појединцима, него свима. Довољно је само да људи тако живе, па да више не буде беде и невоље, него само блаженства. Кад би само престало ово стање овде, кад бих само опет био слободан!« помишао би понекад. »Једном ће ме ипак ослободити или послати на робију. То ми је

сасвим свеједно. Човек може свуда овако да живи. А ја ћу тако живети. То може и мора да буде тако. Иначе је живот бесмислица.«

5.

Једнога дана, кад се Светлогуб налазио у таквом радосном расположењу, надзорник дође изненада у његову ћелију и запита га како му је и да ли што жели. Светлогуб се зачуди, јер није разумео шта треба да значи тај преокрет, па заиска цигарете, очекујући да ће бити одбијен. Али, надзорник му рече да ће му их одмах послати, и један му служиатељ, одиста, убрзо донесе пакло цигарета и жижице.

»Мора да се неко заузео за мене!« — помисли Светлогуб, па попуши једну цигарету и стаде да хода тамо-амо по ћелији и да размишља шта треба да значи та промена.

Сутрадан га изведоше пред суд. У судници, у којој је био неколико пута, нису му, као дотле, стављали никаква питања. Догодило се нешто сасвим друго. Један судија, који је у руци држао некакав акт, устаде са столице и не гледајући Светлогуба. Онда устадоше и остале судије, а овај стаде да чита нешто јаким, неприродним и безизразним гласом.

Светлогуб је слушао и посматрао је лица судија. Они су сви гледали у њега и слушали га, тобож, пажљиво; али, уствари, њима је било досадно.

У акту је стојало да се Анатолије Светлогуб, због доказаног саучешћа у револуционарној делат-

ности, којој је био циљ да кад-тад отстрани садању владу, осуђује на губитак свих права и на вешала.

Светлогуб је слушао и схватао смисао речи које је судија изговарао. Приметио је бесмисленост речи »кад-тад«, као и »губитак свих права« на смрт осуђена човека; али, ипак никако није схватио какав су значај по њега имале прочитане речи.

Тек много касније, кад су му казали да може ићи и кад је, праћен једним жандармом, изишао на улицу, он је почео да схвата оно што му је саопштено.

»Не, не; то не може бити; то... то нема смисла! Не може бити!« — говорио је сам себи док је седео у колима која су га возила натраг у тамницу.

Осећао је у себи толико животне снаге да није могао да замисли своју смрт. Никако није могао да споји свест о своме »ја« са смрћу и са непостојањем тога »ја«.

Кад се вратио у своју ћелију, он је сео на дрвену постељу, склопио очи и покушао да замисли као збиљу оно што га очекује; али, то никако није могао. Није могао да замисли да он више не постоји; није могао ни да појми да може бити људи који би желели његову смрт.

»Мене, честитог, срећног и од толико људи вољеног младића«, помишљао је он и сећао се љубави своје мајке, Наташе и својих другова, »мене хоће да погубе, обесе? Ко би то могао да учини? Зашто то да буде? Па онда, шта ће бити кад мене више не буде на свету? То не може бити!« — говорио је сам себи.

Утом наиђе надзорник. Светлогуб га није одмах познао.

— Ко је то? Шта сте ради?... — запита га он, па додаде: — А гле, то сте ви! Кад ће бити?

— То вам не могу рећи, — одговори му надзорник после кратког ћутања, па одмах затим настави љубазним и нежним гласом: — Наш свештеник би желео да вас посе..., волео би да вас види...

— Не треба ми, не треба! Уопште ми ништа не треба! Одлазите! — продера се Светлогуб.

— Нисте ли, можда, ради коме да пишете? То је допуштено, — рече му надзорник.

— Да, да! Пошаљите ми прибор за писање. Хоћу да пишем.

Надзорник оде.

»Дакле, сигурно сутра изјутра!« — помисли Светлогуб. »Обично тако раде. Сутра изјутра мене више неће бити... Не, то не може бити; то је сан!«

Али, у том тренутку уђе лично надзорник, његов добро познати надзорник. Он му донесе два пера, мастионицу, свешчицу хартије и плаве омоте за писма и стави уз то и једну малу столицу. Све је то била јава, а не сан.

— Не смем да мислим, не смем ништа да мислим! Дај, дај; писаћу мајци, — рече Светлогуб, па седе за сто и поче одмах да пише.

»Драга мајко«, писао је он, а сузе су му влажиле очи, »опрости ми, опрости ми за сав бол који сам ти нанео. Не знам да ли сам погрешно или не; али, друкчије нисам могао. Једно те само молим: опрости ми!«

»Ах, па то сам већ написао!« помисли он. »Али, што му драго! Сад више немам времена да почињем ново писмо.«

»Немој туговати за мном!« — настави писмо. —

»Мало раније или мало доцније... Зар то није сасвим свеједно? Не бојим се, а и не кајем се за оно што сам учинио. Друкчије нисам могао. Само ми ти опрости! Немој се љутити ни на оне са којим сам радио, ни на оне који су ме осудили на смрт. И једни и други нису могли друкчије. Опрости им, јер не знају шта раде! Не усуђујем се да применим те речи и на свој случај; али, оне су у моме срцу, и оне ме уздижу и блаже. Опрости! Љубим твоје миле наборане, старе руке!«

Две сузе кануше једна за другом на хартију и растопише се.

»Плачем, али не од бола, нити од страха, него од ганутости, која ме је обузела стога што стојим пред најсвечанијим тренутком у своме животу. Плачем што те волим. Не пребацуј мојим друговима, него их воли! Нарочито Прохорова, баш стога што је он крив за моју смрт. Лако је волети оне који нису ништа скривили; али, човека радује и чини га срећним, ако воли и оне који су му дали разлога да им пребацује и да их мрзи. Волети таквог човека, непријатеља, то је права срећа. Наташи реци да ми је њена љубав била утеха. Никад ми то није било потпуно јасно; али, у дну своје душе ја сам то знао. Храбрила ме је свест о томе да она живи и да ме воли, па сам лакше подносио живот. Сад сам ти рекао све. Збогом!«

Он преври писмо, седе на дрвену постељу, прекрсти руке преко колена и стаде да се гуши у сузама.

Још никако није веровао да мора да умре. Неколико пута се запитао да ли не спава и трудио се да се по сваку цену пробуди. Та мисао га је навела на једну другу. Питао се да ли, можда, сав

живот на овоме свету није сан и да ли смрт не претставља само буђење из тога сна. Али, ако је тако, да није, онда, свест о животу на овоме свету само буђење после сна некога ранијег живота, чијих се појединости човек више не сећа? Према томе, овде није започео живот, него само један нов облик живота. Он ће умрети. Значи: саобразиће се новом облику. Та му се мисао допаде. Али, кад хтеде да се ухвати за њу, он осети да ни она, као ни ма која друга мисао, не може да одагна од њега грозу и језу услед блиске смрти. Најзад се замори и не могаде даље да мисли. Мозак му више није радио. Он склопи очи, па дуго поседе тако не мислећи ни на шта.

Кад летимице поново прочита писмо и кад опази на завршетку Прохоровљево име, он се одједном сети да би то писмо могао да прочита и да ће га шта више сигурно прочитати неки претставник власти, и да би то Прохорова могло да упропасти.

»Ех, боже, шта сам урадио!« — повика љутито па скида писмо на ситне комадиће и запали их, са страсном љутином, о жижак.

Затим у очајању седе да пише друго писмо; али, наједном осети како се стишава и како у њему струји нешто готово радосно.

Он узе нов лист хартије и стаде одмах да пише. Мисли су му се у правом смислу речи тискале по глави.

»Мила и драга моја мајчице!« — поче он да пише, а сузе му опет помутише потлед, тако да је морао да их брише рукавом своје кошуље, да би видео оно што пише. »Никад нисам себе познавао, никад нисам знао колико је жарка моја љубав и колико је било захвалности у моме срцу према теби. Али,

сад то знам и осећам. И кад се сетим нашег препирања и оних ружних речи које сам ти рекао, мене заболи, обузме ме стид и ја не могу себе да појмим. Опрости ми и сећај се само онога што је било добро, ако је у мени чега било добро. Смрти се не плашим. Право да ти кажем, ја је не разумем и не верујем у њу. Јер ако има смрти, ако има потпуног непостојања, зар онда не би било сасвим свеједно да ли ће човек умрети у својој тридесетој години или ће умрети час раније или касније? А ако нема смрти, онда је опет сасвим свеједно да ли ће човек умрети раније или доцније.»

»Али, шта ја ту мудрујем!« помисли он. »Треба да јој кажем оно што је стојало на крају првога писма. Јест, нешто добро и мило.«

Па настави: »Мојим друговима немој пребацити, него их воли, а нарочито онога, који није крив за моју насилну смрт. Изљуби Наташу у моје име и реци јој да сам је вазда волео.«

»Како то? Шта ме то чека?« опет му паде на ум. »Ништа? Не, не ништа. Па, шта то?«

Било му је потпуно јасно да жив човек не може да одговори на ово питање, па да стога на то и нема одговора.

»Па, зашто онда и питам? Зашто? Да, зашто? Не сме се питати, мора се живети, и то онако како сам живео малочас кад сам писао ово писмо. Сви смо ми без разлике одвајкада и вечито осуђени на смрт, а ипак живимо. Живот је добар и пун радости ако... волимо. Да, ако волимо. Док сам писао ово писмо, волео сам и моје срце је било добро. Живот увек треба да буде такав. Човек онда може да живи свуда и увек, и у слободи и у тамници, и данас и сутра, вечито.«

Желео је ма са ким да измени љубазне и нежне речи. Закуца на врата, а кад стражар погледа у његову ћелију, Светлогуб га запита колико је сати и да ли ће стражар скоро бити смењен. Али, стражар му не одговори ништа. Светлогуб га онда замоли да позове надзорника. Овај дође и запита га шта жели.

— Написао сам писмо својој мајци. Молим вас да јој га предате! — рече Светлогуб, а на очи му јурнуше сузе кад се сети своје мајке.

Надзорник узне писмо, обећа да ће га предати и хтеде да изиђе; али, Светлогуб га задржа.

— Чујте, ви сте добар човек! Зашто вршите тако тешку дужност? — запита га Светлогуб и нежно додирну надзорникову руку.

Надзорник се осмехну са неприродно тужним изразом на лицу, обори поглед и одговори:

— Мора се живети.

— Не, не! Напустите ви то место! Увек ћете моћи да нађете друго. Ви сте тако добар човек. Можда бих вам ја могао...

Надзорник одједном гласно заплака, нагло се окрену, изиђе, и залупи врата за собом.

Надзорниково узбуђење још више расположи Светлогуба. Он задржа радосне сузе и стаде да хода од једног до другог зида. Сад више није осећао никакав страх, него је осећао само ону благост и доброту, које су га уздизале изнад свега што је земаљско.

Питање шта ће бити са њим после смрти, оно исто питање, на које се узалуд трудио да нађе одговора, сад му се учини решено, и то не каквим одређеним одговором, до којег би дошао умним

размишљањем, него свешћу о истинском животу који је осећао у себи.

На ум му падоше речи из Еванђеља: Заиста, заиста вам кажем: ако зрно жита падне на земљу а не угине, оно остане саморано; али, ако угине, онда носи многе плодове. »Тако ћу и ја пасти на земљу. Да, заиста, заиста!« — мислио је Светлогуб.

Одједном се прену. »Боље да спавам«, рече он, »да после не бих био слаб.«

Затим леже на дрвену постељу, склопи очи и одмах заспа.

Око шест сати изјутра он се пробуди још свим под утицајем веселог и ведрога сна. Сањао је да се са неком малом плавојком пентрао по дугом грању некаквог дрвета, пуног зелених, слатких трешања и да је слагао воће у бакарну чинију. Трешње нису падале у чинију, него су се котрљале по земљи. А некакве чудновате животиње, сличне мачкама, дизале су трешње са земље, бацале их увис и поново хватале. Кад је то видела мала плавојка, она је прснула у тако гласан и заразан смех да се и Светлогуб у сну весело насмејао, мада ни сам није знао зашто. Одједном бакарна чинија испаде плавојци из руку, Светлогуб хтеде да је прихвати; али, чинија паде кроз грање на земљу и јако зазвеча. А кад се Светлогуб пробуди сав насмејан, њему се учини да још увек чује јасни звук бакарне чиније. То је био звекет гвоздених кључева у ходнику. Пред ћелијом се чуше кораци и звекет пушака. Светлогуб одмах схвати све. »Ех, кад бих опет могао да заспим!« помисли он; али, то се више није могло. Кораци застадоше пред његовим вратима. Он чу како траже кључем браву, како зашкрипаше и како се отворише врата.

Уђе жандармериски официр праћен надзорником и једним војником.

»Смрт? Па шта? Идем. Добро је. Све је добро!« — помисли Светлогуб и осети како га опет обузима оно благо, свечано расположење у којем се налазио јуче.

6.

У истој тамници, у којој је чамио Светлогуб, налазио се и један старац. Био је то староверац који се није уздао у своје вође, па је тражио праву веру. Не само да није признавао Никонову цркву, него није признавао ни државу коју је створио Петар Велики. Он је Петра Великог држао за антихриста, а за цареву државу је говорио да је »дуванска држава«, и смело је говорио све што је мислио. Стога што је разголићивао лицемерство попова и чиновника, њега су извели пред суд, бацили га у тамницу и вукли га из једнога затвора у други. Старца није бунило то што је било лишен слободе и лежао у тамници, што су га надзорници грдили и ружили, што су га окивали у окове, што су га његови другови у затвору исмевали, што су се сви, па и чиновници, одрицали бога и што су на разне начине каљали у себи божју слику и прилику. Све то гледао је он свуда и док је био слободан. Знао ја да све то долази отуд што су људи изгубили праву веру, па се сви листом разбегли као слепа, млада штенад од своје матере. Али, старац је стално живео у уверењу да постоји права вера, јер је ту веру осећао у своме срцу и свуда ју је тражио. Највише се надао да ће је наћи у Откровењу светог Јована.

»Пустите грешника да чини неправду, оставите

каљужара нека се каљужа; праведник ради право, а светитељ посвећује. Ето, ја ћу ускоро доћи, а са мном ће доћи и моја одмазда, па ћу свакога наградити по заслуги.»

Старац је стално читао тајанствену књигу и свакога часа је очекивао да дође Господ који ће свакога не само наградити или казнити према његовим делима, него ће и открити човечанству целу божанску истину.

Онога јутра кад су повели Светлогуба на вешала, старац је чуо добовање. Успео се на прозор и кроз решетку је видео како су дошла кола, како је из тамнице изишао младић светлих очију и коврчаве косе и како је дошао насмејан до кола. Младић је у својој малој, белој руци држао књигу коју је притискивао на срце. Старац је видео да је то било Еванђеље. Затим је младић дизао очи до заробљеничких прозора и опростио се, смешећи се, од осталих осуђеника. Коњи кренуше и кола повозоше блаженог, анђеоског младића. Стражари окружише кола која зазврјаше по каменитом плочнику и ишчезоше иза вратница.

Староверац се спусти са прозора, седе на своју дрвену постељу и замисли се.

»Овај је познао истину. Антихристове слуге стога и хоће да га задаве, да не би никоме могао да открије ту истину.»

7.

Било је мутно јесење јутро. Сунца није било. Са мора је дувао влажан, топао ветар.

Свеж ваздух, поглед на куће, на град, на коње и на људе који су бленули у њега, све је то одвра-

ћало Светлогубову пажњу од главне ствари. Он је седео на клупици у колима, наслоњен леђима на кочијаша, и испитивао је и нехотице лица својих пратилаца и света који је туда пролазио.

Како је још било рано, улице кроз које су возили Светлогуба биле су готово празне. Сретали су све саме раднике. Зидари у кошуљама, попрсканим кречом, прилазили су колима брзим корацама, застајали су, окретали се и почињали да трче поред кола. Један од њих повика нешто и даде им руком знак, а они се сви окренуше и одоше на свој посао. Кириције, на чијим су колима звечале гвоздене шипке, терале су у страну своје јаке коње да би направиле пут, па су застајале и плашљиво и радознано су гледале Светлогуба. Један од њих скиде капу и прекрсти се. Некаква куварица са белом кецељом и капом изиђе пред капију; али, кад опази кола, брзо потрча натраг, па се затим врати са још једном женом. Обе су готово без даха и разрогачених очију гледале за колима, док год су могле да их виде. Један необријан и сухоњав одрпанац објашњавао је нешто одлучним покретима руку неком слуги. Свакако је осуђивао ово стање и показивао на Светлогуба. Два дерана брзо потрчаше и стигоше кола, па онда окренуше главу у страну и не гледајући преда се стадоше гегуцати поред кола по каменом плочнику. Старији је ишао крупним корацама, а млађи, гологлав, ухватио се за старијег, па је плашљиво гледао у кола и једва је успевао да га стигне, спотичући се свакога часа својим малим ногама. Кад Светлогуб опази како га тај дечко посматра, он климну на њега главом. Овај поступак страшнога човека, кога су водили на губилиште, толико збуни дечка да он разјапи уста,

разрогачи очи и хтеде да бризне у плач. Али, Светлогуб притиште тога тренутка пољубац на своју руку и љубазно се насмеши на дечка, а малишан му се одједном, потпуно неочекивано, одазва љубазним, благим осмехом.

Док су га водили на губилиште, свест о томе што га чека није могла да поремети Светлогубу мирно и свечано расположење.

Тек кад кола стадоше пред губилиштем, кад њега скидоше са кола и кад он опази кочеве са пречагом, и на њој конопац који је љуљао ветар, он се осети као да је добио срчани напад и њему одједном позли. Али, то стање не потраја дуго. Унаоколо, око узвишице од дасака, видели су се тамни редови војника са пушкама. Пред војницима су ходали тамо-амо официри. Кад Светлогуба скидоше са кола, одјекну неочекивана лупа добоша и он се згрози. Иза војничких редова он опази кочије госпођа и госпode који су били дошли да виде тај приказ. Кад виде све то, Светлогуб се у први мах зачуди. Али, одмах се сети какав је и сам био пре но што су га ухапсили, па зажали што ти људи немају оно знање које је он био стекао. »Увериће се и они. Ја умирем; али, истина неће умрети! И ови људи ће је некад познати. Не само ја, него и сви остали могу да буду срећни, па ће то и бити«, — помисли он.

Одведоше га на узвишицу. За њим пође један официр. Добоши умукосе. Официр прочита природним гласом, који се на пољани и после добовања чинио нарочито танак, ону будаласту пресуду коју су Светлогубу и на суду прочитали, а у којој нису биле заборављене ни оне реченице о губитку

свију права (онога, кога вешају!), као и израз »кад-тад«.

»Што ли чине све то?« помисли Светлогуб. »Штета што још не знају и што им ја још нисам могао да саопштим све; али, дознаће и они истину. Сви ће њу дознати!«

Светлогубу приђе један сухоњав свештеник дуге ретке косе. На њему је била мантија боје јоргована. Са груди му је висео мали, златни крст, а у немоћној, белој, жилавој и мршавај руци, која је вирила из његовог рукава, са посувратком од црне кадиве, држао је дуги велики сребрни крст.

»Благои бог...« — поче он и премести крст из леве руке у десну, па га пружи према Светлогубу.

Светлогуб се уплаши и устукну мало, па се једва савлада да не каже коју грубу реч томе свештенику који је учествовао у извршењу пресуде против њега, а овамо је помињао чак и благост. Светлогуб се сети речи из Еванђеља: »Не знају шта чине«, па савлада своје узбуђење и рече тихим гласом:

— Опростите; али, мени то није потребно. Опростите ми, молим вас; али, заиста ми нисте потребни. Хвала вам! — И Светлогуб пружи руку свештенику.

Овај опет премести крст у леву руку, и стеже Светлогубову десницу. Затим сиђе с узвишења, и не гледајући осуђеника. Поново одјекну лупа добоша и заглуши жагор осталих. После свештеника Светлогубу приђе један човек средње величине тако брзим корацама да се затресоше даске на узвишењу. Тај човек је имао косо спуштена рамена и снажне руке и носио је жакет преко руске кошуље. Он одмери брзим погледом Светлогуба, приђе му тако близу да осуђеника одједном окружи несносни

задах на ракију и зној, снажно зграби својим прстима Светлогубљеве руке изнад зглавака и толико их стеже да осуђеника јако заболе, па их сави на леђа и чврсто их веза једну за другу. Кад то сврши, целат застаде за тренутак као да нешто премишља и поче да гледа час у Светлогуба, час у неке справе које је са собом донео и оставио на узвишењу, а час у конопац који је висио са преворнице. Пошто је размислио о томе шта треба да чини, он оде до конопца, удеси га некако и догура Светлогуба напред, ближе конопцу и ивици узвишења.

Светлогуб ни сад није могао да схвати сав значај тренутка пред којим се налазио, исто онако као што није схватао ни значај онога што му је прочитано кад су му читали смртну пресуду, па је зачуђено посматрао целата који је брзо, вешто и вредно обављао свој посао. Целатово лице личило је на лице обичног руског радника. На лицу му се није видела никаква злоба, него пажња и срећеност, које се огледају на лицу свакога који се труди да што вештије и тачније обави потребан и заплетен посао.

— Ходи још мало ближе... или ходите још нешто ближе! — повика целат промуклим гласом и догура младића до конопца. Светлогуб му се мало приближи.

— Помози ми, боже; смилуј се на мене! — завапи он. Светлогуб није веровао у бога, па се, шта више често ругао људима који су у њега веровали. Он ни сад није веровао, а није веровао стога што бога није могао ни речима да изрази, ни умом да схвати. Али, био је свестан да је онај, коме се сад обраћа, био део његовог знања. Знао је и то да је то обраћање било потребно и важно. А знао је по

томе што га је то обраћање одмах окрепило и умирило.

Светлогуб приђе сасвим конопцу, па и преко воље одмери очима редове војника и гледалаца у шареним оделима, и још једном помисли: »Зашто то чине? Зашто?« Обузе га сажалење и према себи и према свима осталим људима, па му очи засузише.

— Зар ме не жалиш? — рече он и одупре се погледу целатових дивљих, бледих очију.

Целат застаде за тренутак, а на лицу му се појави суров израз.

— Хоћу да вам... Још му је до забаве!... — промрмља он, па се брзо саже до пода где је лежао његов огртач и комад платна. Затим ухвати вешто обема рукама Светлогуба од позади, посуврати му над главом платнену врећу и нагло је навуче до средине његових груди и леђа.

»У твоје руке полажем дух свој!« — падоше на ум Светлогубу речи из Еванђеља.

Његов дух се није опирао смрти; али, крепко младићко тело не хтеде мирно да се покори, него се успротиви и доби вољу да се бори.

Светлогуб хтеде да виче, да риче; али, у истом тренутку осети удар тако да не могаде чврсто да се одржи на ногама. Њега обузе животињски страх и гроза да се не задави, у глави му зазуја, па онда све потону и свега нестане.

Светлогубско тело се опусти на конопцу и заљуља се. Рамена му се двапут дигоше и опет се спустише.

Целат сачека тренутак-два, тамнога и мргоднога лица, па стави руке на рамена леша и повуче га снажним покретом доле.

Сви телесни покрети били су престали, па су се у врећи лагано љуљали горњи део тела и неприродно унапред потнута глава, а исто тако су се љулале и ноге у тамничким чарапама.

Целат сиђе с узвишице и јави официру да се леш може извадити из омче и сахранити.

Сат доцније леш је био скинут са вешала и однесен на неосвећено гробље.

Целат је извршио оно што је одговарало његовој вољи и што је он драговољно узео на себе. Али, ово извршење му је тешко пало. Светлогубове речи: »Зар ме не жалиш?« нису му избијале из главе. То је био један злочинац, осуђен на робију, коме је целатско звање пружило нешто слободе и удобнији живот. Од тога дана он се заувек одрече тога звања, којег се раније примио, и још исте недеље пропи не само сав новац добивен за целатски посао, него и своје, према приликама, скупоцено одело. Најзад дотера дотле да га опет бацише у тамницу, а из тамнице га пренеше у болницу.

8.

Један од револуционарних вођа терористичке странке, Иљатије Мешењецки, онај исти који је увукао Светлогуба у терористички рад, био је одведен у Петроград из оне губерније у којој је ухапшен. У истој тамници био је затворен и онај стари староверац који је гледао како су Светлогуба одвезли на губилиште. Њега су сад осудили на прогонство у Сибир. Он је као и раније размишљао о томе како би и где могао да дозна у чему се састоји права вера, па се, са времена на време, сећао онога

ведрога младића који је отишао у смрт весео и насмејан.

Кад је дознао да се у истој тамници налази и један друг онога погубљеног младића, човек исте вере, старац се обрадова и замоли стражара да га одведе до Светлогубовог друга.

Поред све строгости у затвору Мешењецки је стално био у вези са својим присталицама. У томе тренутку он је свакога часа очекивао вести о једном атентату који је он припремио и који је требало да разнесе царски дворски воз. На ум су му биле пале још неке појединости, па је размишљао како ће да их достави својим друговима. Кад је стражар ушао у његову ћелију и рекао му тихим гласом и предострожно да један осуђеник жели да га посети, Мешењецки се јако обрадова, јер се надао да ће му тај састанак дати прилике да нешто јави својим присталицама.

— Ко је то? — упита он.

— Неки сељак.

— Па шта жели?

— Хоће да разговара са вама о вери.

Мешењецки се насмеши.

— Па зашто не? Нека само дође! — рече, а у себи помисли: »И староверци мрзе владу. Можда ће ми тај човек бити од користи.«

Стражар оде, па мало после отвори врата и уведе у ћелију сухоњавога, малог старца. Старац је имао густу косу и проседу танку козју браду. Његове плаве очи гледале су доброћудно и благо.

— Шта желите? — запита га Мешењецки.

— Имам да разговарам са тобом о нечем.

— А о чему то?

— О вери.

— О којој вери?

— Кажу да си ти исте вере које је био и онај младић кога су погубили антихристиови себри у Одесту.

— То ће, по свој прилици бити Светлогуб. Је ли то он?

— Јест, он је. Да ли је он био твој друг?

Старац је при сваком питању управљао из својих доброћудних очију поглед на лице Мешењецког и опет је брзо обарао очи.

— Јесте, тај ми је човек био веома близак.

— И обојица сте били исте вере?

— Дабогме! — потврди Мешењецки с осмехом.

— Баш о томе сам рад да проговорим коју реч са тобом.

— Шта, дакле, хоћете?

— Да дознам вашу веру.

— Нашу веру... — Е, па седите! — рече Мешењецки и слеже раменима. — Наша вера је ево ово: Ми верујемо да има људи који су приграбили моћ и силу, па муче и варају народ, и да човек не сме себе да штеди, него да се мора борити против њих, да би ослободио народ тих поганика који га искоришћују, — рече Мешењецки по својој навици, па се онда поправи: — који га исисавају. Те људе, дакле, треба поубијати. Они убијају нас, па морамо и ми њих да убијамо све дотле док их толико не стегнемо да се не могу маћи.

Стари староверац уздахну; али, не подиже своје очи.

— Наша вера се састоји у томе да не штедимо себе, да бисмо отстранили деспотску владавину и довели владу изабрану од народа.

Старац дубоко уздахну, устаде, откопча мантију,

рашири њене скутове, клече пред Мешењецког и додирну челом прљави под.

— Зашто се клањате?

— Немој ме варати! Откри ми у чему се састоји ваша вера! — рече старац; али, не устаде, нити диже главу.

— Па, рекао сам ти у шта верујемо. Али, устајте! Иначе нећу са вама више да разговарам.

Старац устаде.

— У томе се, дакле, састојала и вера онога младића? — запита он, стојећи пред Мешењецким, а притом га стаде погледати сваки час својим доброћудним очима, које је опет брзо спуштао.

— У исто је веровао и онај младић, па су га стога и обесили. Због те исте вере и мене ће данас одвести у петропавловску тврђаву.

Старац се дубоко поклони и изиђе ћутке из ћелије.

»Не! У томе се није састојала вера онога младића!« мислио је он. »Онај младић је познавао праву веру, а овај овде се или размеће тиме да је исте вере с оним младићем, или неће да ми открије истину... Па ја ћу се потрудити да дођем сам до ње. Свуда има и бога и људи, како овде, тако и у Сибиру. Човек који не познаје пут, мора да пита!«

Старац дохвати Нови завет, који се сам отвори баш код Откровења светог Јована, стави на очи своје наочари, седе крај прозора и поче да чита.

9.

Протекло је седам година. Мешењецки је био пуштен из самачког затвора петропавловске тврђаве и прогнан у Сибир.

За тих седам година он је много штошта претуррио преко главе; али, његово убеђење се није изменило, нити је његова одлучност ослабила. Кад су га саслушали пре но што су га бацили у затвор, он је својом чврстином и својим презиром према онима у чијој се власти налазио задивио и сведоке и судије. У дну душе он је, истина, патио што је био заробљен и што није могао да доврши започето дело; али, он то није одавао. Чим би дошао у додир са људима, у њему би се разбудило и оно огорчење које му је давало нову снагу. На сва питања која су му стављали, он је ћутао. Говорио је само онда кад му се дала прилика да заједљивим примедбама увреди жандармериског официра или државног тужиоца.

Кад би му казали уобичајену реченицу: »Искреним признањем можете да олакшате свој положај!« он би се презриво насмејао, поћутао би мало па би онда рекао:

— Ако мислите да ћете обећавањем милости или застрашивањем моћи да ме наведете да одам своје другове, онда се љуто варате. Зар ви, збиља, верујете да ја нисам био спреман и на најгоре кад сам чинио оно због чега ме осуђујете? Не можете ви мене ничим ни да збуните, ни да уплашите. Радите што вам је воља; али, ја нећу да говорим!

Било му је пријатно кад је видео да гледају збуњено један у другог.

Кад су га одвели у петропавловску тврђаву, у којој је био смештен у малену, влажну ћелију на чијем су високом прозору била тамна окна, и кад је схватио да овде мора да лежи не неколико месеци, него годинама, њега је обузела гроза. Грозна му је била та уређена мртва тишина, а ужасна је

била свест о томе да он овде није једини, него да је међу непробојним зидовима било другова који су били осуђени на десет и двадесет година, и који су се сами убијали, вешали и постепено померали намећу или полако умирали од сушице. Овде су били затворени и мушкарци и жене; па можда и његови пријатељи... Мешењецки је и нехотице помислио: »Временом ћеш можда и ти полудети, или ћеш се обесити, или ћеш умрети, а о теби нико ништа неће дознати!«

У његовом се срцу распламтео гнев против целога света, а нарочито против оних који су били криви што је допао тамнице. Да би тај гнев искалио, био му је потребан предмет на који би могао да га управи, било му је потребно кретање и хука. Али, овде је владала само мртва тишина. Тихо су корачали ћутљиви људи који нису одговарали ни на какво питање. Чуо се шум врата која су се отварала и затварала. Јело су доносили у уобичајено време. У походе су долазили ћутљиви људи. Кроз малена окна пробијало је сунце кад се рађало, па је онда опет настајала тама, исто ћутање, исти тихи кораци, исти шумови. Све исто, једнога дана као и другог... И гнев, који није налазио излива, нагризао је његово срце.

Покушавао је да лупа; али, нико се није одазивао. Последица његовог лупања било је само то што су тихи кораци долазили ближе и што му је један једнолики глас запретио тешком робијом.

Једино му је сан доносио окрепљења и олакшице. Али, буђење је стога било још страшније. Мешењецки се у сну стално налазио у слободи и највише се бавио оним стварима, за које је држао да се не могу довести у склад са револуцијом. Или је

свирао у неку необичну виолину, или се удварао девојкама или се возио на чамцу, или је ишао у лов, или му је, услед необичног научног открића, неки страни универзитет давао звање доктора, и он је на банкету захваљивао на тој части. Ти су снови били тако јасни, а јава је била толико досадна и једнолика да су се сан и буђење готово стапали уједно.

Снови су га тиштали само стога што се понајвише будио баш онога часа кад се налазио у скоку да доврши нешто што је било хитно и што је желео. Хитан откуцај срца, и целе миле слике је нестајало, као да ју је ко угасио. Остајала је само мучна и неутољива чежња, сиви зид са влажним мрљама, осветљен малом светиљком и испод њега тврди кревет са сламарицом која се отетурала на једну страну.

Сан је био најлепше време. Али, што је затвор дуже трајао, Мешењецки је све мање могао да спава. Очекивао је сан као највећу срећу и чезнуо је за њим; али, уколико га је он више желео утолико је сан све више бежао од њега. Чим би се запитао: »Спавам ли?« дремеж би га већ пролазио.

Ништа му није користило што је трчкарао и скакутао по ћелији. Велики напор је само изазивао слабост, живци би постајали још буднији, глава би почињала да га боли. Требало је само да заклопи очи, па да на тамној површини са белим мрљама угледа наказе, рашчупане гриве, голе лубање великих и кривих губица, наказе које се кривиле и кревџиле и које су биле све једна страшнија од друге. И не само наказе, него су и читави ликови почели да говоре и да скакућу. Мешењецког обузе једном

ужас. Он скочи, стаде да удара главом о зид и да виче. На вратима се отвори прозорче.

— Забрањено је викати! — чу се миран, једнолик глас.

— Зовите надзорника! — продера се Мешењецки; али, не доби одговора, а прозор се опет затвори.

Мешењецког обузе толико очајање да зажеле смрт.

Једног дана кад се опет налазио у таквом стању, он одлучи да одузме себи живот. У ћелији је била справа за проветравање о коју је могао да учврсти конопца с омчом. Кад би се човек попео на дрвену постељу, могао би лако да се обеси. Али, није било конопца. Мешењецки поче да цепа постељни чаршав на дуге комадиће; али, тих комадића било је сасвим мало. Он се онда реши да умре од глади и два дана не окуси ништа. Трећег дана он клону, а утваре се опет појавише с удвострученом снагом. Кад му тога дана донесоше јело, нађоше га како лежи без свести на поду, отворених очију.

Дође лекар који га положи на дрвену постељу и даде му рума и морфиума. Мешењецки одмах заспа.

Кад се сутрадан пробудио, лекар је стојао над њим и одмахивао је главом. Мешењецког изненада опет обузе оно негдање борбено расположење и гнев на који се некад већ био навикао, али који већ одавно није осетио.

— Зар вас није срам и стид? — повика он на лекара, кад овај спусти главу и стаде да пипа његово било. — Како можете овде да вршите службу? Ради чега ме лечите, кад ионако идем у сусрет

новим мукама. То је исто као кад бисте видели како су неког ишибали, па наредили да понове поступак.

— Изволите лећи на леђа! — рече му лекар који је настављао свој посао. Он и не погледа на болесника, него извади слушалицу да испита плућа.

— Ви ми лечите ране само тога ради да бих могао да добијем и осталих пет хиљада шиба. До сто врага! — повика Мешењецки одједном и сиђе са постеље. — Торњајте се! Могу ја да умрем и без вас!

— Ви се не понашате пристојно, млади човече. А ми умемо да одговоримо и на неотесаности.

— Дођавола! Одлазите дођавола!

Мешењецки се толико разбесне да лекар похита што пре да оде из ћелије.

10.

Да ли је то било услед лекова које су му дали, или стога што је већ преживео кризу, или га је излечило што је свој гнев искалио на лекару, тек Мешењецки се опет савлађивао и почео је да живи сасвим другим животом.

»Овде ме не могу држати вечито, па неће то ни учинити. Једном ме морају ослободити. Можда ће, а то је веома вероватно, и владу срушити, јер моји другови настављају посао, па стога морам да живим, да бих из затвора изишао снажан и здрав, и да бих био кадар да наставим рад«, — помишљао је он.

Дуго је размишљао о начину живота којим би најлакше дошао до тога циља, и најзад је смислио

овако: легао је у девет сати и трудио се, без обзира на то да ли спава или не, да остане у постељи до пет сати изјутра. Онда је устајао, облачио се, умивао се, радио гимнастику, па се онда, како је говорио, прихватао посла. У мислима је одлазио у Петроград. Затим је прелазио са Невског проспекта до Нађежинске, а трудио се да замисли све на што би том приликом могао да наиђе: улице, куће, полицајце, кола и пешаке. У Нађежинској је улазио у кућу свога познаника и пријатеља, па су се њих двојица саветовали с осталим присутним пријатељима о каквом потхвату. Расправљали су и препирали се. Мешењецки је заступао час своје сопствено мишљење, час мишљење осталих. Понекад је говорио тако гласно да би стражар закуцао у прозор; али, Мешењецки се на то није обазирао, него је настављао да слика свој петроградски дан. Пошто је провео око два сата код свога пријатеља, он би се вратио кући и ручао, најпре у машти, а затим и на јави, кад би му у ћелију донели јело које је он свагда умерено јео. Онда је опет, у машти, седео код куће и проучавао историју, математику, а понекад, о празницима, и књижевност. Историју је проучавао на тај начин што би узимао из ње које доба или који народ и трудио се да се сети догађаја оним редом којим су се догодили. Математику је радио на тај начин што би наизуст постављао рачуне и решавао геометриске проблеме. Тај му је посао чинио највећу радост. О празницима је проучавао Гогоља, Пушкина, Шекспира, па је и сам певао песме.

Пред спавање је правио у машти још који мали излет са друговима и другарицама и разговарао је са њима несташно и весело, а понекад и озбиљно.

Час би узимао што из својих успомена, а час би измишљао што ново. Тако се забављао по цео дан. Да би остао витак, он је, пре спавања, прелазно тачно две хиљаде корака по ћелији, па би се онда опружио по постељи и најчешће би одмах и заспао.

Сутрадан се понављало исто. Понекад је путовао на југ, бунио је народ, спремао је устанке заједно са народом, протеривао је племиће и делио земљу народу. Али, све то није излазило једновремено пред његово унутрашње око, него постепено, са свима појединостима. У његовој машти револуционарна странка је свуда побеђивала, државна власт је губила своју моћ и била је приморана да сазове народну скупштину. Царска породица и сви они који су тлачили народ били су поубијани; проглашена је република, а он, Мешењецки, изабран је за претседника. Покаткад, кад би тај циљ постизао исувише брзо, почињао би изнова и долазио је до циља другим путем.

Тако је провео годину дана, две, три године. Некад је напуштао тај строги начин живота; али, ускоро би му се опет враћао. Препуштајући се својој машти, он је гонио од себе привиђења која су, упркос његовој вољи, хтела да га савладају. Понекад је ипак добивао нападе бесанице, визија и накарада. Онда би погледао горе на одушку и размишљао би како тамо да утврди конопац, како да направи омчу и да се обеси. Али, ти напади никад нису трајали дуго. Он их је савлађивао.

Тако је проживео готово седам година. Кад је издржао затвор у тврђави и кад су га прогнали у Сибир, он је био потпуно здрав и свеж, а и душевна снага била му је неокрњена.

Као особито тешког злочинца сместили су га у усамљеничку ћелију. Са другима није могао да долази у везу. Тек у тамници у Краснојарку пошло му је за руком да се поново састане с осталим политичким кривцима који су били послани у изгнанство. Било их је шесторо: две жене и четири мушкарца. Сви су били млади људи, чланови неке нове организације за коју Мешењецки није ни знао. То су били револуционари из нараштаја после њега, његови наследници, због чега су га веома занимали. Мешењецки је очекивао да ће у њима наићи на људе који су пошли његовим трагом и који су стога морали веома високо да цене све што су урадили њихови претходници, а нарочито он, Мешењецки. Спремио се да се према њима покаже љубазан; али, помало и господствен. Али, кад је видео да га ти млади људи не само не цене као свог претходника и учитеља, него да се према њему понашају некако презриво и као да гледају са сажаљењем или са некаквим извињавањем на његове застареле погледе, он се разочарао. По мишљењу тих младих револуционара, све оно што су учинили Мешењецки и његови другови, сви покушаји да побуне сељаке, а нарочито терор и сва убиства, као убиство губернатора Крапоткина, Мезенцова, па чак и убиство цара Александра II, све је то било низ заблуда. То је само довело до реакције која је под Александром III славила победу, а народ вратила готово у ропство. По њиховом мишљењу пут до народног ослобођења био је сасвим други.

Готово два дана и две ноћи Мешењецки је са својим новим знанцима непрекидно расправљао.

Нарочито је њихов вођ, кога су они ословљавали само са крштеним именом Роман, мучио и секирао Мешењецког упорним убеђењем о исправности својих погледа и омаловажавањем и готово исмевањем целокупне дотадање делатности Мешењецког и његових другова.

По Романовом мишљењу народ је био само штура маса, »марва«. Он се налазио на тако ниском степену развоја да човек није знао шта са њим да ради. Сви покушаји да се руско сељачко становништво дигне, били су унапред осуђени на неуспех, исто онако као кад би човек покушао да запали камење или лед. Народ је требало васпитавати и научити на узајамно помагање. А то би могла да учини само велика индустрија и на њу накалемљена социјалистичка организација народа. Народу није потребна земља, јер она, баш напротив, чини народ конзервативним и ропским. Не само у Русији, него и у целој Европи. А Роман је по сећању наводио погледе угледних људи и статистичке бројеве. Народ се мора ослободити земље. Што пре то боље. Што више људи оде у творнице, што више земље пређе капиталистима у руке, и уколико се више народ угњетава, утолико боље. Само узајамност људи и народа може да искорени деспотизам, и нарочито капитализам. А узајамност се може постићи једино удруживањем и радничким задругама, то јест: само онда кад народне масе не буду више власници земље и кад постану бескућници.

Мешењецки се препирао а и секирао. Нарочито га је секирала једна од двеју женских, лепушката, смеђа девојка, густе косе и сјајних очију. Она је обично седела крај прозора и правила се да непосредно ни најмање не учествује у разговору; али,

свакога часа је добаћивала по коју реченицу којом је потпомагала Романове доказе, а на Мешењецкове речи само се презриво осмехивала.

— Зар би могло целокупно сеоско становништво да се одведе у творнице? — запита Мешењецки.

— А што да не? — изазивао га је Роман. — То је општи економски закон.

— А откуд се зна да тај закон важи за све? — питао је Мешењецки.

— Па читајте Кауцког! — добаћи му смеђа девојка и презриво се осмехну.

— Баш кад би човек и претпоставио, а ја то не чиним, — рече Мешењецки, — да ће се народ постепено претворити у бескућнике, откуд знате да ће се он прилагодити томе облику који му ви унапред одређујете?

— Отуда што се то оснива на науци, — добаћи му смеђа девојка и окрену се од прозора.

Супротност у мишљењу се још више повећа кад почеше да расправљају о начину делатности која треба да доведе до постизавања тога циља.

Роман и његови пријатељи упорно су тврдили да треба створити радничку војску, да треба помагати сеобу простог народа у творнице и да треба ширити социјализам међу радницима. Са владом се не сме упуштати у отворену борбу, него је треба искористити за постизање циља. Мешењецки је, напротив, био за то да се са владом пре свега треба борити, да треба вршити атентате, јер је влада јача и лукавија од њих.

— Не варате ви владу, него влада vara вас — рече он. — Ми смо народ просвећивали, а са владом смо се борили.

— Па шта сте постигли? — упаде му потсме- шљиво у реч смеђа девојка.

— Ја мислим да је отворена борба са владом неоправдано траћење снаге, — рече Роман.

— Зар први март траћење снаге? — повика Мешењецки. — Ми смо свој живот жртвовали, а ви мирно седите у својим собама, уживате у жи- воту и знате само да проповедате!

— Па не уживамо ми баш толико у своме жи- воту, — одговори му Роман мирно, и погледа на своје другове, па се зацерека одвратно, гласно, испрекидано, самопоуздано и са ликованем.

Смеђа девојка одмахну главом и презриво се насмеши.

— Не уживамо ми баш толико у своме животу, — понови Роман. — Ми овде чамимо, захваљујући реакцији, а реакција је највише производ првог марта.

Мешењецки ућута. Осећао је као да ће га гнев задавити, па изиђе у ходник.

12.

Да би се стишао, Мешењецки стаде да хода горе- доле по ходнику. Ћелиска врата су стално стојала отворена све до вечерњег позива на починак. Један висок, плавокос осуђеник, чији доброћудни израз лица није био ни најмање општећен до половине обријаном косом, приђе Мешењецком.

— Један осуђеник из наше ћелије видео је ваше достојанство, па ми је рекао да вас позовем до њега.

— Какав осуђеник?

— Ми смо му дали име »дуванска држава«. То је стар човек и спада у староверце. Рекао ми је: »Позови тога човека!« Мислио је на вас и ваше достојанство.

— А где је он?

— Овде у нашој ћелији. Рекао ми је: »Позови тога господина!«

Мешењецки оде с осуђеником у малу ћелију у којој су осуђеници седели или лежали на својим дрвеним постељама. На голим даскама дрвене по- стеље лежао је покривен сивим капутом онај исти стари староверац, који је пре седам година дошао до Мешењецког да се распита о Светлогубу. Стар- чево бледо лице било је сасвим оронуло и избразда- но дубоким борама. Коса му је била још увек онако густа, а танка брада му је сасвим оседела. Његове плаве очи гледале су доброћудно и пажљиво. Ле- жао је полеђушке и очевидно је имао грозницу, јер му се на јагодицама видела болешљива румен.

Мешењецки приђе старцу и запита га:

— Шта желите?

Старац се са муком подиже на лактове и пружи Мешењецком своју дрхтаву, хршаву, малу десницу. Он је био решен да говори; али, очигледно се по- колебао и почео је тешко да дише. Пошто је мучно одахнуо, рече тихо:

— Онда ниси хтео да будеш искрен према мени. Али, ја, боже опрости, обзнањујем све што знам.

— А шта ви то обзнањујете?

— О јагњету... обзнањујем о јагњету... то је био младић са јагњетом. А речено је: »Јагње ће победити, јагње ће све савладати... А они који пођу за њим, то ће бити изабраници и праведници!«

— Ја ништа не разумем, — рече Мешењецки.

— А ти појми душом! Краљеви примају своју моћ од животиње. Али, јагње ће их победити.

— Који краљеви? — запита Мешењецки.

— Има седам краљева. Петорица су погинула, један је остао, а последњи још није дошао. А кад прође, он ће бити бедан... то јест: снаћи ће га смрт... јесте ли разумели?

Мешењецки је одмахивао главом и мислио: »Овај старац бунца у грозници; његове речи немају никаква смисла. Тако су мислили и остали осуђеници. Онај ошишани осуђеник који је позвао Мешењецког, приђе му, гурну га мало лактом, па кад Мешењецки обрати пажњу на њега, он намигну и показа му на старца.

— Наша »дуванска држава« вечито бунца којешта. Ни он сам не зна шта мисли.

Остали осуђеници гледали су старца и мислили о њему исто што и Мешењецки. Али, старац је добро знао шта говори. Његове речи су за њега имале јасан и дубок смисао, а значиле су да зло неће дуго владати и да ће јагње победити све својом добротом и својом смерношћу; да ће јагње убрисати све сузе, па да на свету неће више бити ни плача, ни болести, ни смрти. Старац је осећао да се то већ догађа и да свуда сан постаје јава. А то је осећао стога што се то догађало у његовој души коју је осветлила близина смрти.

— Да, дођи скоро! Амин! Дођи, Господе Исусе Христе! — завапи старац, па се насмеја тихо и значајно, а Мешењецком се учини и махнито.

»Ето то је народни претставник!« помисли Мешењецки кад пође од старца. »То је још најбољи између њих. Чудног ли мрака! Они веле«, мислио је на Романа и његове другове, »да се са народом, какав је сад, ништа не може да учини.«

Мешењецки је једном, за време своје револуционарне делатности, радио са народом и тада је познао сву, као што се он изражавао, »душицу« рускога сељака. Разговарао је са војницима који су делимично још били у служби, а делимично већ били пуштени из војске. Знао је њихову тупу веру у заклетву и у неопходност покорвања, и њему је било јасно да се на њих не може да утиче разлозима разума. Мада је све то знао, он из свога искуства није никад извлачио онај закључак који је неминовно морао да изведе. Разговор са новим револуционарима озловољио је Мешењецкога и изазвао је код њега досаду и нерасположење.

— Они тврде да је све што смо ми учинили, што су учинили Халтурин, Кибалчић и Петровскаја, било непотребно па чак и штетно, јер је то тобоже изазвало реакцију Александра III, да је народ био побеђен и да је целокупна револуционарна делатност била потстицана од спахија, који су цара убили стога што је укинуо ропство сељака. Што је то ужасна бесмислица! Што је то грозно безумље и колика је то дрскост мислити тако! — говорио је Мешењецки самоме себи, док је пролазио кроз ходник.

Све ћелије су биле позатваране, осим оне у којој су били млади револуционари. Кад се Мешењецки приближи тој ћелији, он чу смех мрске смеђе де-

војке и Романовљев промукли и одлучни глас. Очевидно су говорили о њему. Мешењецки застаде и послушну. Роман је говорио:

— Нису били свесни онога што чине, јер нису познавали економска начела. А највећа је кривица . . .

Мешењецки није могао, а није ни желео да чује ко сноси највећу кривицу, а није му то ни било потребно да зна. Али, глас тога човека одавао је сав презир тих људи према њему, јунаку револуције, који је томе циљу жртвовао дванаест година свога живота.

У његовој души се јави толико страشان гнев, какав никад пре тога није осетио у своме животу. Гнев на све, на цео овај бесмислени свет у којем има само оваквих људи као што су ови глуни, а дрски и уображени, мртворођени доктринари и људи који стоје на истом степену са животињама, као што је онај старац са јагњетом и као што су полуживотињски целати и тамничари.

Наиђе један стражар и одведе политичке осуђенице у женско одељење. Мешењецки се склони у најудаљенији угао ходника, само да се не сретне са њима. Кад се стражар врати, он закључа врата нових политичких осуђеника и позва Мешењецког да уђе у своју ћелију. Мешењецки га несвесно послуша, али га замоли да не закључава његова врата.

Чим се нађе у својој ћелији, Мешењецки одмах леже на постељу и окрену лице зиду.

— Зар сам ја заиста узалуд страћио своју снагу, своју одлучност, своју вољу и своју генијалност? — Он је био уверен да његове умне способности далеко надмашују способност свију осталих. — Зар сам ја све то дао за ништа?

Онда се сети писма које је добио недавно, кад је путовао за Сибир, од Светлогубове мајке. У томе писму она му је на чисто женски и луд начин, како је он мислио, пребацивала што је упропастио њенога сина, увлачењем у терористичку странку. Кад је Мешењецки добио то писмо, он се само презриво насмешио. »Шта је та глупа жена могла да разуме о циљевима које су он и Светлогуб имали пред очима?« А сада, кад се сетио тога писма и милог, искреног и одушевљеног Светлогубовог лица, он је прво почео да мисли о њему, па онда о себи. »Зар је његов живот одиста био заблуда?« Мешењецки склопи очи и већ хтеде да заспи, кад се одједном ужасну, јер осети да је њиме опет овладао оно стање које га је мучило првог месеца његовог затвора у тврђави. Опет је почела да га мучи страховита главобоља, опет су се на тамној, звездама покривеној таваници, јављале оне дивље и гнусне утваре великих устију, опет су пред његове разрогачене очи излазили они необични ликови. Ново је било само то што је над њиме лебдео неки осуђеник у сивим чакширама и обријане главе. И опет је Мешењецки изишао из обичнога тока мисли и стао да тражи одушку на коју би могао учврстити конопац.

Неиздржљив гнев, који је тражио да се испољи, палио је Мешењецково срце. Он више није могао да се скраси на једноме месту, нити је могао да нађе мира и да се отресе својих мисли.

»На који начин?« почињао је већ да се пита. »Да ли да пресечем себи жиле? За то немам храбрости. Да ли да се обесим? Наравно, то је најпростије!«

Сети се конопца којим је била везана гомила дрва у ходнику.

»Морам да станем на какво дрво или на какву даску. Стражар који хода тамо-амо по ходнику мораће једном да оде или да заспи. А дотле, морам да чекам. Онда ћу отићи по конопац, па ћу га учврстити на одушку за пећ.«

Мешењецки стаде код врата и поче да послушкује стражареве кораке. Чим би стражар отишао на други крај ходника, Мешењецки би широм отварао врата и гледао за њим. Стражар никако није ни одлазио, нити је спавао, а Мешењецки је очекивао и напрезао се да чује шум његових корака.

Међутим, у оној ћелији, где је лежао болесни старац, усред таме коју је једва осветљавала димљива светиљка, усред дисања, дахтања, ркања и кашља спавача, догодио се најузвишенији чин свега што је земаљско. Издахнуо је стари староверац и пред његовим духовним очима се открило све што је он онако страсно тражио и за чим је целога свог века чезнуо. Угледао је јагње, окружено блиставим сјајем, које је личило на оног веселог младића. Велико мноштво људи из свих народа стојало је пред њим, а сви су били одевени у бело, сви су били радосни и на земљи више није било никаквога зла. Старац је знао да се то догодило и у његовој души, и у целој свету, па је у себи осећао велику радост и тишину.

Али, остали у ћелији нису осетили ништа од свега тога, него су само чули старчев ропац. Његов се сусед пробудио и разбудио је и остале. Кад је ропац престао и кад се старац умирио и почео да се хлади, неки су закуцали на врата.

Стражар је отворио врата и ушао у ћелију. Десет минута касније два осуђеника су изнела мртваца и однела га у капелу. Стражар је пошао за њима, а за собом је закључао врата. Ходник је остао празан.

— Закључавај само! — мислио је Мешењецки који је све то гледао са својих врата. Нећеш ме спречити да се отресем свих тих бесмислица и свега тог ужаса.

Мешењецки није више осећао ону унутрашњу грозу која га је дотле мучила, него се сав налазио под утицајем једне мисли. Молио је бога да га нико не спречи док буде приводио у дело своју намеру.

Срце му је лупало кад је дошао до гомиле дрва. Одрешо је конопац, извукао га испод дрва, брзо је погледао на врата, па је онда однео конопац у своју ћелију. У ћелији се попео на клупицу и пребацио је конопац преко справе за ветрење. Пошто је крајеве конопца свезао један за други, он је направио чвор и од двоструког конопца је начинио омчу; али, она је била исувише ниска. Мешењецки је поново одрешо конопац, одмерио на своје врату, узнемирено је послушао и погледао у врата, па се попео на клупицу, завукао главу у омчу, наместио је као што треба, одгурнуо клупицу и опустио се.

*

Стражар је тек пред зору опазио Мешењецког. Мртвац је стојао на савијеним коленима крај преврнуте клупице. Извукао га је из омче. Дотрчао је и надзорник и, кад је дознао да је Роман лекар,

послао је по њега, у нади да ће му он некако помоћи да Мешењецког врате у живот.

Учинише све; али, он се више на пробуди.

Његов леш однесоше у капелу и положише на постељу уз тело старога староверца.

КОРНЕЈ ВАСИЉЕВ.

1.

Кад је Корнеј Васиљев последњи пут дошао у своје село, било му је педесет четири године. У његовој густој, коврчавој коси није било ниједне седе власи. Једино му је око вилица црна брада била проседа. Лице му је било глатко, румено, потиљак широк и развијен, а цело његово снажно тело било је покривено салом од ситог градског живота.

Још пре двадесет година отслужио је војнички рок и из војске се вратио са доста новца. Најпре је отворио продавницу, онда је напустио продавницу и почео да тргује стоком. Одлазио је у Черкасе по »робу«, стоку, и догонио је у Москву.

У селу Гајевима, у његовој, лимом покривеној, каменитој кући живеле су му стара мајка, жена са двоје деце, девојчицом и дечаком, његов петнаест-годишњи синовац, који је био нем и који је остао сироче, и слуга. Корнеј се двапут женио. Прва жена била му је слабуњава и болешљива, и умрла је без деце, па се он, као удовац већ у годинама оженио по други пут и узео здраву, лепу девојку, ћерку сироте удовице из суседног села. Деца су му била од друге жене.

Корнеј је у Москви тако добро продао последњу робу да се код њега нашло близу три хиљаде рубаља. Како је од некоег свог земљака чуо да се у

близини његовог села веома повољно продаје млада шума пропалог спахије, он одлучи да тргује дрвима. Он је и тај посао добро познавао, јер је још пре војске био деловођа код једног дрварског трговца у шуми.

На железничкој станици, са које се свраћало за Гајеве, Корнеј сrete земљака, гајевског ћоравог Кузму. Кузма је са своја два лоша и космата коњића упрегнуте у санке излазио из Гајева пред сваки воз да дочека путнике. Као сиромашан човек Кузма уопште није волео богаташе, а нарочито је мрзио Корнеја, кога је звао Корњушком.

Корнеј изиђе на станични трем у краткој бунди и кожуху, са путничком торбом у руци па застаде задихан, испупчи трбух, и погледа око себе. Било је јутро. Време је било благо и натупштено са лаким мразем.

— Шта је? Нађе ли путника, чича-Кузма? — запита он. — Хоћеш ли да ме возиш?

— Зашто да не? Плати рубљу, па да те возим!

— Доста је и седам гривењака.

— Колики си трбух пустио, а од сиромаша хоћеш да закинеш тридесет копјејака!

— Па добро, добро; пристајем! — рече Корнеј, па спусти у мале санке путничку торбу и завежљај и рашири се на задњем месту.

Кузма се намести на предње седиште.

— Добро је; терај!

Изиђоше срећно преко рупчага пред станицом на раван пут.

— Па, како је код вас, управо код нас, а не код вас, на селу? — запита Корнеј.

— Мало има доброга.

— Како то? — А је ли жива моја стара мајка?

— Старица је жива. Ових дана била је у цркви. Жива је стара, а жива је и твоја млада домаћица. Шта зна да ради? Узела је новог слугу. И Кузма се, како се Корнеју учини, некако чудно насмеја.

— Каквог слугу? А шта је са Петром?

— Петар је болестан. Узела је Јевстигнеја Белога из Каменке, из свога села, — рече Кузма.

— Гле, гле! — рече Корнеј.

Још када је Корнеј запресио Марфу, у народу су жене нешто брбљале о Јевстигнеју.

— Тако ти је то, Корнеје Васиљевићу, — рече Кузма. — Данас су жене узеле велику слободу.

— Шта да се ради! — прогунђа Корнеј. — А твој коњ је већ много остарео? — додаде он, у жељи да промени разговор.

— Ни ја нисам више млад! Као и његов господар... — рече Кузма, у одговор на Корнејеве речи, па ошину косматог и кривоног коња.

На половини пута налазила се гостионица. Корнеј нареди Кузми да стане, па уђе унутра. Кузма притера коња до празних јасала, и стаде да удешава амове, не гледајући за Корнејем, мада је очекивао да га овај позове и понуди пићем.

Корнеј изиђе под трем и викну:

— Хоћеш ли доћи, чича-Кузма, да попијеш једну чашицу?

— Могу! — одговори Кузма и начини се као да му се не жури.

Корнеј наручи боцу ракије и пружи је Кузми. Како Кузма још од јутрос није ништа окусио, брзо се опи. И чим се опи, приближи се Корнеју и поче да му прича шта се све говори по селу. А говорило

се да је његова жена Марфа узела за слугу свога негдањег љубавника и да сад живи са њим.

— Мене се то не тиче; али, ја тебе жалим, — рече му пијани Кузма, — јер то није лепо; руга се свет. Очевидно је да се не боје греха. Али, — мислио сам — чекај само док се он врати!... Тако ти је то, брате Корнеју Васиљевићу!

Корнеј је ћутке слушао оно што му је Кузма причао, а његове густе обрве спуштале су се све ниже над светле и као угљен црне очи.

Како је боца већ била празна, он само рече:

— Хоћеш ли још да пијеш? Ако нећеш, онда да идемо! — па исплати гостионичара и изиђе на улицу.

Кад је стигао кући, напољу је већ био пао мрак. Први га је срео онај исти Јевстигнеј Бели о коме је мислио целог пута. Корнеј се поздрави са њим. Кад виде мршаво и бледо лице ужурбаног Јевстигнеја, Корнеј у недоумици само климну главом. »Налагао је, матори нас!« — помисли он, сећајући се Кузминих речи. — »А ко ће их, најпослед, знати! Видећу већ!«

Кузма је стојао код коња и оним својим једним оком намигивао на Јевстигнеја.

— Код нас, значи, живиш? — запита Корнеј.

— Шта знам? Негде се мора радити! — одговори Јевстигнеј.

— Је ли соба загрејана?

— Јесте. Метвејевна је тамо, — одговори Јевстигнеј.

Корнеј уђе под трем. Марфа чу гласове, па изиђе у претсобље и, кад спази мужа, поцрвене, па се ужурбано и некако нарочито умиљато поздрави са њим.

— А ја и мати већ смо престале да те чекамо, — рече она и пође за Корнејем у собу.

— Па, како живите без мене?

— Живи се као и пре, — рече она, па подиже на руке двогодишњу ћеркицу, која ју је вукла за сукњу и искала млеко, и изиђе у претсобље крупним и одлучним корацима.

У собу уђе Корнејева мати, која је имала исто онако црне очи као и Корнеј и која је једва вукла ноге у сукненој обући.

— Хвала богу, кад дође да нас обиђеш! — рече она и климну дрхтавом главом.

Корнеј исприча мајци каквим је послом допутовао, па се сети Кузме и пође да му изнесе новац. Чим отвори врата на претсобљу, он угледа у двористишту пред вратима Марфу и Јевстигнеја. Они су стојали једно уз другог, а она је говорила нешто. Кад опази Корнеја, Јевстигнеј шмугну низ двористе, а Марфа приђе самовару и стаде да намешта изнад њега цев која је шиштала.

Корнеј прође ћутке крај њених погнутих леђа, узнемајући и позва Кузму у велику собу да пију чај. Пре чаја Корнеј подели свима поклоне које је донео из Москве. Мајци даде вунену мараму, Феђки књигу са сликама, немоме синовцу преник, а жени циц за хаљину.

Док су пили чај, Корнеј је седео намрштен и ћутао. Једино би се понекад, као преко воље, насмешио кад би погледао у немога који је забављао све својом радошћу. Није могао да се нарадује пренику. Савијао га је и развијао, облачио га, смејао се и љубио своју руку, гледајући у Корнеја.

После чаја и вечере, Корнеј одмах оде у собу у којој је спавао са Марфом и малом ћерчицом, а

Марфа остаде у великој соби да спреми посуђе. Корнеј је седео налакћен на сто и чекао. У њему је све више расла љутња на жену. Он скиде са зида рачунаљку, извади из џепа бележницу и поче да рачуна, да би од себе одагнао ове мисли. Док је рачунао он је погледао на врата и ослушкивао гласове у великој соби.

Неколико пута је чуо како се отварају врата на соби и како неко излази у претсобље; али, то ипак није била она. Најзад се чуше њени кораци, врата се затресоше и отворише, и она, румена и лепа, у црвеној марами, уђе са девојчицом на рукама.

— Мора да си уморан од пута? — рече она и насмеја се као да и не опажа његов невесели изглед.

Корнеј је погледа, не одговори ништа и настави рачунање, мада није имао шта да рачуна.

— Већ је доцкан! — рече она па спусти девојчицу из руку и оде иза преграде.

Он чу како она намешта постељу и намешта ћерчицу да спава.

»Људи ти се смеју!« — сети се он Кузминих речи. »Чекај само!« — помисли он у себи, једва дишући, па устаде, метну комадић оловке у џеп од прсника, обеси рачунаљку о клин и приђе вратима од преграде. Она је стојала окренута лицем иконама и молила се богу. Он застаде и причека. Она се дуго крстила, клањала и шапатом изговарала молитву. Њему се учини као да је све молитве већ одавна прочитала и да их хотимично по неколико пута понавља. Али, она се најзад поклонил, исправи, прошапута у себи још неке молитвене речи, па се окрену лицем њему.

— Агашка је већ заспала! — рече му она, па

му показа на девојчицу, насмеши се и седе на кревет који шкрипну.

— Је ли Јевстигнеј одавно овде? — упита Корнеј и уђе унутра.

Она спокојно пребаци једну дебелу вितिцу преко рамена на груди и стаде брзо да је расплиће прстима. Гледала га је право у очи, а очи су јој се смешиле.

— Јевстигнеј? А, ко ће га знати. Две или три недеље.

— Ти живиш са њим? — рече Корнеј.

Она испусти вितिцу; али, одмах поново ухвати своју густу, чврсту косу и настави да је расплиће.

— Шта све људи неће да измисле! Живим са Јевстигнејем! — Шта људи неће да измисле! Ко ти је то рекао?

— Говори! Је ли истина или није? — рече Корнеј и стисну песнице својих снажних руку, спуштених у џепове.

— Причају којешта! Хоћеш ли да ти изујем чизме?

— Говори кад те питам! — понови он.

— Баш су нашли! Загледала сам се у Јевстигнеја! — рече она. — И ко те је само то налагао?

— Шта си ти оно разговарала са њим у претсобљу?

— Шта сам разговарала! Рекла сам му да треба да стегне обруч на бурету. Шта си ме толико окупио!

— Заповедам ти да ми кажеш истину! — Убићу те, неваљалице! — викну он и зграби је за вितिцу.

Она истрже вितिцу из руку, а лице јој се искриви од бола.

— Ништа друго и не знаш, него само да тучеш! Каква сам добра видела од тебе? Овакав ми је живот додијао!

— Додијао ти је овакав живот? — рече он и приђе јој ближе.

— Зашто си ми ишчунао пола витице? Гледај! Поиспадало је читаво прамење. Зашто насрћеш на мене? И истина је да...

Она не стиже да доврши оно што је хтела да каже. Он је шчепа за руку, отрже је од од кревета и стаде да је удара по глави, по ребрима, по грудима. Уколико ју је више ударао, утолико се више распаљивао бес у њему. Она је викала, бранила се, хтела је да побегне; он је није пуштао. Девојчица се пробуди и притрчи мајци.

— Мамице! — заплака она.

Корнеј узме девојчицу за руку, отрже је од мајке и баци је као маче у један угао. Девојчица врисну, и умуче за неколико тренутака.

— Разбојниче! Убио си дете! — викну Марфа и хтеде да приђе детету.

Али, он је опет дочепа и удари је тако јако по грудима да она паде на леђа, па и сама престаде да виче. Сад је једино девојчица врискала и грцала.

У томе тренутку у собу уђе старица, без мараме, разбарушене, седе косе, уздрхтале главе и посрћући, па не гледајући ни у Корнеја, ни у Марфу, приђе унуци која је очајно врискала и подиже је.

Корнеј је стојао задихан и окретао се, као да се из сна тргао и као да не схвата где је, ни са ким је.

Марфа подиже главу, па јекну и обриса крваво лице кошуљом.

— Срам те било, зликовче! — рече она. — Живим са Јевстигнејем и живела сам. Ето, убиј ме! Ни Агашка није твоја кћи; са њим сам је добила, — рече она брзо и покри лактом лице, јер је очекивала нов ударац.

Али, Корнеј као да ништа није схватао, него је само тешко дисао и гледао око себе.

— Погледај шта си учинио са девојчицом; сломио си јој руку! — рече старица и показа му сломљену руку код детета које је непрестано врискало. Корнеј се окрену и изиђе ћутке кроз претсобље у трем.

У дворишту је још увек било онако хладно и натуштено. Иње му је падало на вреле образе и чело. Он седе на један степеник и поче да гута снег, који је узимао шакама с ограда. Из собе се чуло Марфино јечање и жалостан детињи плач. Затим се врата на претсобљу отворише, и он чу како мати изиђе са девојчицом из собе и оде кроз претсобље у велику собу. Он устаде и уђе у собу. Утуљена лампа горела је на столу слабом светлошћу. Чим он уђе, иза преграде се зачу појачано Марфино јечање. Он се ћутке обуче, извуче испод клупе путничку торбу, сложи у њу своје ствари и веза је узицом.

— Што ме уби? Зашто? Шта сам ти учинила? — запита Марфа тужним гласом.

Корнеј јој не одговори, него подиже путничку торбу и понесе је вратима.

— Разбојниче, робијашу! Чекај само! Мислиш да за тебе нема суда? — довикну му љутито и сасвим другим гласом Марфа.

Корнеј јој опет не одговори, него гурну врата

ногом и тако јако их залупи да се зидови затре-соше.

Затим уђе у велику собу, пробуди немога и нареди му да упрегне коње. Неми, који се не освети одмах, погледа зачуђено и упитно у стрица, и почеша се обема рукама по глави. Најзад, кад схвати шта се од њега тражи, скочи, обу обућу, обуче подерану кратку бунду, па узе светиљку и изиђе у двориште.

Било је већ сасвим видно када Корнеј са немим изиђе у малим саоницама на капију и одвезе се натраг, истим путем којим се предвече довезао са Кузмом.

На станицу стиже пет минута пре поласка воза. Неми виде како он извади карту и како узе путничку торбу, затим климну на њега главом, седе у вагон и вагон се изгуби из вида.

Марфи су, поред масница на лицу, била скрхана два ребра и глава разбијена. Али, како је она била јака, здрава и млада жена, она се после пола године толико опорави да не остаде никакав траг од батина. А девојчица остаде богаљаста целога века. Њој су биле сломљене две кости на руци, па јој је рука остала крива.

Откако је отишао, о Корнеју нико ништа није чуо; није се знало ни да ли је жив или мртав.

2.

Прошло је седамнаест година. Била је дубока јесен. Сунце се клонило западу и, мада још није било ни четири сата, на земљу се већ спуштао мрак. Стадо из Андрејевке враћало се у село.

Пошто му је истекао рок, пастир их је напустио још пре поста, па су стоку изгонили на пашу жене и деца по реду.

Стадо је тек изишло из овсене стрњике на блатњав и црн друм, ишаран траговима раздвојених копита и разривен точковима, и пошло пут села уз непрестано мукање и блејање. Пред стадом је корачао путем један висок старац, седе браде и седе коврчаве косе. Једино су му густе обрве биле црне. На себи је имао закрпљен од кише поцрнео огртач и велику капу, а на погрбљеним леђима је носио кожну торбу. Он је тешко газео по блату мокрим и старим, грубим малоруским чизмама и на сваком другом кораку ослањао се на храстов штап. Кад га стадо стиже, он застаде и наслони се на штап. Млада жена, која је гонила стадо, повезана обичном марамом, са задигнутом сукњом и у мушким чизмама, претрчавала је брзим корацима час на једну час на другу страну пута и терала заостале овце и свиње. Кад сустиже старца, она застаде и загледа га са свију страна.

— Добро вече, деда! — рече она звучним, нежним и младалачким гласом.

— Бог ти добро дао, мудрице! — одговори старац.

— Шта? Тражиш где ћеш да преноћиш, је ли?

— Тако нешто. Уморан сам, — рече промукло старац.

— Немој да идеш кмету, — рече му нежно млада жена. — Хајде к нама. То је трећа кућа од краја. Моја свекрва радо даје преноћиште путницима.

— Трећа кућа? Значи: Зиновјева? — рече старац и некако значајно подиже своје црне обрве.

— А зар их ти познајеш?

— Пролазио сам овуда!

— А што ти, Феђушка, бленеш? Хрома је свим заостала! — викну млада жена и показа на троногу овцу која је храмала за стадом. Затим измахну прutom у десној руци, скиде некако чудним покретом мараму са главе и отрча натраг по заосталу, хрому, црну овцу.

Старац је био Корнеј, а млада жена била је она иста Агашка којој је он, пре седамнаест година, сломио руку. Она се удала и ушла у једну богату кућу у Андрејевку, која је била удаљена од Гајева четири врсте.

Корнеј Васиљев, некада снажан, богат и охол човек, постао је сада стари бескућник који није имао ништа друго, осим изношеног одела на себи, војничке исправе и две кошуље у торби. Ова промена догодила се тако поштуно да он не би умео да каже када је она почела и када се догодила. Једино што је знао и у што је био тврдо уверен то је: да је узрок његовој несрећи била његова зла жена. Било му је тешко и мучно да се сећа шта је некад био. А када би се тога сетио, он би са мржњом помислио на ону коју је сматрао за узрок свима оним невољама, поднесеним за ових седамнаест година.

Оне ноћи када је истукао жену он је отишао спахији који је продавао младу шуму. Како шуму није успео да купи, јер је већ била продана, он се врати у Москву и одаде се пићу. И раније је понекад пио; али, сада је пијанчио пуне две недеље. Кад се отрезни, он отпутова на југ да купује стоку. Куповина није била добра и он претрпе штету. Онда оде и по други пут; али, посао му ни овога

пута не пође за руком. После годину дана њему од три хиљаде остаде само двадесет пет рубаља, и он мораде да ступи у службу код богаташа. И раније је пио, а сада поче да пије све чешће и чешће.

Спочетка је служио као надзорник код једног трговца стоком; али, кад се једном опи на путу, трговац га отпусти. Он онда преко својих познаника доби место код другог трговца вином. Али, ни ту не остаде дуго. Забуни се једном у рачунима, па му отказаше. Било га је срамота да се врати кући, а ни пакост му то није допуштала. »Могу они и без мене. Можда ни дете није моје!« — помисли он.

Ишло му је све горе и горе. Без пића није могао да живи. Почео је већ да ступа у службу не као надзорник, него као чувар стоке. Најзад, ни за тај посао не хтедоше више да га узимају.

Уколико му је бивало горе утолико је више кривио њу и утолико се више раширивала његова мржња према њој.

Последњи пут најми се Корнеј за чувара стоке код некога непознатог газде. Стока се разболе и газда, мада Корнеј за то није био крив, исплати и њега и надзорника. Пошто није више имао где да ступи у службу, Корнеј одлучи да се ода скитничком животу. Спреси себи чизме, лепу торбу, уз чаја, шећера, осам рубаља готовога новца и крену за Кијев. Али, у Кијеву му се није свидело, и он се упути на Кавказ, у Нови Атон. Пре него што је тамо стигао, њега ухвати грозница. Он одједном изнемогну. Од новца му беше остало још само рубаља и седамнаест копјејака, а од познатих никога није имао. Стога се одлучи да се врати кући сину. »Можда је већ и умрла моја злотворка!«, помисли он. »А ако је жива, рећу ћу јој све, макар и

на самрти; нек зна, проклета, шта је све урадила од мене!«, — помисли он и крену кући.

Грозница га је хватала сваки други дан. Он је бивао све слабији, и није могао да прелази више од десет до петнаест врста дневно. Кад стиже на две стотине врста од своје куће, њему несташе и новца, па мораде да просјачи и да ноћива по општинским стражарама. »Радуј се што си ме дотле довела!«, — помислио је он о жени и, по старој навици, скупљао је песнице своје старачке и слабачке руке. Али, нити је имао кога да туче, нити је више било снаге у песницâ.

Требало му је читаве две недеље да пређе две стотине врста. Најзад, сасвим болестан и немоћан, стиже до на четири врсте од своје куће и ту наиђе на Агашку, којој је сломио руку и која је себе сматрала за његову ћерку, мада то није била, Али, он њу није познао а ни она њега.

3.

Он учини онако како му рече Агаџја. Кад стиже пред Зиновјеву кућу, он замоли да га пусте да преноћи и они га пустише.

Чим уђе у кућу, он се, по своме обичају, прекрсти пред иконама и поздрави са домаћинима.

— Смрзао си се, деда! Иди брзо на пећ! — рече му домаћица, једна зборана и весела старица, која је постављала сто.

Агаџјин муж, млад сељак, седео је на клупи за столом и спремао је лампу.

— Ти си мокар, старче! — рече он. — Треба да се осушиш.

Корнеј се свуче и изу, па обеси обојке поред пећи и попе се на пећ.

У кућу уђе и Агаџја са крчагом. Већ је дотерала стадо и намирила стоку.

— А зар није долазио неки непознати старац? — запита она. — Рекла сам му да сврати.

— Ту је; ено га! — одговори домаћин и показа на пећ, на којој је седео Корнеј и трљао своје маљаве и коштуњаве ноге.

Укућани позваше Корнеја на чај. Он сиђе и седе на ивицу клупе. Даше му шољу и комадић шећера.

Разговор се поведе о времену и о летини. Готово им се хлеб не да у руке. Код спахије су проклијале камаре у пољу, а чим стану да их доводе у село, одмах почиње киша. Сељаци су некако још и увезли, а код господе тако бадава труне. У сноповима има и много мишева.

Корнеј исприча да је успут видео читаво поље, пуно камара.

Млада жена нали му и пружи и пету шољу веома слабог и једва жутог чаја.

— Хајде! Пиј, деда; нека ти је на здравље! — рече му она кад он одби.

— Твоја рука као да нешто није у реду? — запита је он, док је опрезно примао од ње пуну шољу, па подиже обрве.

— Још у детињству јој је сломљена. Нашу Агашку је хтео да убије њен отац, — рече разговорна стара свекрва.

— Због чега? — запита Корнеј, па погледа младу жену у лице и одједном се сети Јевстигнеја Белога и његових плавих очију, а рука која је др-

жала шољу толико уздрхта да просу половину чаја док је принесе до стола.

— Био је код нас, у Гајевима, неки човек, њен отац, који се звао Корнеј Васиљев. Обогадио се, па се погордио према жени, и њу је истукао, а ову је осакатио.

Корнеј је ћутао и гледао испод црних обрва, које су се непрестано мицале, час у домаћина, час у Агашку.

— А зашто је то учинио? — запита он, па загризе шећер.

— Ко ће га знати! О нама женама свашта се брбља, а ми после морамо да одговарамо, — рече старица. — Свему је био узрок слуга, један момак из нашега села, који је и умро у њиховој кући.

— Умро? — запита Корнеј и накашља се.

— Одавно је умро. Од њих смо и узели младу. Лепо су живели. Били су први у селу док је домаћин био жив.

— А шта је било са њим? — запита Корнеј.

— И он је, сигурно, умро. Од онда га је нестало. Биће отац петнаест година.

— Има и више! Мени је мама говорила да ме је тек одбила.

— Па зар се ти не љутиш на њега што ти је руку... — поче Корнеј, па одједном застаде.

— Зар је он туђин? Отац ми је! Хајде, пиј док се није охладило. Хоћеш да ти налијем још?

Корнеј не одговори, него стаде да јеца.

— Шта ти је?...

— Ништа, тек онако; бог да прости!

И Корнеј се дршћућим рукама ухвати за греду и за кревет, и попе се дугим мршавим ногама на пећ.

— Виде ли? — рече старица сину и намигну на старца.

4.

Сутрадан Корнеј устаде пре свију, сиђе са пећи, изгужва осушене обојке, једва обуче окореле чизме и пребаци торбу на леђа.

— Шта је, деда, зар нећеш да доручкујеш? — запита га старица.

— Хвала! Идем ја!

— Узми бар ове јучерање лепиње. Метнућу ти их у торбу.

Корнеј се захвали и опрости.

— Кад поново наиђеш овим путем, сврати до нас ако будемо живи и здрави...

Напољу је све покривала тешка, јесења магла. Али, Корнеј је добро познавао пут. Познавао је сваку низбрдицу и узбрдицу, сваки жбун и све врбе и са леве и са десне стране пута, мада су за седамнаест година старе посечене и из старих порасле младе, које су остареле.

Село Гајеви било је исто, само су крај села сазидане нове куће којих раније није било.

Неке дрвене куће замењене су кућама од камена. Његова камена кућа била је иста, само је остарела. Кров одавно није бојен, на угловима су поиспадале цигље, а трем се накривио.

У тренутку када је прилазио својој негдањој кући, кроз шкрипаву капију изиђоше једна кобила са ждребетом, један матори зеленко и трогодишње ждребе. Матори зеленко био је исти као и кобила коју је Корнеј, на годину дана пре свога одласка, довео са вашара.

»Сигурно је то онај што га је онда носила у трбуху. Исте широке и угнуте сапи, исте широке груди и космате ноге!« — помисли он.

Коње је терао на појило дечак црних очију, у новим опанчићима. »То је по свој прилици мој унук, Феђкин син, јер има црне очи као и он!« — помисли Корнеј.

Дечак погледа непознатог старца, па отрча за ждребетом које се заигравало по блату. За дечком отрча пас, исто онако црн као и негдањи Вучић.

»Да није то Вучић?« — помисли он и сети се да би Вучићу сад било двадесет година.

Он уђе под трем, једва се успе уз степенице на којима је седео онда када је гутао снег с ограде, и отвори врата која су водила у претсобље.

— Што улазиш без питања? — довикну му женски глас из куће, и он познаде њен глас. Затим нагло изиђе и она сама. Била је то суха, жилава и зборана старица. Корнеј је очекивао ону младу, лепу Марфу која га је увредила, коју је мрзио и коју је хтео да укори. Али, уместо ње, пред њим се наједном нашла некаква старица.

— Милостиња се тражи под прозором! — рече му она пискавим и дречећим гласом.

— Нећу ја милостињу! — одговори Корнеј.

— Па шта онда хоћеш?

Одједном она застаде и он по њеном лицу виде да га је познала.

— Зар се мало вас скита?... Одлази, одлази са богом!

Корнеј се леђима навали на зид, ослони се на штап, загледа се у њу и са дивљењем осети да у његовој души нема више оне мржње коју је толико

година носио у себи, него да га је одједном обузела некаква тронутост.

— Марфа, и ми ћемо умрети!

— Одлази, одлази са богом! — одговори му она брзо и пакосно.

— Ништа више немаш да ми кажеш?

— Немам шта да ти говорим! — рече она. — Одлази са богом; одлази, одлази! Много се вас ленштина и којекаквих скита по свету!

Она брзим корацима уђе у кућу и залупи врата за собом.

— Зашто грдиш? — зачу се мушки глас, и на врата изиђе црномањаст сељак са секиром за појасом, исти онакав какав је био Корнеј пре четрдесет година, само нешто мањи и мршавији, али с онаквим истим црним и сјајним очима.

То је био онај Феђко коме је пре седамнаест година поклонио књижицу са сликама. Он је пребацивао мајци што се није сажалила на просјака. Заједно са њим изишао је, опет са секиром за појасом, и неми синовац. Сад је то био одрастао, намрштен и жилав човек, ретке браде, дугог врата и одлучног, пажљивог и оштрог погледа. Оба сељака су баш завршила са доручком и полазила у шуму.

— Одмах, дедице! — рече му Фјодор, па показа немоме прво на старицу, па онда на себе, а затим му показа руком како се сече хлеб.

Фјодор изиђе на улицу, а неми се врати у кућу. Корнеј је стојао оборене главе, наваљен на зид и ослоњен на штап. Осећао је велику слабост и једва је савлађивао плач. Неми изиђе из куће са великим комадом мирисавог, свежег црног хлеба и пружи га Корнеју. Када се Корнеј прекрсти и прими хле-

бац, неми се окрену вратима што воде у кућу, и превуче обема рукама преко лица и учини покрет као да пљује. Тиме је хтео да каже да не одобрава оно што је учинила његова стрина. Одједном, он пребледе, па зину и задржа поглед на Корнеју, као да га је познао. Корнеј не могаде више да задржи сузе, него обриса очи, нос и седу браду крајем свога кафтана, окрену се од негома и изиђе из трема. Обузело га је неко необично осећање тронутости, усхићења, умирења и понизности пред тим људима, пред њом, пред сином, пред свима, и то осећање, радосно и болно, раздирало му је душу.

Марфа је гледала кроз прозор и одахнула је тек онда када је видела да је старац зашао за угао од куће.

Кад се увери да је старац отишао, она седе за разбој и поче да тка. Ударила десетак пута брдом; али, како је руке нису слушале, она застаде и стаде да мисли на Корнеја онаквог каквог га је малочас видела. Знала је да је то био он, онај исти који ју је некад истукао и волео, па јој је било страшно због онога што је сада учинила. Није чинила оно што је требало да учини. А како је требало да поступи? Па, он јој није рекао да је Корнеј и да је дошао кући!

И она се опет прихвати чунка и настави да тка све до увече.

5.

Корнеј са тешком муком стиже предвече до Андрејевке и опет замоли Зиновјева за преноћиште. Они га примише.

— Како, деда? Зар ниси отишао даље?

— Не могу! изнемогао сам. Очевидно је да ћу морати да се вратим. Хоћете ли ме пустити да преноћим?

— Има места; ходи, осуши се!

Корнеј је целе ноћи био у грозници. Тек пред зору је заспао дубоким сном, а када се пробудио, сву су се били разишли за послом. У кући је остала само Агафја.

Он је лежао на пећи, на сухом кафтану који му је прострла старица, а Агафја је вадила хлеб из пећи.

— Мудрице, моја, — позва је он slabим гласом, — приђи ближе!

— Одмах, деда! — одговори она и настави да вади хлебове. — Хоћеш ли што да попијеш? Хоћеш ли кваса?

Он не одговори.

Кад извади и последњи хлеб, она му приђе са вртом кваса. Он се не окрену к њој, нити узе да пије. Како је лежао лицем окренут горе, он тако и остаде и поче да говори тихим гласом:

— Гаша, време је моје дошло. Хоћу да умрем. Опрости ми, Христа ради!

— Бог ће ти опростити. Ти ми никакво зло ниси учинио.

— Још нешто: отиди, мудрице, до мајке, кажи јој... скитница, кажи... јучерањи скитница, кажи...

Он поче да јеца.

— А зар си ти био код наших?

— Био сам. Кажи, јучерањи скитница... скитница... скитница, кажи, — и он опет застаде од плача, па најзад прибра снагу и доврши: — дола-

зио је да се са њом опрости, — и поче да се пипа по недрима.

— Казаћу, деда, казаћу! А шта ти то тражиш?

Старац не одговори, него се намршти од напора, извади својом широком, мршавом и маљавом руком хартију из недара и пружи јој.

— А ово подај, ко запита. Моја војничка објава. Хвала богу, искупио сам све своје грехе! — и његово се лице скупи у свечан израз, обрве му се подигоше, очи управише у таваницу, и он се смири.

— Свећицу! — рече он, не мичући уснама.

Агаџја оде да склони у сандучић његову објаву, а кад се, врати она виде да му је свећа испала из руке, да његове укочене очи више не виде и да му груди не дишу. Агаџја се прекрсти, угаси свећу, извади чист убрус и покри му лице...

Целе те ноћи Марџа не могаде да заспи. Непрестано је мислила на Корнеја. Изјутра обуче гуњ, огрну се марамом и пође да се распита где је јучерањи старац, и убрзо дознаде да је у Андрејевци. Онда узе из плетара палицу и пође у Андрејевку. Уколико је више одмицала утолико јој је бивало страшније. »Помирићу се са њим и примићу га у кућу да скинем грех са душе. Нек умре код своје куће, крај свога сина!« — мислила је она.

Али, кад стиже близу кћерина дворишта, она опази гомилу народа пред кућом. Једни су стојали у претсобљу, а други под прозорима. Сви су већ знали да је онај чувени богаташ, Корнеј Васиљев, који је пре четрдесет година грмео по околини, умро у кући своје кћери као сиромашан скитница. И соба је била пуна света. Жене су шапутале међу собом и уздисале.

Кад Марџа уђе у кућу, народ се размаче и пропусти је, а она угледа под иконама окупано, обучено и платном покривено мртво тело над којим је писмени Филип Канонић, угледајући се на црквењака, гласно читао словенске речи из псалтира.

Није више могла ни да опрости, ни да тражи опроштај. А по Корнејевом озбиљном и лепом, старачком лицу није се могло знати да ли прашта или се још љути.

ЈУТРО ЈЕДНОГА СПАХИЈЕ.

1.

Кнезу Нехљудову било је деветнаест година када је, по завршетку треће године својих студија, дошао да проведе летњи одмор на своме имању и на њему остао целог лета. У јесен је, непоузданом, детињском руком, написао својој тетци, грофици Бјелорецкој, која је, по његову мишљењу, била његов најбољи пријатељ и најпаметнија жена на свету, ово писмо које ми преводимо са француског:

»Мила тетице!

Донео сам одлуку од које зависи судбина целог мога живота. Одлучио сам да оставим универзитет и да посветим свој живот селу, јер осећам да сам за село рођен. Тако вам бога, мила тетице, немојте ми се смејати! Ви ћете, можда, рећи да сам млад. Можда сам ја заиста дете; али, то ме не спречава да осетим свој позив и да желим да радим и да волим оно што је добро.

Као што сам вам већ писао, послове сам затекао у неописаном нереду. Кад сам се задубао у њих, у жељи да их доведем у ред, увидео сам да главно зло долази баш услед јадног и бедног стања сељака, и да би се оно могло да поправи само радом и стрпљењем. Кад бисте само могли да видите двојицу мојих сељака, Давида и Ивана, и живот којим они живе заједно са својим породицама, знам да би

вас само један поглед на ту двојицу јадника уверио више него све оно што бих ја био у стању да наведем у корист објашњења своје намере. Па, зар није моја света и једина дужност да се бринем о срећи ових седам стотина људи за које ћу имати да одговарам пред богом? Зар не би био грех да их препустим вољи грубих старешина и управника само ради свога уживања и честољубља? И зашто да тражим на другој страни случајеве у којима бих могао да користим другима и да чиним добро, кад ми се пружа толико племенита, часна и сјајна дужност? Осећам да сам способан за доброг економа. А да бих то био онако како ја разумем ту реч, мени нису потребни ни универзитетска диплома, ни чин који ми ви толико желите. Немојте, мила тетице, ковати срећне планове за мене, и помири се са мишљу да сам пошао нарочитим путем који је добар и који ће ме, ја то осећам, усрећити. О својој будућој дужности премишљао сам веома много, написао сам себи правила за рад и, ако ми само бог да живота и снаге, ја ћу успети у своје предузећу.

Не показујте ово писмо брату Васи. Бојим се да ме он не исмеје, јер је навикао да влада нада мном, а ја сам, опет, навикао да га слушам. Ако Вања и не одобри ову моју намеру, ја знам да ће је бар схватити.«

Грофица је одговорила овим писмом које је такође преведено са француског:

»Твоје писмо, мили Димитрије, показује ми само то да имаш прекрасно срце, у шта ја, уосталом, никад нисам ни сумњала. Али, нама, драги пријатељу, у животу више наносе штете наше добре него наше ружне особине. Нећу да кажем да

чиниш глупост и да ме твоје владање љути, него ћу покушати да утичем на тебе само убеђивањем. Промислимо, пријатељу! Ти велиш да осећаш наклоности према сеоском животу, па би хтео да усређиш своје сељаке и надаш се да ћеш постати добар економ. Морам ти рећи:

1) да ми свој прави позив осетимо онда кад се већ једном преваримо у њему;

2) да је лакше усрећити себе него друге, и

3) да човек мора, да би био добар економ, пре свега да буде хладан и строг, а ја сумњам да ћеш ти икад моћи да будеш такав, мада се трудиш.

Ти сматраш своја мишљења за непроменљива и изводиш из њих чак и правила за свој живот; али, људи у мојим годинама не верују више ни у мишљења, ни у правила, него само у искуство. А искуство ми вели да су твоји планови детињарија. Мени је већ близу педесета, и ја сам познавала много честитих људи; али, још никад нисам чула да се какав млад човек бољета имена и обдарен способностима закопао у селу под изговором да чини добро. Ти си одувек хтео да се издвојиш од осталих; али, то твоје издвајање претставља само сувишно самољубље. Боље ће бити, пријатељу, да пођеш утвреним путевима, јер ће те они пре одвести успеху. А ако ти успех не буде потребан ради самог успеха, он ће ти бити потребан ради тога да добијеш прилике да чиниш добро које толико волиш.

Оскудица неколицине сељака је неопходно зло, или бар такво зло којем се може помоћи а да човек не заборави на своју дужност ни према сродницима ни према самом себи. Нема позива у којем ти не би имао успеха са таквом памету, таквим срцем и таквом љубављу према врлини, као што су твоји.

Али, изабери такав позив који би био достојан тебе и који би ти чинио част.

Ја верујем да си искрен кад велиш да ниси честољубив; али, ти вараш самога себе. Честољубље је врлина у твојим годинама и са твојим средствима; али, она је погрешка и нискост, ако човек није у стању да задовољи ту страст. И сам ћеш то искусити, само ако не изневериш своју намеру. Збогом, мили Мића! Чини ми се да те још више волим због твога бесмисленог, али племенитог и великодушног плана. Ради како знаш; али ја ти искрено кажем да се не слажем са тобом.»

Кад је младић примио ово писмо, он је дуго размишљао о њему и дошао је, најзад, до убеђења да се и најпаметнија жена може варати, па је послао молбу за својевољно иступање с универзитета и заувек је остао на селу.

2.

Млади спахија, као што је писао тетици, поставио је правила за рад у своме газдинству, и распоредио је цео живот и занимање на сате, дане и месеце. Недеља је била одређена за примање молилаца, слугу и сељака, и за обилажење имања оних сиромашних сељака који су тражили помоћи. У недељу увече састајала се сеоска скупштина која је одлучивала коме и какву помоћ треба пружити. У оваквим пословима прошло му је више од годину дана, и младић више није био новајлија ни у практичном, ни у теориском познавању газдинства.

Једне ведре, јунске недеље Нехљудов попи каву,

прелиста један број *Maison Rustique** и, са бележницом и свежњем новчаница у џепу свога летњег огртача, изиђе из велике куће са стубовима и терасама, у којој је заузимао једну малу собицу у приземљу, па се, по непочишћеним и у траву зараслим стазама старог енглеског парка, упути у село, раштркано с обе стране пута. Нехљудов је био висок и витак младић, дугачке, густе и угасито плаве коврчаве косе, црних сјајних очију, свежих образа и румених усана, изнад којих се указивало прво прамење младости. У свима његовим покретима и у ходу видела се снага, одлучност и доброћудно задовољство младости. Сеоски свет се враћао из цркве у шареним гомилама. Старци, девојке, деца и жене с одојчадима, у свечаном оделу, разилазили су се својим кућама, дубоко се клањали младоме господину и обилазили га. Кад уђе у улицу, Нехљудов застаде, извади из џепа бележницу и, на последњој, детињском руком исписаној страни, прочита неколико сељачких имена са примедбама. »Иван Чурисењок моли за сојенице да подупре кућу«, — прочита он и прође улицом до других врата са десне стране.

Чурисењоков стан састојао се од полутруле брвнаре, накривљене на једну страну а утонуле у земљу, тако да су се над самом земљом видела два јадна, мала прозорчића, од којих су на једном стојали полуоткинута капци, а други је био запушен крпама. Један трем начињен од тесаних греда, са прљавим прагом и ниским вратима, друга мала кућица од брвана, још старија и нижа од трема, вратнице и кош од прућа, све се то чисто приљубило уз главну кућицу. Некад је све то било покри-

* Француски часопис: *Сеоска кућа*.

вено неравним кровом, а сад се још само на на-
стрешници видела густа, црна и трула слама, док
су погдеде на крову вириле греде и рогози. Пред
кућом је стојао бунар са порушеним осеком и оста-
цима стуба и точка, и једна блатњава, од стоке
угажена бара у којој су се брчкале патке. Поред
бунара стојале су две старе, испуцане и скоро по-
ломљене раките, са ретким бледозеленим гранчи-
цама. Под једном ракитом, која сведочи да се не-
кад водила брига и о улепшавању овога места,
седела је плава осмогодишња девојчица, а око ње
је пузила друга девојчица од две године. Пас који
је дотле махао репом око њих, чим опази госпо-
дина, брзо се провуче испод вратница и побеже
у двориште, отуд поче да лаје преплашено и про-
мукло.

— Је ли Иван код куће? — запита Нехљудов.

Старија девојчица чисто се скамени од овога
питања, па разгорачи очи и не одговори ништа, а
мања отвори усташца, спремна на плач. Једна
онижа старица, у поцепаној мрежастој прегачи,
ниско потпасана старим, црвенкастим појасом,
провири на врата, па ни она не одговори ништа.
Нехљудов приђе трему и понови питање.

— Код куће је, хранитељу, — одговори онда
старица, дршћућим гласом, и дубоко му се поклони,
некако сва преплашена и узбуђена.

Кад се Нехљудов поздрави са њом и кад уђе
кроз ходник у тескобно двориште, старица се под-
бочи, дође до врата и, не скидајући очију са го-
сподина, поче полако да одмахује главом. Двори-
ште је изгледало јадно; местимице је лежало не-
извезено, поцрнело ђубре; по ђубришту су биле
разбацане труле греде, виле и две бране. Шупа у

дворишту, под којом су стојали плут, кола без
точкова и гомила празних и непотребних кошница,
била је скоро сва откривена. Једна њена страна
била је срушена и лежала је предњим делом насло-
њена на ђубриште. Чурисењок је ушицама секире
ломио ограду коју беше притиснуо кров. Био је
то сељак од својих педесет година, нижи од обичног
раста. Црте његовог опаљеног и дугуљастог лица,
проседа брада и иста таква коса, биле су лепе и
изразите. Његове тамноплаве очи гледале су па-
метно, доброћудно и безбрижно. Омања, правилна
уста, која су се оштро истицала испод проседих,
ретких бркова, кадгод би се насмешила, изража-
вала су спокојно самопоуздање и неку потсмешљи-
ву равнодушност према свему што је око њега. По
грубој кожи, дубоким борама и дебелим жилама
на његовом врату, лицу и рукама, по неприродној
погрбљености и кривим ногама, видело се да му је
цео живот протекао у мучном и одвећ тешком
раду. На себи је имао гаће од кудеље, са плавим
закрпама на коленима, и прљаву кошуљу, поде-
рану на леђима и рукама. Кошуља је била ниско
потпасана врштом, на чијем је једном крају висео
бакрен кључ.

— Помаже бог! — рече му господин кад уђе у
двориште.

Чурисењок се само окрену, па настави свој по-
сао. Он замахну снажно секиром, откину ограду
испод стрехе, па онда забоду секиру у кладу, по-
прави појас и изиђе на средину дворишта.

— Добро дошли, ваша светлости! — рече он,
па се дубоко поклони и затресе косом.

— Хвала!... Дођох, ево да видим твоје имање,
— рече Нехљудов са детињском љубазношћу и усте-

зањем, па погледа у његово одело. — Покажи ми где ти требају сојенице, за које си на скупштини молио да ти дам?

— Сојенице? Па зна се за шта су сојенице, ваша светлости! Хтео бих мало да подупрем, изволите и сами видети! Ено, онај крај кућице навалио се пре неки дан на једну страну. Хвала богу што у том тренутку није било тамо никакве стоке! Све се, као што видите, једва држи, — рече Чурисењок и презриво погледа своје откривене, накривљене и порушене стаје. — Ништа не смем да додирнем. И греде, и зидови, и рогози, све ће се, чини ми се, раздробити. А где човек сме данас из шуме да узме? То и сами знате...

— Па онда, зашто иштеш само пет сојеница, кад ти се једна качара ионако већ срушила и кад ће се за који дан исто тако срушити и остале зграде? Теби не требају сојенице, већ рогози за кров и стубови; све ти, такорећи, ново треба, — рече му господин, који се очевидно разметао својим разумевањем ствари.

Чурисењок је ћутао.

— Теби је потребна грађа, а не сојенице; тако је требало да кажеш.

— Нема сумње да ми све то треба; али, откуд да узмем? Све то иде у спахиско двориште! Какви бисмо ми то сељаци били кад бисмо се навикли да досађујемо вашој светлости за сваку ситницу? А ако ваша милост хоће да ми да оне липове греде што непотребно леже на спахиском гумну, ја ћу примити, — рече он, па се поклони и стаде да се премешта са ноге на ногу. — Неке ћу изменити, неке скратити, па ћу се тако и са старим некако помоћи.

— Како, са старим? И сам велиш да ти је све старо и труло. Данас ти се срушио један крај, сутра ће други, а прекосутра трећи. Кад већ хоћеш да поправљаш, онда поправљај све изнова да ти рад узалуд не пропада. Него, реци ми, шта мислиш; хоће ли стаје моћи да издрже преко зиме?

— Е, ко ће то знати?

— Али, шта ти мислиш? Хоће ли се срушити или не?

Чурисењок се за тренутак замисли.

— Сигурно ће се све срушити! — рече он одједном.

— Ето видиш! Требало је и на скупштини да кажеш да ти не требају само сојенице, него да мораш све да преправљаш. Ја сам вољан да ти помогнем.

— Много смо захвални вашој милости, — одговори Чурисењок неверљиво и не гледајући у господина. — Можда бих могао некако да се помогнем ако ми дате четири греде и неколико сојеница. А ако које дрво буде незгодно, ја ћу са њим да подупрем собу.

— А зар ти је и соба лоша?

— Сваки час стрепимо ја и жена да не пригњечи кога, — одговори Чурисењок равнодушно. — Пре неки дан једна летва са таванице баш је добро убила жену.

— Како убила?

— Тако убила; пригњечила, ваша светлости. Пала јој је баш на леђа и после је све до мрака била као мртва.

— Па како јој је сад, је ли јој боље?

— Боље јој је; али, све једнако куња. Она од рођења куња...

— Шта је са тобом, ти си болесна? — запита Нехљудов жену која је још стојала у вратима и која је, чим је муж почео да говори о њој, почела да стење.

— Само још овде никако да ме попусти, — одговори она и показа на своје прљаве и мршаве груди.

— Опет! — рече млади господин јетко и слеже раменима. — Кад си болесна, што ниси дошла да се пријавиш у болницу? Болница је зато и подигнута! Зар вам нису то јавили?

— Јавили су, хранитељу; али, нема се кад: и на кулук, и код куће, и деца, и све сама! Тежак је наш положај...

3.

Нехљудов уђе у собу. Неравни, чађави зидови били су у једном црном куту претрпани разним траљама и хаљинама, а у другоме, црвеноме куту, били су покривени мољцима који се у гомилама скупили око икона и полице. У овој црној и смрдљивој, шест аршина пространој собици, видела се на средини таванице велика рупа, а таваница је била толико утнута да се чинило да ће се сваког часа срушити и поред тога што су на два места стојали подупираче.

— Да, соба је веома лоша! — рече господин и погледа право у очи Чурисењоку, који као да није био вољан да говори о томе.

— Поубијаће и нас, и децу! — поче жена плачним гласом, па се наслони на пећ испод полице.

— Само ти ћути! — рече Чурисењок строго и окрену се господину са једва приметним осмехом који му се назирао испод бркова: — Нисам доста паметан, ваша светлости, шта да радим са њом, то јест с овом собом. Метао сам и подупираче и подлоге, па све узалуд!

— Како ли ћемо презимити зиму? Ух, ух, ух! — рече жена уздишући.

— Оно... кад би се још гдегод подупрло, поправило и закрепило, можда бисмо, некако, и могли да презимимо, — прекину је муж спокојним и озбиљним гласом. — Моћи ћемо да презимимо, само морамо прво на више места да подупремо, ето ти. А ако дирнеш, ни ивера неће остати; она се држи само док овако стоји, — заврши он, потпуно задовољан што је умео тако јасно да претстави целу ствар.

Нехљудову је било криво и тешко што је Чурисењок довео себе до таквог стања и што му се није обратио раније, онда кад је, после свога поласка, чинио сељацима све што би од њега затражили и кад је нарочито захтевао да му сви отворено дођу и кажу своје потребе. Он чак осети и неку љутину према овоме сељаку, па љутито слеже раменима и намргоди се. Али, ова оскудица на коју је наишао, и у тој оскудици спокојна и задовољна спољашњост Чурисењокова, претвори његову љутину у неко сетно, безнадно осећање.

— Зашто ми то, Иване, ниси пре рекао? — запита га прекорно он и седе на прљаву, криву клупу.

— Нисам смео, ваша светлости, — одговори Чурисењок с оним истим, једва приметним осмехом и чисто поскочи својим црним, босим ногама по не-

равном земљаном поду. Али, он то изговори тако смело и спокојно да је било тешко веровати да заиста није смео да дође господину.

— Ми смо људи сељаци. Откуд ми смемо?... — поче жена и заплака се.

— Умукни једанпут! — поново јој довикну Чурисењок.

— Не можеш више живети у овој соби. То би била глупост, — рече Нехљудов, пошто поћута неко време. — Него, братац, знаш шта ћемо радити?

— Да чујем, — одазва се Чурисењок.

— Јеси ли већ видео оне нове кућице од камена, које сам подигао на новом мајуру и које сад стоје празне?

— Како да их нисам видео! — одговори Чурисењок, па показа кроз осмех своје још увек беле зубе. — Нисам им се једанпут дивио док су прављене. Деца су се смејала и говорила да су то, можда, житнице у којима ће се држати храна због пацова. Славне су то кућице! — заврши он с изразом подругљиве недоумице, — као какви градови!

— Да, куће су дивне, сухе и топле, и нису изложене пожару, — рече господин, а његово младо лице се намргоди, јер је очевидно био незадовољан сељаковим потсмехом.

— Нема сумње, ваша светлости, куће су дивне!

— Ено, једна је сасвим готова. Дугачка је десет аршина, са претсобљем и вајатом. Сасвим је, кажем, готова. Даћу ти је чак и на отплату по цени колико она мене стаје, а ти ћеш ми плаћати како можеш, — рече господин и осмехну се задовољно, при помисли да чини добро дело. — Поружићеш своју стару кућу, — настави он, — и начинићеш

од ње амбар, а пренећемо и остале зграде. Вода је тамо изврсна, а и врт ћу ти дати од нове земље; даћу ти тамо и три њиве. Живећеш дивно! Шта је? Теби се, чини ми се, то не допада? — запита Нехљудов, кад опази како се Чурисењок снужди и престаде да се смеје, него се загледа у земљу, чим му помену сеобу.

— Како жели ваша светлост... — одговори он не дижући главу.

Старица ступи напред, као да је нешто дирну у најосетљивије место, и хтеде нешто да каже, — али муж је прекиде:

— Како жели ваша светлост, — рече он одлучно и у исти мах погледа понизно у господина и затресе косом, — али... ми на новом мајуру нећемо моћи да живимо...

— Зашто?

— Нећемо, ваша светлости... ако нас тамо преселите... Нама је и овде лоше... а тамо вам нећемо бити добри земљорадници. Какви ћемо вам онда бити сељаци? Тамо се неће моћи живети... Ваша воља!

— Зашто да неће?

— Пропашћемо сви до једнога ваша светлости.

— Како ћете пропасти?

— Какав ће нам тамо бити живот? Помислите и сами: место забачено, пусто, вода непозната, а нема ни пашњака. Наша овдашња конопљишта нагнојена су још од старине, а тамо? Шта има тамо? Све голо и пусто. Нема ничега: ни плетера, ни сушице, ни гумна. Пропашћемо, ваша светлости, ако нас тамо отерате, сасвим ћемо пропасти! Место је ново, непознато... — понови он брижно али одлучно и одмахну главом.

Нехљудов стаде, напротив, да доказује сељаку да ће му сеоба бити од користи, да ће се тамо по-дићи и градина и гумно, да је вода добра, итд. Али, упорно Чурисењоково ћутање га збуни и он не-како осети да не говори онако како би требало. Чурисењок му није ништа одговорио. Али, кад господин ућута, он се благо осмехну и примети да би најбоље било кад би господин сместио тамо старце, дворске слуге и глупога Аљошу да чувају храну.

— То би најбоље било! — понови па се опет осмехну. — Оно друго нема смисла, ваша светлости!

— Па, шта је ако је место пусто? — настави стрпљиво Нехљудов. — Зар није и овде некад било пусто, па сад људи живе. И тамо ће тако бити, само се ти, без брига, први пресели... Да се преселиш сигурно...

— Оно се не да ни упоредити с овим, ваша светлости! — живахно одговори Чурисењок, као да се побоја да господин не каже своју последњу и одлучујућу реч. — Овде је наше место; ту се живи весело; навикли смо: и пут, и језеро и гумно, и градиница, и врбак, које су још моји родитељи подигли. И мој дед и мој отац овде су душу богу предали, па и ја бих желео свој век да завршим овде. Друге жеље и немам, ваша светлости! Ако ми твоја милост помогне да поправим кућицу, бићу захвалан вашој милости целога свог живота; а ако не, онда ћу и у овој старој провести некако своје дане. Оставите нас овде, па да се целог века молимо богу за вашу светлост, — настави он и поклони се дубоко. Само нас немојте гонити са нашег гнезда, баћушка...

Догод је Чурисењок говорио, с онога места где

је стојала његова жена чуло се све јаче јецање, а кад муж изговори реч »баћушка«, жена изненада истрча напред и, сва у сузама, паде господину пред ноге.

— Не убијај нас, хранитељу наш! Ти си наш и отац и мајка! Куда да се селимо? Ми смо људи стари, сами! Бог, па ти!... — зариде она.

Нехљудов скочи са клупе и хтеде да подигне старицу; али, она стаде да удара главом о земљу са некаквим страсним очајањем и одгурну његове руке.

— Шта ти је? Устај, молим те! Ако нећете, и не морате! Ја вас нећу нагонити силом... — говорио је он и одмахивао руком, повлачећи се ка вратима.

Тек кад он поново седе на клупу и кад у соби завлада ћутање, ремећено једино јецањем жене која је стојала уз постељу и брисала сузе рукавом од кошуље, млади спахија тек онда разумеде шта су за Чурисењока и његову жену значили ова полу-разрушена кућица, опали бунар, труле стајице и поломљене врбе, које су се виделе кроз полупани прозорчић, па му би некако тешко, тужно и за-зорно.

— Зашто, Иване, не спомену прошле недеље на скупштини да ти је потребна кућица? Ја сад не знам како да ти помогнем. Зар вам нисам свима, одмах на првом састанку, отворено рекао да сам се настанио на селу и да сам посветио свој живот само вама, да сам спреман да се одречем свега, само да ви будете задовољни и срећни? И, кунем се бо-гом, одржаћу своју реч, — говорио је млади спа-хија, не знајући да изливи такве врсте нису у стању да побуде поверење ни код којег, а најмање

код руског сељака који не воли речи, него дела, и који не мари за изливе осећања, па ма како они били леви.

Али, доброћудни младић био је толико срећан услед тога осећања да је морао да га излије.

Чурисењок накриви главу на једну страну, па с усиљеном пажњом и жмиркајући очима саслуша господина као човека који се мора слушати, мада говори о стварима које нису најбоље и које га се савршено не тичу.

— Али, ја не могу да дам све што од мене траже. Кад бих испуњавао молбу свију који траже од мене грађу, мени убрзо не би ништа остало, па више не бих могао да дам ни ономе који је заиста у невољи. Зато сам и допустио да се подели шума и да се један део потпуно преда општини за поправку сељачких зграда. Шума више није моја, већ ваша, сељачка, и њом више не располажем ја, већ располаже ваша општина онако како зна и како за најбоље нађе. Дођи и ти на скупштину. Ја ћу се тамо заузети за твоју молбу, па ако скупштина одлучи да ти се да кућа, биће добро. А ја своје шуме више немам. Ја желим да ти помогнем од свег срца; али, кад ти нећеш да се селиш, ствар више није моја, већ скупштинска, општа. Јеси ли ме разумео?

— Веома сам вам захвалан, ваша светлости, — одговори збуњени Чурисењок. — Ако ми ви милостиво дате грађу, ја ћу поправити како знам. Каква скупштина? Зна се...

— Само ти дођи.

— Послушаћу вас. Дођи ћу. Што да не дођем? Само ја од скупштине нећу молити!

Млади спахија је очигледно хтео још нешто да пита. Он није устајао са клупе и неодлучно је погледао час у Чурисењока, час у празну, хладну пећ.

Јесте ли већ ручали? — најзад запита он.

Испод Чурисењокових бркова се указа потсмешљив осмејак, као да му је било смешно што му господин поставља тако глупо питање. Он му ништа не одговори.

— Какав ручак, хранитељу? — проговори жена и тешко уздахну. — Јели смо сухот хлеба, то је наш ручак. Нисмо имали од чега да скувамо чорбу од купуса, а што је било кваса то смо дали деци...

— Сад је велики пост, ваша светлости, — умеша се Чурисењок и објасни женине речи. — Хлеб и лук, то је наша сељачка храна. Хвала богу и вашој милости што још има хлеба, а у сељака до нас ни њега нема. Лук је ове године слабо понео. Михайло повртар, код кога смо слали, од пре неки дан продаје свежањ за грош, па наш брат сељак не може да купи. Од Ускрса наовамо ни у цркву не идемо, јер немамо ни са чим свећицу да запалимо светоме Николи.

Нехљудов је већ одавно знао, и то не по чувењу, нити по туђим речима, већ баш из властитог осведочења, за крајњу беду у којој су живели његови сељаци. Али, ова стварност била је толико страна његовом васпитању, његовом уму и начину живота да је он и против своје воље заборављао истину, и увек кад би му је ко, као ово сад, живо и опипљиво претставио, његово срце би такнуло нешто

тешко и тужно, као да га мучи успомена на какав страшан, непокајан злочин.

— Због чега сте тако сиромашни? — изрази он и нехотице своју мисао.

— А какви можемо да будемо, баћушка, ваша светлости, ако не сиромашни? И сами знате каква нам је земља: глина и брежуљци. Мора да смо и бога чиме увредили, кад од колере наовамо нема ниједне родне године! Ливада и пашњака је све мање; нешто је одређено за економију, а нешто, опет, за спахиски пашњак. Ја сам сâм, стар... изнемогао. Кад бих баш и хтео нешто да привредим, не бих имао снаге за то. Жена ми је болешљива. Сваке године роди по једну девојчицу, па после све то треба хранити. Сам се потуцам, а код куће седам душа! Често, грешник, помислим: »Да дође господ бар које да узме, па би и мени било лакше, а и њима би било боље, него да се овде пате...«

— Ох! — уздахну жена гласно, као да је хтела и она да потврди мужевљеве речи.

— Ево, ово ми је сва помоћ! — настави Чурисењок и показа на плавог, здепастог, седмогодишњег малишана, са великим трбушчићем, који тога тренутка плашљиво отвори врата, уђе у собу, па задржа свој зачуђени поглед на господину и обема рукама се ухвати за Чурисењокову кошуљу. — Ово ми је једина потпора, — настави Чурисењок јасним гласом и поглади својом храпавом руком плаве детиње власи. — Кад ли ћу га дочекати? А рад ми већ и сад тешко пада... Не смета ми толико старост, колико моја болест у слабинама. Кад је ружно време мене толико боли, да бих јаукао. Време је већ да се и ја умешам у старце. Ено Дутлов, Ђомкин, Зјабрев, сви су млађи од

мене, а већ су одавно предали земљу млађима. А ја немам коме да је предам, па мука жива! Морам да једем, па морам и да патим, ваша светлости.

— Ја бих ти радо помогао и олакшао, али како? — рече млади господин и погледа га са сачешћем.

— Како да ми олакшате? Зна се да онај који ужива земљу мора и кулук да сноси. Такав је ред. Само да какогод овога малог дочекам! Него, нека се ваша светлост смилује, па нека га ослободи школе. Прекјуче нам јави власт да ваша светлост и њега тражи за школу. Гледајте да га ослободите. Дете је слабе памети, ваша светлости. Још је младо, не мисли вам оно још ни на шта!

— Од воље ти је, брате! — рече господин. — Само, дете је већ за школу, и могло би да учи. Ја ово ради твога добра говорим. Размисли и сам! Кад одрасте и кад постане свој домаћин, па зна да чита и да пише, и у цркви да пева, све ће ти на дому, са божјом помоћу, кренути у напредак, — одговори Нехљудов, па се зарумене у лицу и замуца у жељи да се што разумљивије и јасније изрази.

— Нема сумње, ваша светлости; ви нам не желите зла; али, на коме ћу кућу да оставим? Ја и жена морамо на кулук, а он, иако је мали, стоку нам чува и коње поји. Какав је да је, ипак је сељак! — рече Чурисењок, па се насмеја и ухвати својим дебелим прстима дете за нос и усекну га.

— Не мари! Ти њега шаљи у школу бар онда кад си и сам код куће и кад му је време. — Јеси ли чуо? Да га пошаљеш сигурно!

Чурисењок тешко уздахну и ништа не одговори.

— Хтео сам још нешто да те питам, — рече Нехљудов. — Зашто још ниси изнео ђубре из дворишта?

— Како да изнесем и откуд ми ђубре, баћушка, ваша светлости? Каква ми је стока? Само једна кобила и ждребе, а јуницу сам још јесенас покло-нио вашем настојнику. То ми је сва стока!

— Како? Имаш тако мало стоке, а поклањаш јуницу? — упита га зачуђено спахија.

— А чиме да је храним?

— Зар немаш ни толико сламе да исхраниш краву? Другима још и претиче.

— У других је земља нагнојена, а моја је сама глина. Ту се не може ништа.

— Нагној је и ти, па неће бити глина; земља ће ти боље родити, па ћеш имати чиме да исхраниш стоку.

— Кад нема стоке, откуда ми онда и гноја?

»Ово је необично расуђивање«, помисли Нехљудов; али, на памет му не паде ништа што би могао да посаветује сељаку.

— А треба и то запамтити, ваша светлости, да не роди од гноја већ од божје воље, — настави Чурисењок. — Ено, мени је летос на овом подводном осмаку шест крстина родило, а где је нагнојено не беше ни крсташца. Нико као бог! — додаде он и уздахну. — Па и стока ми некако липсава. Ни пуних шест година не живи. Летос ми је липсала једна кравица, а другу сам морао да продам, јер нисам имао чиме да је исхраним. А претпрошле године ми је липсала најлепша крава. Дотерали је здраву и читаву са паше, а она се тек наједанпут

заљуља, заљуља, и престаде да дише! Несрећан сам вам ја у свему.

— Е, брате, да не би више говорио да немаш стоке стога што немаш хране, а хране, опет, стога што немаш стоке, ево ти па купи краву! — рече Нехљудов, па порумене, извади из џепа на чакширама свежањ згужваних новчаница и одвоји један део. — Ево, па купи краву на моју срећу, а храну узми са мога гумна. Ја ћу то већ наредити. Гледај да купиш до друге недеље, па ћу онда доћи да је видим.

Чурисењок се насмеши и дуго не пружи руку да прими новац, те га Нехљудов мораде да остави на крај стола, због чега још више поцрвене.

— Веома сам вам захвалан на милости, — рече Чурисењок својим обичним, донекле подругљивим осмехом.

Старица неколико пута дубоко уздахну као да чита молитву.

Младом господину је било непријатно. Он брзо устаде са клупе, изиђе у ходник и позва Чурисењока за собом. Поглед на човека, коме је учинио добро, био му је толико пријатан да се чисто није могао од њега да одвоји.

— Ја сам рад да ти помогнем, — рече он кад застаде код бунара. — И теби се може помоћи, јер ниси ленштина. Ако се будеш трудио, ја ћу ти помоћи. Са божјом помоћу ти ћеш поправити своје стање.

— Нема више поправљања, ваша светлости! — рече Чурисењок, па се уозбиљи и намргоди, као

да је био незадовољан господиновом претпоставком да се, тобож, и он може поправити. — Док смо живели код покојног оца, ни ја ни моја браћа ни смо ни у чему оскудевали; али, откако он умре, и откако се изделисмо, све ми је горе и горе! Не ваља кад је човек сам!

— Због чега сте се изделили?

— Због жена, ваша светлости. Све се догодило због њих. Онда је већ умро ваш деда, а да је он био жив, тога не би било. Он деобу није трпео. Ех, онда је и било реда! Он је, исто као ово ви, све сам обилазио и надгледао. На деобу се није смело ни помишљати. Покојник није волео да навикава на то сељаке. После вашег деде управљао је Андреја Илић — не буди по томе поменут! — човек пијаница и неуредан. Долазили смо њему једанпут, двапут да га молимо. »Не можемо, кажемо, живети од жена; допустите да се изделимо«. Он је викао и тукао; али, жене су ипак постигле што су хтеле: ми се изделисмо. А сељаку, кад је сам, можете мислити како иде. Па ни реда није било никаквог. Радио је са нама тај Андреја Илић што је хтео. »Ваља да даш од свачега« — говорио је он, а није питао откуд ће сељак да да. Онда повишише главарину и почеше да узимају и стоно посуђе. А земља је слабо рађала. Кад је долазио да премерава земљу, он је нашу нагнојену земљу одмеравао спахији и тако нас сасвим осиромашео, зликовац један! Ваш отац, бог да му душу прости, био је добар човек. Али, ми смо га ретко виђали. Стално је живео у Москви. Разуме се да смо често морали да дајемо кола и коње да Илића возе у Москву. Покашто је пут био да бог сачува, хране

није било, а морали смо да возимо, јер је господину то било потребно. На ово не смемо толико да се тужимо; али, реда није било. А откако ваша милост свакога сељака преда се пушта, отад вам и ми и настојник постадосмо друкчији. Сад бар знамо да имамо господина. И не можемо ни да искажемо колико су сељаци захвални твојој милости. А за време туторства правога господина није било. Сваки је био господин. И тутор је био господин, и Илић је био господин, и његова жена је била госпођа, па је чак и срески писар био неки господин. Ех, много ли су зла онда препатили сељаци!

Нехљудов опет осети нешто налик на стид и грижу савести, па диже капу и крену даље.

6.

»Јухвањка Мудри хоће да прода коња«, — прочита Нехљудов из бележнице, па пређе преко улице у двориште Јухвањке Мудрога. Јухвањкина кућица, са два обојена капка на прозору, са настрепницом и лепом, од дасака начињеном оградом, била је брижљиво покривена сламом са спахиског гумна и саграђена од свежег, сивог јасиковог дрвета из спахиске шуме. Трем и соба били су исто тако лепо удешени. Али, онај општи изглед удобности, који је све то остављало, реметили су унеколико вајат дозидан уз врата, с опалом стрехом, и недовршена ограда која се видела иза њега. У тренутку кад је Нехљудов улазио под трем са једне стране, са друге стране су наилазиле две сељанке са пуним чабром. Једно је била жена, а друго мати Јухвањке Мудрог. Прва је била пуначка и румена, необично развије-

них груди и развијених вилица. На њој је била чиста кошуља, извезена на рукавима и око врата, и исто тако везен прсник, нов капут и ципеле. На глави је имала гиздаву женску капу, искићену црвеном хартијом и шљокама.

Крај од обрамице није се љуљао, него је чврсто лежао на њеном тврдом и широком рамену. Лако напрезање које се опајало по њеном заруменелом лицу, погнутим леђима и уједначеном кретању руку и ногу, сведочио је о њеном необичном здрављу и мушкој снази. Јухвањкина мати, која је носила други крај обрамице, била је, напротив, једна од оних старица, које су већ близу последње границе старости и опадања живота. Њено коштуњаво тело, на којем су биле црна, подерана кошуља и избледела хаљина, било је погнуто, па је обрамица лежала више на леђима него на рамену. Обе руке, с искривљеним прстима, којима се држала за обрамицу, биле су тамно мрке и чинило се да више не могу да се савију. На њеној погнутој глави видели су се наказни трагови сиромаштва и дубоке старости. Испод узаног чела, избразданог дубоким борама у свима правцима, суморно су гледала у земљу два закрвављена ока без трепавица. Један жут зуб вирио је испод горње упале усне и, како се непрестано мицао, често се сретао с оштрим подбратком. Боре на доњем делу лица и на врату личиле су на кесице које су се њихале при сваком покрету. Она је дисала тешко и промукло. Али, босе и криве ноге, мада су се, изгледа, једва вукле по земљи, помицале су се одмерено једна за другом.

Млада жена, која се чисто спотаче о господина, брзо спусти чабар, обори очи, поклони се, погледа га испод очију, покуша да сакрије рукавом везене кошуље лаки осмејак на уснама, па затапка ципелама и устрча уз степенице.

— Хајде, мајчице, однеси тетка-Настасији њену обрамицу, — рече она, кад застаде у вратима и окрену се старици.

Стидљиви, млади господин погледа строго, али пажљиво у румену жену, намргоди се, па се окрену старици која се већ беше послушно упутила с обрамицом суседној кући.

— Је ли ти син код куће? — запита је он.

Старица још више саже свој погнути струк, поклони се и хтеде да каже нешто; али, наслони руку на уста и толико се закашља да Нехљудов не сачека њен одговор, него уђе у кућу. Јухвањка је седео у црвеном углу на клупи. Кад виде господина, он потрча ка пећи, као да је хтео да се сакрије од њега, па брзо баци нешто на постељу и, жмиркајући очима, стаде уза зид, као да жели да направи пут господину. Био је то плав човек тридесетих година, мршав, повисок, кратке и шиљате браде. Био би доста леп, да није било оних живих, смелих очију које су некако непријатно гледале испод намрштених обрва и да му нису недостајала два предња зуба, што је одмах падало у очи, јер су се његове кратке усне непрестано мицале. На себи је имао празничну кошуљу с отворено црвеним закрпама на раменима, памучне гаће и тешке чизме са борама. Јухвањкина соба није била тако

тесна и мрачна као Чурисењокова; али, и у њој је било загушљиво и задимљено, а осећао се и задах на кожух. Ствари и одело били су такође у нереду разбацане овде-онде. Две ствари су некако нарочито привлачиле пажњу на себе: омањи накривљени самовар на полици и црни оквир с остацима испрљаног стакла и сликом некаквог кривоносог архимандрита са шест прстију, која је висила поред иконе. Нехљудов немило погледа на самовар, на архимандритову слику и на полицу, на којој је штрчала лула са бакарним камишем, па се окрете сељаку.

— Помози бог, Епиџане, — рече он и погледа га право у очи.

Епиџан се поклони и промуца:

— Желим здравља вашој милости!

Он некако нарочито нежно изговори последњу реч, па онда одмери очима целу прилику господинову, собу, под и таваницу и не задржа поглед ни на чему. Затим ужурбано приђе постељи, скиде отуда кожух и поче да га облачи.

— Што се облачиш? — запита га Нехљудов и седе на клупу са намером да оштрије гледа Епиџана.

— Зар је ред овако, ваша светлости? Знам ја шта се пристоји...

— Дошао сам до тебе да чујем зашто продајеш коња. Имаш ли много коња и каквог коња хоћеш да продаш? — рече господин сухо, очевидно понављајући унапред спремљена питања.

— Захвални смо, много смо захвални вашој светлости што се не устручавате да свратите к мени, сељаку, — одговори Јухвањка и баци брз поглед

на архимандритову слику, на пећ, на господинове чизме и све околне предмете, изузев на Нехљудовљево лице. — Ми се увек молимо богу за вашу светлост...

— Зашто продајеш коња? — понови Нехљудов повишеним гласом и накашља се.

Јухвањка уздахну, затресе главом, а поглед му опет премери собу и задржа се на мачки која је лежала на клупи и мирно прела. Он викну на њу: »Пис, гаде!« па се онда брзо окрену господину.

— Коња, ваша светлости? Хоћу да га продам, јер није ни за што... Да је добар, ваша светлости, не бих га продавао...

— А колико имаш коња?

— Три, ваша светлости.

— А имаш ли ждребади?

— По могућству, ваша светлости, и ждребади имам.

8.

— Хајде да ми покажеш коње. Јесу ли ту, у дворишту?

— Ту су ваша светлости; учинио сам као што ми је заповеђено, ваша светлости. Зар бисмо смели да не послушамо вашу светлост? Јаков Алпатић ми је наредио да данас не пуштам коње у поље: кнез ће, вели, доћи да их види. Стога их нисмо ни пуштали; не смемо да не послушамо вашу светлост.

Док је Нехљудов излазио из собе, Јухвањка брзо дохвати са кревета лулу, и баци је у запећак. Усне су му немило дрхтале и онда кад га господин није гледао.

Мршава дораста кобила пребирала је под настрешницом иструлелу сламу. Дугонога ждребе, од два месеца, неодређене боје, модрикасте њушке и ногу, није се одмицало од њенога мршаваог и прљаваог репа. На средини дворишта стојао је замишљено, оборене главе и затворених очију, трбушат зелено, за којег би се, по изгледу, рекло да је добар сељачки коњ.

— То су ти, дакле, сви коњи? — запита Нехљудов.

— Нису сви, ваша светлости. Ено, тамо још једне кобиле са ждребетом, — одговори Јухвањка и показа на коње које је господин и без тога могао видети.

— Видим. Па којег хоћеш да продаш?

— Ево овога, ваша светлости, — одговори он и измахну једним крајем кожуха на дремљивоог зелена, непрестано жмиркајући и мићући уснама. Зелено отвори очи и лено се помаче у страну.

— Не изгледа да је то матор коњ, — рече Нехљудов. — Деде, ухвати га да му видим зубе, па ћу видети да ли је матор или не.

— Сам не могу да га ухватим, ваша светлости. Не вреди ни гроша, а ћудљив је. Удара предњим ногама и уједа, ваша светлости, — одговори Јухвањка, па се весело насмеја и стаде загледати на све стране.

— Којешта! Ухвати га кад ти кажем!

Јухвањка се дуго смешкао, премештао са ноге на ногу и тек кад Нехљудов љутито узвикну: »Па хајде! Шта је?« он отрча под настрешницу, узе у руке улар и да би га поплашио приђе му отпозади, а не спреда.

Млади господин, нешто стога што му је то било непријатно да гледа, а нешто и из жеље да се покаже, узвикну:

— Дај овамо тај улар!

— Немојте за име бога!... Откуда може ваша светлост? Немојте...

Али, Нехљудов приђе коњу спреда, ухвати га одједанпут за уши и пови му главу земљи таквом снагом да зелено, који је иначе био миран сељачки коњ, поче да се љуља, да фрче и да се отима. Кад Нехљудов виде да је било непотребно толико напрезање и кад погледа у Јухвањку, који се непрестано смешкао, њему сину, у његовим годинама веома увредљива мисао: да га Јухвањка исмева и да га сматра за дете. Он се зацрвене, пусти коњске уши, па му и без улара отвори уста и завири у зубе. Предњаци су били цели и кутњаци потпуни. То је за младога господина већ било довољно да закључи да је коњ, по свој прилици, био још млад.

За то време Јухвањка оде под шупу и кад виде да брана не стоји на своме месту, диже је са земље и усправи уз ограду.

— Ходи овамо! — викну господин изразом детињске љутине на лицу и готово гневним и пакосним гласом. — Зашто тврдиш да је овај коњ матор?

— Смилујте се, ваша светлости, веома је матор. Биће му двадесет година... Такав је коњ!

— Доста! Ти си лажов и неваљалац, јер поштен човек неће и нема потребе да лаже, — викну задихано Нехљудов, коме се беше стегло грло од љутине, па онда заћута да се не би осрамотио пред сељаком. Јухвањка је такође ћутао, и ушмркивао

је и одмахивао главом као човек који ће се заплакати. — Како ћеш и на чему ћеш да ореш кад продаш овога коња? — настави Нехљудов, кад се толико стиша да је могао говорити обичним гласом. — Тебе намерно шаљу на кулук без коња, само да би ти се коњи опоравили и спремили за орање, а ти хоћеш и последњег да продаш? А пре свега зашто лажеш?

Чим се господин стиша и Јухвањка се умири. Он је стојао право, усне су му стално подрхтавале, а очи су му скакале са предмета на предмет.

— Ваша светлости, — рече он, — ја нећу изићи на кулук нимало гори од других...

— А са чим ћеш изићи?

— Будите без бриге, ваша светлости. Ја ћу кулук обавити како треба, — одговори он и потера коња даље од себе. — Да ми није потребан новац, зар бих га продавао?...

— Шта ће ти новац?

— Немамо хлеба, ваша светлости, а морам и дуг сељацима да враћам, ваша светлости...

— Како немаш хлеба? Зашто да га имају други домаћини, а да га немаш ти, кад си без породице? Шта си радио са храном?

— Појели смо, ваша светлости, и сад немамо ни мрвице. На јесен ћу купити другога коња, ваша светлости.

— Не смеш ни да мислиш на продају коња.

— Ако је тако, ваша светлости, ја не знам како ћемо онда живети? Немамо хлеба, а не смемо ништа да продамо... — одговори он, па искриви усне и одједном љутито погледа господина право у очи. — Значи да морамо поумирати од глади.

— Видиш, брате, — узвикну Нехљудов, који пребледе и осети како га сбузима љутина према сељаку, — такве сељаке као што си ти, нећу да трпим. Неће ти после бити најбоље.

— То зависи од ваше воље, — одговори он и стаде крити очи са притворно послушним изразом. — Ако сам заслужио... Мени се чини да нисам учинио никакву кривицу до данас. Ако се не допадам вашој светлости, ви ме, разуме се, можете отерати, јер то зависи од ваше воље. Само не знам зашто морам да страдам?

— Стога што ти је двориште у неред, што ђубре још ниси изнео на њиву, што ти је ограда опала, а ти само седиш код куће, пушиш на лулу и беспосличаш; стога што својој матери, која ти је предала цело имање, ни хлеба не дајеш и што допушташ својој жени да је туче, па мора, јадница, чак мени да се тужи.

— Смилујте се, ваша светлости; ја не знам какве ви то луле спомињете! — одговори збуњено Јухвањка, кога је очевидно дубоко дирнула оптужба да пуши. — О човеку се може свашта напричати.

— Ето, опет лажеш! Ја сам те видео!...

— Откуда ја смем да лажем вашу светлост?

Нехљудов ућута и стаде да грицка усне и да хода горе-доле по дворишту. Јухвањка је стојао на једном месту оборених очију и кришом пратио господинове кораке.

Нехљудов застаде пред сељаком, покуша да сакрије своје узбуђење и рече му детињски благим гласом:

— Чуј, Елиџане! Тако се не може живети. Упропастићеш сам себе. Добро размисли! Ако хо-

ћеш да будеш ваљан сељак, онда промени живот, остави се ружних навика, не лажи, не пијанчи и поштуј своју мајку. Јер ја све знам. Ради свој посао, не поткрадај државну шуму и не иди у крчму. Помисли чега ту има лепога? Ако ти што треба, дођи к мени, реци отворено шта ти треба и зашто, али немој лагати, и ја ћу ти учинити све што могу.

— Смилујте се, ваша светлости. Ми, чини ми се, можемо да разумемо вашу светлост, — одговори Јухвањка, па се осмехну као да је потпуно схватио сву лепоту господинове жеље.

Његов осмех и одговор потпуно разочараше Нехљудовљеву наду да ће ганути сељака и да ће га вратити на прави пут. Поред тога му се непрестано чинило да њему, као спахији, не приличи да саветује свога сељака, и да све што говори, није оно што би требало да каже. Он тужно обори главу и пође кроз трем. На прагу је седела старица и гласно уздисала, у знак да одобрава господинове речи које је малочас чула.

— Ето вам за хлеб! — шапну јој Нехљудов на ухо и спусти јој новчаницу у руку. — Али, купуј га сама и не дај Јухвањки, јер ће попиту.

Старица затресе главом и ухвати се својом кошћуњавом руком за довратак у намери да устане и да захвали господину; али, Нехљудов је већ био на другој страни улице.

9.

»Давидка Вели моли за храну и коље«, — стојало је у бележници после Јухвањке.

Нехљудов прође покрај неколико дворишта и

при скретању у побочну улицу сrete се са својим настојником Јаковом Алпатићем. Овај је још изда лека угледао господина, па је скинуо своју капу од мушеме, извадио је свилену марамицу из џепа и брисао је своје гојазно и румено лице.

— Метни капу, Јакове! Јакове, метни капу кад ти кажем!...

— Куда сте изволели ићи, ваша светлости? — запита Јаков и заклони се капом од сунца, али не хтеде да је метне на главу.

— Био сам код Мудрога. Кажи ми, молим те, од чега постаде онакав? — запита Нехљудов и пође даље улицом.

— Какав, ваша светлости? — одазва се настојник, који је на пристојном отстојању ишао за господином, па метну капу на главу и стаде увијати бркове.

— Како, какав? Ама, он је неваљалац, ленштина, лопов и лажов. Мучи своју мајку. То је просто окорели зликовац који се неће никад поправити.

— Не знам, ваша светлости, зашто вам се није допао...

— Изгледа да му је и жена, — прекиде га господин, — некаква неваљала жентурина. Старица је одевена горе него каква просјакиња, нема шта да једе, а он и она се носе да не може лепше бити. Збиља не знам шта да радим са њим.

Јаков се приметно збуни кад Нехљудов поче да говори о Јухвањкиној жени.

— Ако се, као што вели ваша светлост, збиља толико проневаљалио, онда би требало предузети нешто против њега. Он је у оскудици, као и сви инокосни сељаци; али, пази на себе и није као

други. Паметан је, писмен је, а мислим да је и поштен и честит сељак. Кад год се прикупљала пореза од главе, увек је он узиман за тај посао. А откако сам ја настојник, он је три године био општински старешина и увек је био на своме месту. Пре две године вашем тотору је било угодно да га пресели у поље да обрађује земљу, па је и тамо био исправан. Дешавало се да се мало и разумда; али, чим се на њега викне, он се одмах поправи. А, ако је вама непријатно да предузмете строже мере, онда не знам шта би са њим? Исувише је заборавио на себе. За војника није, јер нема два зуба, као што сте и сами изволели видети. Недавно их је сам извадио. Него, слободан сам вам напоменути да није он сам што се у последње време никога не боји.

— Остави то, Јакове, — одговори Нехљудов и осмехну се. — О томе смо исувише разговарали и претресали. Ти знаш шта ја о томе мислим и, ма шта ми говорио, ја ћу и даље тако мислити.

— Вама је, најзад, све то познато, ваша светлости, — рече Јаков, па слеже раменима и погледа господина тако, као да то што чује не обећава никакво добро. — А што се због старице узнемирујете, то је узалуд, — настави он. — Истина је да је она Јухвању и отхранила, и однеговала, и оженила; али, код сељака је обичај, кад мати или отац предаду имање сину, да више нису они газде, него син и снаха, па старица мора сама да зарађује свој комад хлеба. Сељаци немају оно нежно осећање, а и такав је код њих обичај. Слободан сам изјавити вам да вас је старица узалуд узнемиривала. Она је паметна и вредна жена. Али, зашто

да досађује господину за сваку ситницу? Посвађала се са снахом, па је ова можда и гурнула. Женска посла! Боље би било да су се после тога помириле, него вас да узнемирују. Ви ионако све примате срцу, — додаде настојник некако нежно и снисходљиво и погледа у господина који је ћутке корачао испред њега.

— Хоћете ли кући? — запита га Јаков.

— Не, него до Давидке Белога, Јарца... тако га, чини ми се, зову?

— Јест, то вам је нека несрећа од човека, јављам понизно. Уосталом, таква је цела његова породица. Ма шта човек радио са њим, ништа не помаже! Јуче сам прошао пољем, а он још ни хељду није посејао. Шта заповедате да радим са таквим неваљалцем? Бар да хоће да га поучи његов отац; али, и он је иста таква несрећа. Нити своје ради, нити обавља кулук како треба. Није ни за шта. Шта све нисмо, тотор и ја, радили са њим. И у полицију смо га слали, и код куће смо га кажњавали, па све узалуд... Али, ви не волите тако да поступате.

— Кога сте кажњавали? Зар старца?

— Старца! Тотор га је толико пута кажњавао пред целом скупштином; али, он се, верујте ваша светлости, само отресе, па опет настави по старом. Давидка је, морам да признам, скроман сељак; није глуп, не пуши и пије; али, гори је од сваке пијанице, — објашњавао је Јаков. — Једино би помогло, кад бисте га послали у војску или у насеобину. Цела му је породица таква. И онај Матрјушка, што станује у црној кућици, исти је неваљалац као и он.

Ја вам више нисам потребан, ваша светлости? — запита настојник, кад виде да га господин не слуша.

— Ниси... можеш ићи! — одговори Нехдуљов расејано и упути се ка Давидки Беломе.

Давидкина накривљена и осамљена кућа била је накрај села. Око ње није било ни дворишта, ни сушнице, ни амбара. Само је са једне стране била наслоњена уз кућу некаква прљава стаја за стоку. Са друге стране лежала је гомила дрва и брвана, спремљених за ограду. Тамо где је некад било двориште израстао је висок бурјан. Око куће није било ничега, изузев једнога свињчета које је лежало у једној каљузи.

Нехдуљов закуца у полупан прозор. Кад се нико не одазва, он уђе под трем и викну: »Где је домаћин?« Пошто се ни на ово нико не одазва, он прође кроз трем, завири у празну комору и уђе у отворену собу по којој су шетали један матори, црвени петао и две кокошке, тресући крестима или лупкајући ногама по клупама. Кад угледаше човека, оне очајно закокодаше, раширише крила и прибише се уза зидове, а једна кокошка скочи чак на пећ. Сву собицу, велику шест аршина, запремали су: пећ са разваљеним димњаком, разбој који још није био изнесен из собе мада је већ било лето, и један поцрнео сто с угнутом, испуцалом даском.

Мада је двориште било сухо, ипак је у соби, код прага, постојала једна каљуга која је остала од последње кише, јер су кров и таван прокришњавали. И спољашњост и унутрашњост куће имале су изглед такве запуштености и нереди да је било тешко веровати да овде живе људи. Али, Давидка Бели заиста је живео ту са целом својом породицом. У

томе тренутку Давидка је спавао, покривен кожом преко главе, мада је био врео јунски дан. Преплашена кокошка, која је скочила на пећ и која се још није умирила, ходала је по Давидкиним леђима; али, није могла да га пробуди.

Како није видео никога у соби, Нехдуљов хтеде да изиђе, кад му један отегнут уздах откри домаћина.

— Хеј, ко је ту? — викну господин.

Са пећи се зачу и други отегнут уздах.

— Кога има ту? Дођи овамо!

Уместо одговора на господинов узвик, онај што је лежао уздахну још једном, па стаде гласно да зева и да се тегли.

— Ама шта је то?

На пећи настаде мицање, па се онда указа половина олињалог кожуха. Затим се спусти једна велика нога, па онда и друга, и најзад се указа цела прилика Давидке Белога који седе на пећ и стаде лено и мрзовољно да таре очи својим огромним песницама. После тока он саже главу, погледа зевајући по соби, па кад угледа господина, он поче, нешто брже него малочас, да силази; али, још увек толико споро да Нехдуљов пређе три пута преко собе, од каљуге до разбоја, а Давидка још није био на поду. Давидка Бели заиста је био бео. И коса, и тело, и лице, све му је било необично бело. Био је високог раста и веома дебео. Али, дебео као што су сељаци дебели, не трбухом, него телом. Његова дебљина била је некако мекана и нездрава, а његово прилично црвено лице, светлих плавих очију и широке округле браде, ипак је показивало на себи трагове болести. На њему није

било ни препланулости од сунца, ни руменила, него је цело било некако бледожуто, подадуло и са лакком љубичастом сенком испод очију. Руке су му биле мекане и жуте, као код оних људи што болују од водене болести, и покривене танким, белим маљама. Толико се био успавао да сад није могао да гледа и да стоји, а да се не љуља и да не зева.

— Кад већ ни хлеба немаш, — поче Нехљудов, — како те није срамота да спаваш усред бела дана, онда кад треба да доводиш у ред двориште? . . .

Кад се мало разабра и кад виде да пред њим стоји господин, Давидка метну руке на трбух, обори и накриви мало главу, и престаде да се миче. Он је ћутао; али, израз његовог лица и целокупни став његовога тела говорили су: »Знам, знам; није ми први пут да то чујем. Али, удрите ме колико хоћете, ја ћу издржати!« Чинило се као да жели да господин престане да говори и да га што пре удари, да га добро изудара по његовим меканим образима, па да га онда остави на миру. Кад Нехљудов виде да га Давидка не разуме, он покуша разним питањима да га изведе из његовог понизног и стрпљивог ћутања.

— Зашто си молио да ти дам грађу, кад она, ево, већ месец дана лежи нетакнута на гомили, а?

Давидка је упорно ћутао и стојао непомично.

— Одговарај!

Давидка промумла нешто и затрепта својим белим трепавицама.

— Треба радити, брате, јер ако не радиш, шта ће бити са тобом? Ето, хлеба немаш, а све због чега? Стога што ти је земља лоше узорана, што није на време засејана, и то све због твоје лености.

Пошто си већ молио да ти дам хлеба, ја ћу ти га дати, јер не могу да те оставим да умиреш од глади; али, то није ред. Чији ћу хлеб да ти дам? Шта мислиш, чији? Одговори! Чији ћу хлеб да ти дам? — стаде упорно да га запиткује Нехљудов.

— Спахиски . . . — промрмља бојажљиво Давидка и упитно подиже очи.

— А откуд он спахији? Помисли и сам: ко је орао, ко влачио, а ко сејао и жњео? Сељаци. Ето видиш! Ако већ морам да дајем спажиску храну сељацима, онда треба да је дам онима који су највише радили, а ти си радио мање од свију. На тебе се и због кулука туже. А овамо тражиш највише хране. Зашто да се да теби, па да нема за друге? Јер, кад би се сви излежавали као ти, одавно бисмо сви ми поумирали од глади. Треба, брате, да се бринеш и да радиш. Није лепо то што ти чиниш. Јеси ли чуо, Давиде?

— Чуо сам . . . — процеди овај полако кроза зубе.

10.

У том тренутку поред прозора промаче глава једне сељанке која је носила ланено платно на обрамици, и у собу убрзо уђе Давидкина мајка, још доста свежа и живахна, педесетгодишња жена. Њено богињаво и наборано лице није било лепо; али, онај правилни нос, скупљене танке усне и живе, плаве очи изражавале су памет и одлучност. Угласта рамена, упала прса, слабачке руке и развијени мишићи на њеним црним, босим ногама, показивали су да је већ одавно престала да буде жена и

да је сад само радница. Она хитро уђе у собу, за-
твори за собом врата, поправи своју хаљину и љу-
тито погледа сина. Нехљудов хтеде нешто да јој
каже; али, она се окрену и стаде да се крсти пред
потамнелом иконом која је висила иза разбоја. Кад
са тим би готова, поправи прљаву мрежасту мараму
којом је била повезана, па се дубоко поклони го-
сподину.

— Срећан празник ваша светлости! — рече
она. И нека те бог чува, оче наш!...

Кад Давидка угледа мајку, он се приметно збу-
ни, погну још више леђа и још ниже обори главу.

— Хвала Арина! — одговори Нехљудов. — Баш
сад, ево, разговарам са твојим сином о газдинству...

Арина или Аришка Бурлаг, како су је сељаци
прозвали још кад је била девојка, подупре свој под-
брадак десном песницом, ослоњеном на длан леве
руке, па и не саслуша господина, него поче да го-
вори тако оштро и гласно, да се цела соба испуни
звучима њена гласа. У дворишту је сигурно изгле-
дало као да једновремено говоре неколико женских
гласова.

— Не вреди, оче мој, њему ни говорити! Не уме
вам тај ни да разговара као човек. Ето, стоји ту као
какав глупак! — настави она и презриво показа
главом на бедну и велику Давидкину прилику. —
Какво је моје газдинство, ваша светлости? Ми смо
вам права голотиња. Од нас немаш горих на це-
ломе спахилуку. И једино нас је он дотле довео.
Родили смо га, хранили, појили и једва смо чекали
да одрасте. А сад смо дочекали да само једе и да
никакве користи од њега немамо! Само зна да лежи
на пећи, или да овако стоји и да чеше свој глупави

трбух, — рече она ругајући му се. — Добро би било
да га мало излемате или тако што. Молим те, казни
га чиме, господа бога ради! Или га пошаљи у вој-
нике, па крај! Ја већ не знам шта ћу са њим! Ето,
то ти је!

— Зар тебе, Давиде, није срамота да до овога
доведеш своју мајку? — запита Нехљудов и погледа
прекорно на сељака.

Давидка се није мицао.

— Да је бар болестан или слаб! — настави
Арина с истим живахним покретима. — Него је,
погледајте га само, угојен као брав са воденице. А
имао би, дембел један, шта да ради. Али, он само
лежи на пећи и пропада. Ако се прихвати чега,
просто очи да га не гледају док се подигне, док се
помакне и док почне, — рече она отежући рећи и
непрестано крећући своја угласта рамена са једне
стране на другу. — Ето, и сад је старац отишао
сам у шуму по пруже, а њега оставио да копа јаму.
А он још ни ашов није узео у руке... — Ту она
мало поћута. — Убио ме је сиротицу! — јавкну
она наједанпут, па претећи измахну рукама и приђе
сину. — Њушко, боже ме опрости! — Она се са пре-
зрењем и очајањем окрену од њега, плуну и опет
се окрену господину, па живахно и са сузама у
очима настави даље да маше рукама и да говори:
— Морам све сама, хранитељу! Старац је немоћан
и стар. Ни од њега немам никакве вајде, па морам
све сама. А и камен прсне. Бар да умрем, било би
ми лакше, јер ионако морам једном да умрем.
Немам више снаге, оче наш! Много ме је, хуља,
намучио. Снаха нам се од силног рада стаманила,
па ћу и ја тако проћи.

— Како стаманила? — упита зачуђено Нехљудов.

— Од напора, хранитељу, само се од напора стаманила. То је истина као што је бог истинит. Довели смо је прошле године из села Бурина, — настави она, па одједном промени љутити израз свога лица у плачан и тужан. — Била је то, роде мој, млада, свежа и скромна жена. Док је била девојка, живела је у очевој кући мазно и није знала за оскудицу. Кад је дошла к нама, она се упознала са нашим радом и нашим кулучењем и у кући и свуда... Морале смо, она и ја, све да радимо. Али, шта ми је за себе? Ја сам навикла на тежак рад, а она је била бременита, па јој је, оче наш, то било тешко. Све је радила на силу и преко мере, па се, јадница и прерадила. А летос је, у петровски пост, на јаде, и родила, а хлеба није било. Јели смо којешта, оче мој, а наишао је велики пост, па јој пресушише груди. Њој је то било прво дете. Краве нисмо имали. Ми смо прости сељаци. Зар смо могли да га хранимо из боце. Али, зна се, женска глупост! Она поче да тугује. А кад јој детенце умре, она онда од туге поче из дана у дан да нариче. Уз то нужда и рад, па све горе и горе. Тако је, сиротица, летос, о Покрову и сама свршила. Он јој је дошао главе, животиња! — окрену се она у очајању према сину... — Хтела бих нешто да те замолим, ваша светлости, — настави она после краћег ћутања, па спусти глас и поклони се...

— Шта би хтела? — запита је расејано Нехљудов, који је још био потресен њеном причом.

— Он је још млад сељак. Од мене се не може очекивати никакав рад. Данас жива, сутра мртва.

Како ће живети без жене? И какав ће ти то сељак бити? Размисли мало о нама, оче наш!

— То јест, ти би хтела да га ожениш? Је ли?

— Смилуј се! Ти си нам и отац и мајка.

Она даде сину знак, и обоје падоше пред господинове ноге.

— Зашто ми падаш пред ноге? — рече Нехљудов, па је љутито ухвати за рамена и диже је са земље. — Зар се то не може на други начин да каже? Знаш да ја то не волим... Жени ти само сина, молим те, а мени је мило што видим да имаш невесту у изгледу.

Старица устаде и поче да брише рукавом своје сухе очи. Давидка учини то исто, а кад обриса очи својом огромном песницом, он и даље стрпељиво остаде у понизном положају и настави да слуша шта говори Арина.

— Оно, има удавача. Ено, Васјутке Михејкине! Девојка којој нема равне... Али, без твоје воље неће за њега да пође.

— Зар она неће?

— Не, хранитељу, ако јој ти не будеш рекао, она неће поћи!

— Не могу ја ту ништа. Ако сама нема воље, ја је не могу натерати. Тражите неку другу, из другог села, па ћу је ја откупити; али, само ако она хоће, а силом се нико не може удавати. Таквог закона нема, а и велики би грех то био!

— Ех, хранитељу! А зар ће поћи која од своје воље кад види наш живот и нашу сиротињу? Ни војничке жене не би пристале на такву оскудицу. Ко би још дао своје дете у нашу кућу? Ни најгори не би дао. Ми смо пука сиротиња и голотиња. Једна

је, рећи ће, од глади скапала, па зар и ја своје дете да дам? Ко ће дати? — додаде она и неповерљиво одмахну главом. — Промислите ваша светлости!

— Шта вам ја ту могу?...

— Постарај се за нас како било, роде мој, — поче Арина да наваљује. — Шта да радимо?

— Али, како да се постарам? — У овоме случају ја вам не могу нимало помоћи.

— Ко ће се постарати, ако ти нећеш? — рече Арина, па обори главу и рашири руке с изразом тужне недоумице.

— Молили сте ме за храну, и ја ћу наредити да вам је даду, — рече господин после краћег ћутања, за време којег су и Арина и Давидка само уздисали. — Више вам ништа не могу учинити.

Нехљудов изиђе затим у трем, а мати и син, клањајући се, пођоше за њим.

12.

— Ох сиротињо моја! — рече Арина и тешко уздахну.

Затим застаде и погледа љутито у сина. Давидка се нагло окрену, пребаци тешко преко прага своју дебелу ногу у грдно великом и прљавом опанку и нестаде га на супротним вратима.

— Шта да радим са њим, оче? — настави Арина и окрену се господину. — И сам видиш какав је! Није зао и није пијаница, смеран је, и ни дете вам тај не уме да увреди. Грех је не признати истину. О њему се не може лоше говорити. Сам ће бог знати шта му је, и што је постао сам себи злотвор.

Он и сам увиђа да је такав. Верујеш ли, хранитељу, да ми срце крв облива кад погледам какву муку мучи. Какав је да је, мој је; и ја сам га под појасом носила. Жалим га, још како га жалим... Није, да кажем, да нас не слуша, мене, оца или власт, јер је бојажљив као мало дете. Али, зар да остане удовац? Побрини се за нас, хранитељу, — понови она, очевидно у жељи да заглади лош утисак који је, можда, учинила на господина својом грдњом. — Ја сам га ваша светлости окретала свакојако, и не знам зашто је такав. Сигурно су га урекли зли људи...

Она мало поћута.

— Кад бисмо нашли човека, он би се још могао и излечити.

— Ти говориш глупости, Арина! Откуд се може човек урећи?

— Тако се може урећи, оче мој, да не буде више човек, до год је жив. Зар је мало злих људи на свету? Узму тако, из пакости, шаку земље испод његовог прага, или тако што... и он више никад неће бити човек. Зар много треба, па да се згреши? Баш сам помишљала да одем старцу Дундуку који живи у Воробјевци. Он зна свакојаке речи, познаје траве, лечи од урока, уме да пушта воду са крста, па ће и њему, ваљда, помоћи, — говорила је она. — Можда ће га он излечити.

»Што ти је сиромаштина и незнање!« помисли млади спахија, па тужно обори главу и пође крупним корацама кроз село. »Шта да радим са њим? Да га оставим у овоме стању, не могу ни због себе, ни због других, ни због њега самог. То је немогућно!« помисли он и поброја на прсте ове узроке.

»Тешко ми је да га гледам у томе стању, а не могу и не знам како бих му помогао. Он ми руши нај-
лепше планове у газдинству. Ако сељаци и даље
остану такви, моји снови се неће никад остварити«,
помисли он и наљути се на сељаке што му руше
његове планове. »Кад бих га, као што вели Јаков,
послао у насеобину или у војнике, кад већ он сам
неће тамо да иде. Али, он то неће хтети. Ја бих
га се тако опростио и добио бих, уместо њега, ка-
квог честитог сељака«, размишљао је он. Он је на
ово са задовољством помишљао; али, некакво не-
јасно сазнање једновремено му је говорило да ра-
змишља само једном страном ума и да то није добро.
»Стој, о чему ја то размишљам?« помисли он. »Да,
у војнике или насеобину. Због чега? Он је добар
човек, бољи од многих других. Али, откуда ја то
знам? . . . Да га ослободим?« помисли он, разма-
трајући питање не само једном страном ума, као
малочас, »није право и немогућно је«. Одједанпут
му на ум паде мисао која га веома обрадова. Он се
осмехну као човек који је решио тежак задатак.
»Да га узмем код себе«, помисли он, »па да сам
пазим на њега и да га, саветом и избором посла,
научим на рад и да га поправим«.

13.

»Тако ћу и учинити!« — помисли радосно и за-
довољно Нехљудов, па се сети да треба да сврати
још и до богатог сељака Дутлова и упути се високој
и пространој кући са два димњака која се налазила
на средини села. Кад стиже пред суседну кућицу,
он наиђе на једну високу, небрижљиво обучену
жену четрдесетих година која му је ишла у сусрет.

— Срећан празник, баћушка! — рече му жена
слободно, па застаде пред њим, и весело се осмехну
и поклони.

— Здраво, дадо! — одговори јој он. — Како
си? Идем, ево, до твога суседа . . .

— То је лепо, баћушка, ваша светлости! А, хо-
ћете ли мало и до нас? Што би се мој старац обра-
довао!

— Па, свратићу да се мало поразговарамо,
дадо. Веома радо. Је ли ово твоја кућа?

— Јесте, баћушка, то је!

— И дојкиња отрча напред, а Нехљудов уђе за
њом под трем, па седе на качицу и запали цигарету.

— Тамо је топло. Боље ће бити да поразгова-
рамо овде реч-две, — одговори он на дадиљин позив
да уђе у собу. Била је то још свежа и лепа жена.
У пртима њенога лица а нарочито у њеним вели-
ким, црним очима, било је много сличности са го-
сподином. Она метну руке под прегачу, па слободно
погледа господина, стаде вртети главом и поче да
разговара са њим:

— А због чега идете до Дутлова?

— Хоћу да му издам под најам тридесетак десе-
тина земље, тако да он оснује своје газдинство, а и
да купимо заједно још шуме. Он има новаца, па
зашто да му узалуд леже? Шта ти о томе мислиш,
дадо?

— Шта мислим? Познато је, баћушка, да су
Дутловљеви јаки. Стари Дутлов је први у целом
селу, — одговори жена и заврте главом. — Летос
је подигао и другу кућу од своје грађе и није доса-
ђивао господину. Поред ждребади он има толико
коња да може да упрегне шест тројака, а од стоке,
крава и оваца, када долазе из поља и кад жене

изиђу на улицу да их утерају у двориште, настане пред капијом страшна навала. Па и кошница има око две стотине. Живи он, не друго! Јак је то сељак. Па сигурно има и новаца.

— Шта мислиш: има ли много новаца? — запита је господин.

— Људи причају да има много новаца. Али, то је можда из пакости. Старац о томе никоме ништа не казује, а и од синова крије. Зашто да не купи шуму? Он се само боји да се не прочује о његовом новцу. Пре неких пет година хтео је да купи шуму са настојником Шкаликом и да да некакав мали улог. Али, овај га је преварио и оштетио са неких три стотине рубаља. Отада је сасвим напустио куповање шума. А како да им није добро, баћушка, ваша светлости, — настави жена, — кад живе на три имања. Породица велика и сви су радени. Али, и старац је, мора се признати, честит старешина. У свачем има толико среће да му се сви диве: и у усеву, и у стоци, и у пчелама. Па и са синовима је срећан. Све их је већ поженио. Девојке је поузимао све од самих добрих људи, а сад је и Иљушку оженио и ослободио. Сам га је откупио. И ту је ваљану младу добио...

— Велиш, дакле, да добро живе? — запита господин.

— Кад је старешина у кући на своме месту, онда је све добро. Мада се снахе и код Дутлова не слажу и свађају иза пећи, као и све друге жене, синови живе под старчевом управом да не може боље бити. — Дадиља мало поћута. — Сад старац хоће да постави за старешину најстаријег сина Карпа. Он је, вели, остарео. Његово је, каже, место око пчела.

А Карп је ваљан и тачан сељак; али, неће бити бољи старешина од старца. Нема он те памети.

— Е, онда ако Карп буде хтео, он ће узети и земље и шуме, шта мислиш? — запита је господин, у жељи да сазна од своје бивше дадиље све што је она знала о својим суседима.

— Мучно, баћушка, — одговори му дојиља, — јер старац ни сину није говорио о новцу. Док је он жив и док је новац у његовим рукама, старац ће њиме и располагати. Синови се баве највише киријашењем.

— Мислиш да старац неће пристати?

— Боји се.

— Чега се боји?

— Зар сме, баћушка, сељак да каже господину да има новаца? Није прилика... Зар није почео са Шкаликом, па се љуто преварио. И где може он да се са њим парничи? Тако му је и пропао новац, а са спахијом би то још брже ишло...

— Е, онда... — рече Нехљудов и порумене, — збогом дадо!

— Збогом, баћушка, ваша светлости. Хвала на посети!

14.

»Зар не би било боље да се вратим кући?« — помисли Нехљудов, док је прилазио Дутловљевим вратима, јер је осећао некако неодређену сету и моралан умор.

Али, у тај мах се пред њим са шкрипом отворише нова тесана врата и једно лепо, румено, плаво момче, од својих осамнаест година, у кочијашком оделу, указа се на вратима, водећи за собом три

снажна, ознојена, гривата коња. Оно хитро затресе своју плаву косу и поклони се господину.

— Је ли ти, Илија, код куће отац? — запита Нехљудов.

— Ту је, на гумну је! — одговори момче и проведе кроз полуотворена врата једног коња за другим.

»Ипак ћу покушати! Предложићу му и учинићу све што могу«, — помисли Нехљудов, па пропусти коње и уђе у пространо Дутловљево двориште. Видело се да је из дворишта недавно изношено ђубре; земља је била још црна и влажна, а по гдегде, нарочито пред капијом, ваљали су се црвени влакнасти отпаци ђубрета. У дворишту и под високим настрешницама стојало је у лепом реду много кола, плугова, саоница, клада, чаброва и свакојаких земљорадничких прибора. Голубови су прелетали и гукали у хладовини испод широких, јаким рогова на стрехи. Осећао се задах ђубрета и катрана. У једном куту Карп и Игњат су постављали нову подлогу на велика, окована кола. Сва три Дутловлева сина били су слични један другоме као јаје јајету. Најмлађи, Илија, који се на вратима срео са Нехљудовом, био је голобрад, омања раста, руменији и свечаније обучен од старије браће. Други, Игњат, био је више црномањаст и имао је клинасту браду. Мада је и он био у чизмама, у кочијашкој кошуљи и јагњећој капи, није изгледао онако свечан и безбрижан као његов млађи брат. Најстарији, Карп, био је највишег раста, носио је опанке, сиви кафтани и кошуљу без набораних рамена. Имао је широку риђу браду и не само озбиљан, него чак и мрачан изглед.

— Заповедате ли да вам пошаљемо оца, ваша

светлости? — запита он, па приђе господину и поклони се лако и невешто.

— Не треба, отићи ћу сам до њега на гумно, да видим како је тамо уређено. Него ја бих хтео са тобом о нечему да разговарам, — рече Нехљудов, и пође на другу страну дворишта, јер није желео да и Игњат чује оно што је хтео да каже Карпу.

Самопоуздање и некаква поноситост, која се опајала у држању ове двојице сељака, као и све оно што је чуо од своје бивше дојиље, толико су збунили младога господина да му је тешко падала одлука да говори обојици о своме плану. Осећао се као кривац и мислио је да ће му бити лакше да разговара само са једним братом, да други не чује. Карп се зачуди што га то господин води у страну; али, пође за њим.

— Хтео сам да те питам, — поче Нехљудов муцајући, — колико имате коња?

— Биће их тако за пет тројака, а има и ждребади, — одрешито одговори Карп и почеша се по леђима.

— Твоја браћа и пошту возе, је ли?

— Пошту возимо на троја кола, а Иљушка и киријаша. Мало пре је баш дошао са пута.

— Од тога сигурно имате лепе користи? Колико зарађујете на тај начин?

— Каква корист, ваша светлости? Једино што исхрањујемо себе и коње. Али, хвала богу и на томе!...

— Зашто се не заимате и чиме другим? Могли бисте купити шуму или узети у најам земљу...

— Могли бисмо, ваша светлости, и да узмемо земљу само кад би било какве згодне земље.

— Ја бих вам нешто предложио. Уместо да се бавите само киријашењем, па да се само прехрањујете, боље би било кад бисте од мене узели под закуп једно триестак десетина земље. Даћу вам цео онај клин иза Сапова да бисте могли што боље да проширите своје газдинство.

И Нехљудов, занесен својим планом о сељачком мајуру о којем је више пута размишљао, поче сад сасвим слободно и одрешито да објашњава сељаку своје мишљење о сељачком мајуру. Карп је веома пажљиво слушао господинове речи.

— Ми смо вам веома захвални на милости, — рече он, кад Нехљудов ућута и кад га погледа, очекујући одговор. — Тако је, и то није лоше. За сељака је боље да обрађује земљу него да се вози са бичем у руци. Кад вози странце, он види свакојаки свет, па се размази. Најбоље је да се сељак бави само обрађивањем земље.

— Шта ти, дакле, мислиш?

— Шта ја могу да мислим док је отац жив, ваша светлости? То зависи од његове воље.

— Проведи ме на гумно. Разговараћу и са њим.

— Изволите овуда, — рече му Карп, па се полако упути ка задњем амбару. Затим отвори ниска вратанца која су водила на гумно, пропусти господина, затвори их, врати се Игњату, па се ћутке прихвати прекинутог посла.

15.

Нехљудов се саже, прође кроз ниска вратанца под хладовиту стреху и уђе на гумно које је било иза дворишта. Омањи простор, окружен сламом и провидним прошњем, на којем су стојале правилно

поређане кошнице, покривене дашчицама, око којих су зујале злаћане пчелице, био је обасјан врелим, сјајним зрацима јунскога сунца. Од вратница је водила утапкана стаза до дрвеног крста са лименом иконицом, која је блистала на сунцу. Неколико младих липа, које су се уздизале право изнад сламног крова суседне куће, мешале су скоро нечујно шуштање свога зеленог и свежег лишћа са зујањем пчела.

Прошње, липе и кошнице покривене дашчицама, бацали су кратку и танку сенку на слабу, коврчаву траву која се пробијала између кошница. Код врата дрвене колибе, покривене свежом сламом и окружене липама, видела се омања, погрбљена и гологлава старчева прилика, чија се седа глава и ћела блистала на сунцу. Кад чу шкрипу врата, старац се окрену, обриса једном полом од кошуље своје знојаво и опаљено лице, насмеши се благо и радосно, и пође господину у сусрет.

У пчелињаку је било веома пријатно, весело, мирно и зрачно. Док му је прилазио, седи старчић се доброћудно осмехивао, задовољан што поздравља господина на своме сопственом имању. Његова прилика, са многим зракастим борама око очију, у некаквим широким папучама, навученим на босе ноге, била је тако искрено умиљата, да Нехљудов одмах заборави све јутрошње непријатне утиске, и његово омиљено маштање изиђе му живо пред очи. Он је већ замишљао да су сви његови сељаци овако богати и доброћудни као стари Дутлов, да се сви умиљато и радосно осмехују на њега, јер једино њему, и никоме другоме, имају да захвале за своје богатство и за своју срећу.

— Заповедате ли мрежу, ваша светлости? Пчеле

су данас нешто зле, убошће вас, — рече старац, па скиде са прошћа прљаву ланену кесу, која је мири-сала на мед, и пружи је господину. — Мене пчеле познају и неће ме ујести, — додаде он са благим осмехом који му готово никако није ни силазио са лепог и опаљеног лица.

— Не треба ни мени. Како, роје ли се већ? — запита Нехљудов и насмеја се, мада ни сам није знао чему се смеје.

— Како да се роје, баћушка, Митрије Николајевићу! — одговори старац, који је испољавао нарочиту милост тиме што назива господина по имену и презимену. — Тек што су почеле да раде и да доносе нешто меда. Треба да знате да је пролеће било веома хладно.

— А ја сам читао у једној књизи — поче Нехљудов, бранећи се од пчеле која му се замрси у коси и стаде да зуји испод самог уха, — да кад саће стоји усправљено међу летвицама, онда се пчеле раније роје. Због тога се праве кошнице од дасака... са преградама...

— Немојте се бранити; онда је горе! — рече старчић. — Изволите ви само мрежу. Је ли по вољи?

Нехљудов осети бол. Али, из неког детињског самољубља, он то не хтеде да призна, него још једном одби понуду и настави да прича старцу о ономе уређењу кошница о којем је читао у *Maison Rustique*, и са којим се, по његовом мишљењу, пчеле двапут више роје. Али, пчела га убоде у врат, и он пре-стаде у половини свога излагања.

— Истина је, баћушка, Митрије Николајевићу, — рече старац и погледа очински на господина. Истина је да тако у књизи пише. Али, можда је

тако лоше написано, да човек мора да се смеје. Има и тога. Откуд се може пчела учити како да зида саће? Она сама по кошници мерка и удешава, и зида саће час попреко, час усправно. Изволите само да видите! — додаде он, па подиже најближу кошницу и загледа у отвор у којем су се виделе пчеле како миле по кривом саћу. — Ово је младица. Горе у врху, седи матица, а саће праве и право и криво, како им је најзгодније, — говорио је старац, очевидно занесен својим омиљеним предметом и не опажајући положај господинов. — Данас је леп топао дан, па свака носи на ногама, — додаде он. Затим остави кошницу, притисну крпом пчелу која му је милела по руци, и отера својом грубом шаком неколико пчела са набораног затиљка. Пчеле га нису уболе. Али, Нехљудов је једва могао да обузда своју жељу да побегне са пчелињака. Пчеле су га већ на три места уболе и зујале су са свих страна око његове главе и врата.

— Имаш ли много кошница? — упита га он и стаде се повлачити вратницама.

— Колико је бог дао! — одговори Дутлов и насмеја се. Не ваља бројати, баћушка; то пчеле не воле. Него, ваша светлости, хтео бих да замолим нешто вашу милост, — настави он и показа на кошнице које су стојале уз ограду. — Да ли бисте хтели да забраните дојиљином мужу да чини зло по суседству... Није лепо...

— Како, чини зло?... Ах, опет ме једна убоде! — одговори господин који је већ отварао вратнице.

— Готово сваке године пушта своје пчеле на моје младе ројеве. Требало би да се опораве; али, дођу туђе и све ми младице разоре, — говорио је

старац, који није ни опажао да се господин јежи од болова.

— Добро... после ћемо о томе, — одговори Нехљудов, пошто више није могао да издржи, па замаха обема рукама и у трку побеже кроз вратнице.

— Истарите земљом, проћи ће! — рече му старац и изиђе за њим у двориште. Господин протре земљом она места где га беху уболе пчеле. Затим, сав црвен, брзо баци поглед на Карпа и Игњата, који га нису ни гледали, и намргоди се.

16.

— Хтео бих да замолим вашу светлост за нешто поводом своје деце, — реч старац, као да не опажа страхан изглед господинов.

— За шта то?

— Са коњима, хвала богу, стојимо добро, а и слуге држимо, па за нас као и да не постоји кулук.

— Па, шта онда?

— Када бисте се смиловали да ми за откуп ослободите децу, Игњат и Иљуша би могли да кочијаше преко целог лета на трима тројкама. Можда би онда штогод и зарадили.

— Куда би ишли?

— Па где се укаже прилика, — умеша се Иљуша који је привезивао коње под настрешницу, и тога тренутка пришао оцу. — Кадмински момци су ишли на осам тројака у Ромен, па кажу да су се исхранили, и да су донели кући по три десетице од сваке тројке. У Одеси је, веле, јевтина храна.

— Е, баш о томе сам и мислио да говорим са

тобом, — рече господин, па се окрену старцу са жељом да га тако на вешт начин наведе на разговор о мајуру. — Кажите ми, молим те, зар је боље киријашити, него се код своје куће бавити земљорадњом?

— Како да није, ваша светлости! — умеша се поново Иља и хитро затресе косом. — Али, код куће немамо чиме да исхранимо коње.

— Па, колико заслужиш преко лета?

— Па, ето, пролетос сам, мада је храна била скупа, возио робу у Кијев, а возио сам и прекрупу из Круског за Москву, па сам се тако и сам исхранио, а и коњи су били сити. Поред тога донео сам још и петнаест рубаља кући.

— Лепо је кад се човек бави поштеним радом, па ма какав тај рад био, — рече господин, па се опет окрену старцу. — Али, ја мислим да би се могло да нађе и неко друго занимање. Поред тога, то је такав посао да би се младић, пошто долази у додир са свакојаким светом, могао лако да исквари, — додаде он, понављајући Карпове речи.

— Па чиме би се наш брат, сељак, занимао ако не киријашењем? — одговори старац и осмехну се својим благим осмехом. — Одвезеш, па си и сам сит, и коњи су ти сити. А што се кварења тиче, они, хвала богу, не возе први пут. И сâм сам возио, па ни од кога нисам научио ништа лоше, него само добро.

— Зар је мало другог чега чиме би се и код куће могли занимати? Земљом и ливадама, на пример...

— Али, како ваша светлости? — прихвати живо Иљушка. — Ми смо се са тим и родили. Свето нам је добро познато. Тај посао најбоље знамо;

он нам је и најмилији . . . то јест киријашење, ваша светлости!

— А што, ваша светлости, молим лепо, не изволите мало у собу? У новој кући нам још нисте били, — рече старац, па се дубоко поклони и намигну на сина. Иљушка брзо утрча у собу, а за њим уђе и Нехљудов са старцем.

17.

По уласку у собу старац се још једанпут поклони, очисти крајем гуњца прашину са клупе и запита, смешећи се:

— Чиме вас могу услужити, ваша светлости?

Соба је била окречена, пространа, са димњаком, креветима и клупама за спавање. Свежа јасикова брвна, међу којима се видела недавно увела маховина, још нису поцрнела, нове клупе и кревети још нису били излизани, нити је под био утапкан. Иљушкина жена, млада, слабуњава и протегљаста сељанка, седела је брижна лица на кревету и ногом љуљала колевку која је висила о једној греди на таваници. У колевци је лежало опружено одојче, које је једва дисало и жмирило очицама. Друга жена, пуна и румених образа, Карпова домаћица, цепкала је лук у дрвеном тањирићу, засуканих рукава више снажних и огромних лактова. Једна храпава и трудна жена стојала је поред пећи и заклањала је своје лице рукавом. У соби је било топло не само од сунчеве топлоте, него и од пећи, и јако је заударало на свеже испечен хлеб. Са кревета су радознало гледале доле, на господина, плаве гла-

вице двојице дечака и једне девојчице, који су ту очекивали ручак.

Нехљудову је било мило што види ово задовољство, а уједно га је било и стид од жена и деце који су само у њега гледали. Он порумене и седе на клупу.

— Дај ми комад врућа хлеба, ја то највише волим, — рече он и порумене још више.

Карпова жена отсече велики комад хлеба и донесе га на тањиру господину. Нехљудов је ћутао, јер није знао како да почне. Жене су такође ћутале, а старац се само благо смешкао.

»Уосталом, чега се стидим? Као да сам што скривио«, — помисли Нехљудов. »Зашто му не бих поднео предлог о мајуру? Каква глупост!« Али, ипак је и даље ћутао.

— Шта, дакле, Митрије Николајевићу, у погледу деце имате да наредите? — упита старац.

— Ја бих ти саветовао да их не пушташ од себе, већ да им овде нађеш посла, — одговори Нехљудов, пошто се мало ослободи. — Знаш шта сам ја о теби размишљао? Да купиш са мном напола државну шуму, а и нешто земље . . .

— Ама како, ваша светлости? Откуда ми за то новаца? — прекину он господина.

— Само омању шуму за двеста рубаља . . . — рече Нехљудов као узгредно.

Старац се љутито осмехну.

— Кад би било новаца, зашто не бих купио . . . — рече он.

— Зар ти ни толико новаца немаш? — рече му прекорно господин.

— Ох, баћушка, ваша светлости! — одговори са тугом у гласу старац, и погледа на врата. — Не

могу ни породицу да исхраним, а камоли шуму да купим...

— Ама ти имаш новаца, и зашто да ти узалуд лежи? — навали Нехљудов.

Старац се одједном узбуди. Очи му севнуше, а рамена почеше да му дрхте.

— То су вам зли људи, можда, о мени казали, — поче он дршћућим гласом. — Али, верујте што је бог, — говорио је он, гледајући у икону, и падао све више у ватру, — нека ми очи искоче, нека на овоме месту пропаднем, ако имам више од оних петнаест рубаља које ми је Иљушка донео, а са њима морам порезу да платим. Ви и сами знате да смо подигли нову кућицу...

— Е, добро, добро! — рече господин и устаде са клупе. — Збогом остајте!

18.

»Боже мој, боже мој!« мислио је Нехљудов док се крупним корацима примицао кући по хладовитим дрворедима запуштеног парка, и расејано је кидао лишће и гранчице које би му у ходу дошле под руку. »Зар су сви моји снови о циљу и дужностима у моме животу били бесмислени? Зашто ми је тако тешко, као да сам незадовољан собом? А ја сам веровао да ћу, кад једном ступим на ову стазу, стално осећати оно потпуно морално задовољство које сам осетио онда када сам први пут на то помислио.« И он се необично живо и јасно сети онога срећнога тренутка из прошле године.

Тога дана он беше поранио пре свију у кући и изишао је, тешко узбуђен некаквим прикриве-

ним, неисказаним нагонима младости, без одређеног циља у врт, а отуда у шуму, и дуго је лутао сам по мајској, бујној, али спокојној природи, без икаквих мисли, као да је патио од некаквог обиља осећања које није могло да нађе одушке. Час му је његова младићка машта претстављала разблудни лик жене, са свом лепотом непознатог, и њему се чинило да је то она жеља коју он није могао да искаже. Али, неко друго, узвишеније осећање му је говорило да није то оно, и гонило га је да тражи што друго. Час му је његов неискусни, бујни ум, који га је све више узносио у област нестварнога, откривао, како се њему чинило, законе бића, и он би се са ватреним усхићењем задржавао на тим мислима. Али, и ово више осећање говорило би му да то није оно, и поново га гонило да тражи и да се узбуђује. Без мисли и жеље, као што то увек бива после напорног рада, он је легао полеђушке под дрво и стао да посматра провидне јутарње облаке који су се престизали над њим, по дубоком, бескрајном небу. Одједном, без икаквог узрока, његове очи су се напуниле сузама и, бог ће знати на који начин, њему је севнула јасна мисао која је испунила сву његову душу, и за коју се он ухватио чврсто и са насладом. Била је то мисао да су љубав и добро, истина и срећа, једина истина и једино могућна срећа на свету. Узвишено задовољство му сад није говорило да то није оно. Он је устао и почео да испитује ту мисао. »То је оно!« помишљао је он одушевљено и замењивао своја негдања уверења, све појаве живота с овом, као што му се чинило, ново пронађеном, савршено новом истином. »Каква је глупост било све оно што сам знао, у што сам веровао и што сам волео!« помислио је

он. — »Љубав и самопрегоревање, то је једина и права срећа која не зависи од случаја!« тврдио је он, осмејкујући се и размахујући рукама. Применио је ову мисао на сам живот, па кад је и у животу и у ономе унутрашњем гласу, који му је говорио да је то оно, нашао потврде за њу, он је осетио у себи ново радосно узбуђење и занос. Према томе, ја треба да чиним добра, па да будем срећан!« помисли он, и сва његова будућност поче живо да се оцртава пред њим; али, не више нестварно, него у сликама и у облику племићког живота.

Пред собом је видео огромно поље рада за цео живот који је посветио само добру и у којем ће, према томе, бити срећан. Није му било више потребно да тражи свој делокруг. Он је стојао ту, спреман. Он има непосредну обавезу; има своје сељаке. А то претставља веома утешан и захвалан рад. »Утицати на ову просту, приступачну и непокварену класу народа, избавити је од сиромаштва, пружити јој задовољство, дати јој образовање којим се, срећом, и ја користим, поправити њене пороке који су произишли једино из незнања и празноверица, развити морал у њој и научити је да воли добро... Каква сјајна и срећна будућност! И за све то, мада ћу то чинити ради своје личне среће, ја ћу се наслађивати нежном захвалношћу и, свакога дана, све ћу видније одмицати ка постављеном циљу. Дивне ли будућности! Како да не увидим то раније?«

»Поред тога«, помишљао је он у исто време, »ко ће ми бранити да и сам будем срећан у љубави према жени и у срећи породичнога живота?« И његова младићка машта насликала му је још чаробнију будућност. »Ја и жена коју волим као што нико никога не воли на свету, живимо стално у овој

спокојној, песничкој сеоској природи, заједно са децом и, можда, и са старом тетком. Код нас постоји узајамна љубав и љубав према деци, и ми обоје знамо да нам је дужност да чинимо добро. Ми помажемо једно другоме у постизавању тога циља. Ја се бавим општим пословима, дајем општу привредну помоћ, заводим мајуре, штедионице и занатске радионице, а она, са својом лепом главицом, у простој белој хаљини, коју подиже више витких ногу, одлази по блату у сеоску школу, у болницу и до несрећног сељака, који по правди не заслужује помоћ, па свуда теши и помаже... Деца, старци и жене обожавају је и гледају на њу као на каквог анђела, као на промисао. Затим се враћа натраг и крије од мене да је била код несрећног сељака и да му је дала новац. Али, ја све знам, па је чврсто грлим и нежно љубим њене дивне очи, стидљиве и поцрвенеле образе и насмешене, румене усне«...

19.

»Где су сад ти снови?« — помисли младић кад после својих посета пође кући. »Више је од годину дана откако тражим срећу на овоме путу, па да ли сам је нашао? Истина, покашто и осећам да могу да будем задовољан собом. Само, то је неко сухо, разумно задовољство. Али не, ја сам просто незадовољан собом! Незадовољан сам што овде не знам за срећу, а желим, страсно желим да будем срећан. Не знам шта су сласти, јер сам одбацио све што њих даје. Због чега? Коме је то користило? Истину је писала тетка: да је лакше да човек сâм нађе срећу, него да друге усрећи. Јесу ли моји се-

љаци богатији? Јесу ли се образовали и развили морално? Нимало! Њима није боље, а мени је сваки дан све теже. Да сам бар видео успеха у своме потхвату, да сам осетио захвалности... Али, не, ја видим само лажну извежбаност, порок, неповерење и немоћ, и узалуд траћим најбоље године свога живота!«, — помисли он и сети се да га суседи, када му је његова дадиља говорила, називају жутокљунцем, да му се скоро сац новац измакао, да је нова вршалица коју је завео, на општи смех сељака, само звиждала, а није могла да врше кад су је први пут, у присуству многобројних гледалаца, ставили на гумну у покрет, и да сад свакога дана очекује да му срески суд попише имање које је задужио, заносећи се разним новим газдинским предузећима. И одједном, исто онако живо као што му је малопре изишла пред очи шетња по шуми и сан о племићком животу, пред очи му изиђе његова ђачка соба у Москви, где је до касно увече седео, при светлости свеће, са својим другом и обожаваним шеснаестгодишњим пријатељем. Они би пуних пет часова непрекидно читали и понављали неке досадне забелешке из Грађанског права, а кад би са тим свршили, послали би по вечеру, сложили би се да узму боцу шампањца и разговарали би о будућности која их је очекивала. Ах, како је та будућност сасвим друкчије изгледала младом студенту! Тада је она била пуна пријатности, разноликог рада и сјајних успеха, и несумњиво их је обојицу водила ка најлепшем благу овога света, ка слави.

»Он већ одмиче, брзо одмиче тим путем!« помисли Нехљудов о свом пријатељу. »А ја?...«

У том тренутку он се нађе пред степеницама своје куће, код којих је стојало десетак сељака и

слугу који су са разним молбама очекивали господина, и он мораде да пређе са маштања на стварност.

Ту је била једна дроњава, рашчупана и окрваљена сељанка која је плакала и жалила се да је свекар хтео да је убије; ту су била и два брата који већ две године деле своје сељачко имање и сад с очајањем и злобом гледају један на другог; ту је био необријани, седи покућар, којем су руке дрхтале од пијанства и којег је син, баштован, довео господину да се пожали на његово распуштено владање; ту је био сељак који је отерао своју жену стога што целог пролећа није могла да ради; ту је била и његова болесна жена, која је седела на трави, плакала и ћутке показивала своју зажарену, отечену ногу, немарно умотану у некакве прљаве крпе...

Нехљудов саслуша све молбе и жалбе, па једне посаветова, друге умири, трећима обећа нешто, и осети у себи некакво збркано осећање умора, стида, немоћи и кајања, па уђе у своју собу.

20.

У омањој соби, у којој је становао Нехљудов, стојао је један стари кожни диван, окован бакреним клиновима, неколико истих таквих наслоњача, отворен старински бостонски сто с украсима, удубљењима и бакарном ивицом, на којем су лежале разне хартије, и један старински, пожутео, отворен енглески клавир, с излизаним, угнутим, узаним диркама. Између прозора је висило велико огледало у старом, позлаћеном оквиру од дубореза. На

поду, поред стола, лежала је гомила хартија, књига и рачуна. Уопште, цела соба је имала неодређен и неуредан изглед. А тај неред је оштро одударало од отменог старинског и господског намештаја других соба у овој великој кући. Кад уђе у собу, Нехљудов љутито баци пешир на сто и седе на столицу која је стојала уз гласовир, пребаци једну ногу преко друге и обори главу.

— Хоће ли доручковати ваша светлост? — упита га једна висока, слабуњава и наборана старица, у капи, великој марами и цицаној хаљини, која тога тренутка уђе у собу.

Нехљудов се окрете, погледа је и поћута, као да се присећа нечега.

— Нећу, немам воље, дадо! — одговори он, па се поново удуби у мисли.

Стара дадиља љутито одмахну главом и уздахну:

— Ех, баћушка, Митрије Николајевићу, што тугујете толико? Има и горег зла, све ће проћи! Богами ће проћи...

— Ама, не тугујем ја! По чему ти то мислиш, Милањо Финогеновна? — одговори Нехљудов с усиљеним осмехом.

— Како да не тугујете, зар ја не видим? — поче ватрено стара дадиља. — Сваки боговетни дан сам самцит! Ви свашта примате срцу, и свуда сами морате да стигнете. Готово више ништа и не једете. Зар је то рад? Бар да одете у град или суседима? Зар је то когод видео? У својим младим годинама, па се тако за све кидате. Опростите ми, баћушка, ја ћу да седнем, — настави дадиља, па седе код врата. — Све сте толико размазили да вас се већ више нико не боји. Зар тако раде господа? Није то

добро, није! Само себе убијаш и народ квараш. Знаш какав је народ, он то нимало не осећа... Зашто не одете бар до тетке. Она вам је истину писала... — саветовала га је стара дадиља.

Нехљудову је било све теже. Његова десна рука којом се наслонио на колено тремо се дотаче дирке. Одјекну некакав акорд, па онда други, трећи... Нехљудов се примаче ближе, извади из џепа и другу руку, и поче да свира. Акорди које је хватало насумце често су били неправилни, а често и сасвим обични, и нису откривали никакав музички дар. Али, њему је ово пружало неко неодређено, сетно уживање. При свакој промени мелодије он је претрнулога срца очекивао шта ће изићи из ње. И кад би изишло што, он би својом уобразиљом нејасно допуњавао оно што је томе недостајало. Чинило му се као да слуша стотине мелодија и хор и оркестар, који су са њим били у складу. Притом му је највеће уживање пружала повећана делатност његове уобразиље, која му је невезано и испрекидано, али веома јасно претстављала најразноврсније, измешане и ружне слике из његове прошлости и будућности. Час би видео подадулу прилику Давидке Белога, округлих леђа и огромних руку, обраслих белим маљама, како преплашено миче белим обрвама при погледу на црну и жилаву песницу своје мајке и како на сва злостављања и грдње одговара потпуном помиреношћу са судбином. Час би видео окретну и насмејану дојиљу и случајно је замишљао како иде по селу и прича сељацима да треба крити новац од спахија, па је несвесно понављао у себи: »Да, од спахије треба крити новац!« Час би се, одједном, појавила плава глава његове будуће жене која се у сузама и веома тужно наслањала на ње-

гово раме. Час би видео добре, плаве Чурисењокове очи како нежно гледају његовог трбушатог синчића. »Јест, он у њему, осим сина, види и помоћника и спаситеља! То се зове љубав!« — шаптао је он. Затим се сети Јухвањкине мајке, сети се оног израза стрпљења и праштања који је опазио на њеном старачком лицу и поред онога крњег зуба и њених наказних црта. »Можда сам, за ових седамдесет година њенога живота, ја први то опазио«, помисли он и прошапта: »Чудновато!« па опет не свесно додирну дирке на клавиру и удуби се у њихове звуке. Затим се живо сети свога бежања са пчелињака и оног израза на Карповом и Игњатовом лицу, којима је очевидно било смешно, па се начинили као да га и не виде. Он поцрвене и погледа, и нехотице, у дадиљу која је још увек седела код врата, гледала га ћутке и одмахивала покашто својом седом главом.

Одједном пред очи му изиђе тројка, с ознојевим коњима и на њој лепа, снажна Иљушкина прилика, светле косе, узаних, веселих, плавих очију, свежег и руменог лица, са светлим маљама које су тек почеле да му покривају усне и подбрадак. Он се сети како се Иљушка бојао да га, можда, неће пустити да киријаши, и како се ватрено заузимао за тај свој омиљени посао. И он виде сиво, рано и облачно јутро, клизави, насути пут и дугачки низ високо натоварених и асурама покривених кола, ишараних великим црним писменима, са запрегом од три коња. Дебелоноги и сити коњи звецкају прапорцима, угубају леђа, затезу стрмене, снажно се опиру потковицама о клизави пут и сложено вуку узбрдо. А низбрдо, у сусрет теретним колима, јуре брзо поштанска кола и брује звонцад, чији се звук

разлеже далеко по густој шуми, која се протеже с обе стране пута.

— Ђи-ха! — узвикну гласним, детињским гласом предњи кочијаш са лименом таблицом на јагњећој капи и диже бич изнад главе.

Поред предњег точка првих кола тешко корача риђобради Карп, у огромним чизметинама и невесела погледа. На другим колима се види лепа Иљушкина глава која вири испод арњева и греје се на јутарњем сунцу. И поред њега пројурише три тројке, натоварене сандуцима, са треском точкова, звуком прапораца и узвицима.

Иљушка поново завлачи своју лепу главу под арњеве и предаје се сну. Ту је већ и ведро, топло вече. Пред уморним тројкама, које су стале пред механом, шркипе дашчане вратнице, и оне отскачу једна за другом преко прага на вратницама и крију се испод простране настрешнице. Иљушка се весело поздравља са бледоликом крчмарицом, једрих груди, која са задовољством гледа ово лепо момче, светлих и љупких очију, и пита га: »Јесте ли из далека? Хоћете ли много вечерати?« А он, пошто је намирио коње, одлази у топлу собу, препуну народа, крсти се, седа за пуну дрвену зделу и весело разговара са крчмарицом и друговима. А, ено и његове постеље, на мирисном сену, под ведрим небом које се види испод настрешнице, поред коња који тупкају ногама, фркћу и пребирају храну по дрвеним јаслима. Он прилази постељи, окреће се истоку, крсти се преко својих широких и снажних груди, тресе својом светлом косом, па по тридесет пута изговара »Господе помилуј!« Затим умотава главу у гуњ и предаје се здравом, безбрижном сну снажна и свежа човека. И у сну види градове: Кијев са

поклоницима и гомилама богомољаца; Ромен са трговцима и робом, Одесу и тамо далеко, сиње море са белим једрима, и Цариград се златним домовима и Туркињама црних обрва и белих груди. А он свуда лети, уздигнут некаквим невидљивим крилима. И лети све даље, слободно и лако, и види под собом златне градове, обасјане јарком светлошћу, и плаво небо осуто звездама, и сиње море са белим једрима, и жели да лети тако радосно и весело све даље и даље...

»Дивно!« — шапуташе у себи Нехљудов, и на памет му паде мисао: »Зашто он није Иљушка?«

ХОДИНКА.

— Не разумем ту твоју упорност. Зашто нећеш да спаваш, него хоћеш да »идеш у народ«, кад можеш лепо сутра да одеш са тетка-Вером право у павиљон и све да видиш. Већ сам ти говорила да ми је Бер обећао да ће да те отпрати. Као дворска госпођица ти имаш права на то.

Тако је говорио кнез Павле Гаљцин, познат у вишем свету под надимком »Пижон«, својој двадесеттворогодишњој кћери Александри, којој су дали надимак »Рина«.

Тај разговор се водио седамнаестог маја 1896. године, увече, у Москви, уочи народног празника крунисања. Ствар је била у томе што је Рина, лепа и снажна девојка, с изразито галициским профилем и кукастим носем као у птице грабљивице, већ преживела доба заноса за светским баловима, па је била, или је себе сматрала, за вођа женских и пријатељицу народа. Она је била јединица и очева љубимица, па је радила што је хтела. Сада јој је пало на памет, као што рече њен отац, да не иде на народно весеље у подне, са својим братом од стрица и осталим укућанима, него да иде са народом, са покућарем и кочијашевим помоћником који су такође ишли из њихове куће и спремали се да изиђу рано изјутра.

— Али, оче, ја нећу да гледам народ, ја хоћу да

будем са њим. Хоћу да видим његов однос према младоме цару. Зар се не може бар једанпут...

— Ради како хоћеш! Познајем ја твоју упорност.

— Немој се љутити, драги оче. Обећавам ти да ћу бити паметна, и да ће Алек бити стално уз мене.

Ма колико да се ова њена намера оцу чинила чудна и необична, он није могао да је не одобри.

— Разуме се, види, — одговори он на њено питање, — да ли се могу узети кола. Кад стигнеш до Ходинке, ти их врати натраг.

— Па, да, да!

Она му приђе и он је, по обичају, прекрсти, а она га пољуби у велику белу руку и они се растадоше.

*

Исте вечери у стану који је радницима из фабрике цигарета издавала Марија Јаковљевна, водили су се такође разговори о сутрашњој свечаности. У стану Јемељана Јагоднога седели су његови другови, који су свратили до њега и договарали се кад ће поћи.

— Сада не би требало ни да лежемо, јер бисмо могли још и да се успавамо, — рече Јаша, једно весело момче, које је становало иза преграде.

— Зашто да не отспавамо мало? — одговори Јемељан. — Поћи ћемо у зору. Тако су и деца казала.

— Па, ако ћемо да спавамо, онда да лежемо. Само ти, Семјонићу, пробуди нас ако случајно...

Семјонић (Јемељан) обећа и извади из стола свилени конац, примаче себи лампу и поче да зашива откинуто дугме на летњем огртачу. Кад се

тим би готов, спреми најбоље одело, положи га на клупу, очисти чизме, помоли се богу и прочита неколико пута *Озенаш* и *Богородице дјево*, чије значење није разумевао, нити га је оно икада занимало, па скину чизме и гаће, и леже на угужван душечих у шкрипавом кревету.

»Зашто да не?« — мислио је он. »Има и срећних људи. Могућно је да се баш добије главни згодитак. Међу народом се пронео глас да ће поред обичних поклона раздавати и срећке за лутрију. Каквих десет хиљада. Шта све не бих урадио кад бих добио и пет стотина рубаља! Нешто бих послао старима, а жену бих извадио из службе. Какав би живот одједном настао! Купио бих прави сат. Направио бих бунду и себи и њој. А овако се непрестано мучиш и не можеш да се отресеш оскудице.«

И њему одједном изиђе пред очи како иде са женом по Александровом парку, а онај исти жандарм, који га је летос ухапсио стога што се пијан дерао, тај исти жандарм није више жандарм него ђенерал, и тај ђенерал се смеши на њега и позива га у гостионицу да слуша оргуље. А оргуље свирају, свирају баш као што сат куца. И Семјонић се пробуди и чу како сат шишти и избија, и како газдарица, Марија Јаковљевна, кашље у другој соби, а на прозору није више тако мрачно, као што је било синоћ.

»Шта бих радио да сам се успавао?«

Јемељан устаде, оде бос иза преграде, пробуди Јашу, обуче се, намаза главу, очешља се и погледа се у разбијено огледалце.

»Нема спора; леп сам! Стога ме девојке и воле. Али, нећу да се мазим...«

Затим оде газдарици. Као што је јуче уговорено,

он стави у торбу пирог, два јајета, шунке и пола боце ракије, па чим поче да свиће, он и Јаша изиђоше из дворишта и упутише се пут Петровог парка. Нису били сами. Са свих страна, и пред њима и иза њих, ишли су пролазници и скупљали се људи, жене и деца. Сви су били весели и лепо обучени, и ишли су истим путем.

Тако стигоше до Ходинског поља. А ту се, по целом пољу, већ црнело од народа, и са разних места се дизао дим. Јутро је било хладно, па су људи скупљали сухе гранчице и трупце и палили око ње, а затим изнесоше доручак и пиће. Утом се појави чисто и сјајно сунце, па све постаде веселије. Свирали су и ћеретали, шалили се, смејали, радовали се свему, и сви су очекивали весеље. Јемељан поче са друговима да пије и да пуши и постаде још веселији.

Сви су били лепо обучени; али, међу лепо обученим радницима и њихових женама, падали су у очи и богаташи и трговци са женама и децом, који су се помешали са народом. Тако је била запажена и Рина Гаљицкина, када је, сва радосна и блажена пролазила са братом Алеком поред ватре и помишљала да је постигла што је хтела, и да са народом и у народу прославља ступање на престо од народа обожаваног цара.

— Срећан празник, лепа госпођице! — викну јој млади фабрички радник и принесе чашу устима. — Не одбијај нашу част!

— Хвала.

— Једите ви сами, — додаде Алек који се разметао својим познавањем народних обичаја, и они прођоше даље.

Навикнути да увек заузимају прва места, они

се пробише између народа преко поља на којем већ није било места. Народа је било толико да се, мада је јутро било ведро, над пољем дизала густа магла од дисања народа. Они се упутише право ка павиљону; али, полицајци их не пустише.

— Е па лепо. Хајдмо, молим те, опет тамо, — рече Рина. И они се опет вратише у гомилу.

*

— Лаже! — одговори Јемељан, који је седео са друговима око доручка, простртог по хартији, кад им приђе један њихов познаник фабрички радник, који им рече да већ раздају поклоне. — Лаже!

— Кажем ти. Није по закону; али, раздају. Видео сам својим очима. Носе завежљај и чашу.

— Зна се, лупешка компанија! Шта се њих тиче; дају коме хоће!

— Али, како то? Зар се може против закона?

— Ето, може се!

— Хајде, децо, да их видимо!

Сви поустајаше. Јемељан узне бочицу са преосталом ракијом и упути се напред са друговима.

Није прошао ни двадесетак корака, кад се народ толико саби у гомилу да се једва могло ићи.

— Шта се гураш?

— А шта се ти гураш?

— Шта је? Мислиш да си сам?

— Тако је.

— Браћо, угушите ме! — чу се женски глас.

Са друге стране чу се дечија дрека.

— Иди својој мајци!...

— А шта би ти? Зар је само теби потребно?

— Све ће разграбити! Да ми је само да се довучем до њих. Ђаволи!...

То је викао Јемељан, који је скупљао своја здрава, широка рамена, ширио лактове, пробијао се колико је могао и гурао се напред, мада ни сам није знао зашто то чини. Можда једино стога што су се сви гурали и што му се чинило да је потребно да се по сваку цену пробије напред. Иза њега и с обе стране били су људи, и сви су га притискивали; али, они пред њим нису се мицали и нису га пуштали напред. И сви су викали нешто; викали, стењали и уздисали. Јемељан је ћутао и, мада споро, одмицао је стиснутих зуба, набраних обрва, не губећи наде, не попуштајући и гурајући оне пред собом.

Одједном, гомила се усталаса и, после једног уједначеног покрета, заљуља се напред и на десну страну. Јемељан погледа тамо и виде како пролете нешто, најпре једно, па друго, треће и паде у гомилу. Он није разумевао шта је то; али, у његовој близини повика нечији глас:

— Ђаволи проклетци, почели већ да бацају у народ! — А тамо, куда су летеле кесице са поклонима, зачуше се узвици, кикот, плач и јаук. Јемељана неко јако гурну у слабину. Он се још више намргоди и наљути. Али, још не беше ни дошао себи од тога бола, кад му неко стаде на ногу. Огртач, његов нови огртач, закачи се за нешто и подера. Он плану и из све снаге навали на оне пред собом и стаде их гурати напред.

Али, у том тренутку одједном се догоди нешто што он није могао да разуме. Дотле је пред собом видео само људска леђа, а сад му се, одједном, пред очима указало и оно што се налазило пред њима. Он угледа некакве шаторе, сигурно оне из којих су делили поклоне, и обрадова се. Али, његова радост

није била дуга века, јер у истом тренутку он схвати да их је видео само стога што је стигао до некаквог рова и што су сви они, који су се налазили напред, било дупке, било котрљајући се, попадали у њега. Затим навали и он у истом правцу на људе. На њега су наваљивали они што су били иза њега, а он је наваљивао на друге. Онда га први пут обузе страх. Он паде. Једна жена у шареној марами паде на њега. Он је збаци са себе, и хтеде да се врати, али му то не пође за руком, јер су га отпозади стално притискивали. Он онда пође напред, а ноге му стадоше газити по нечем меком, по људима. Ови су викали и хватали га за ноге, а он није ништа ни видео, ни чуо, него се пробијао напред и газио и даље по људима.

— Браћо, избавите ме! Ево вам, браћо, мога сата! — викао је један човек поред њега.

»Није ми сад до сата!« — помисли Јемељан и настави да се пробија ка другој страни рова.

У његовој души била су два осећања, и оба веома тешка. Једно је био страх за себе и за свој живот, а друго мржња према свима овим људима који су изгубили памет и који га даве. А међутим, и даље га је привлачио циљ који је себи још упочетку поставио: да дође до шатора и да добије кесицу са поклонима и у њој срећку за лутрију.

Шатори су се већ видели. Видело се и друштво које је делило поклоне, чули су се узвици оних којима је пошло за руком да се пробију до шатора, а чула се и ломљава дашчане ограде преко које се гурала предња гомила.

Јемељан запе; остало му је још двадесетак корака. Одједном он чу дечји врисак и плач под ногама, готово између својих ногу. Он погледа под

ноге и опази разбарушеног дечка, у подераној кошуљици како лежи полеђушке, како непрестано виче и хвата га за ноге. Јемељана одједном нешто такну у срце. Заборави на страх за себе, заборави и на мржњу према људима и би му жао дечка. Он се наже и дочепа га испод трбуха. Али, маса иза њега толико навали да он умало што не паде и испусти дечка из руку. Затим напреже сву снагу, дочепа га поново и баца себи на рамена. Они што су наваљивали, стадоше да наваљују мање, а Јемељан понесе дечка.

— Дај га овамо! — викну кочијаш који је ишао поред Јемељана, па узе дечка и издиже га изнад гомиле.

— Бежи преко људи!

Јемељан се окрену и виде како се дечко час гура у народ, а час уздиже изнад њега и како, преко људских рамена и глава, одмиче све даље и даље.

Јемељан се и даље кретао, јер није могао да се не креће; али, више га нису занимали поклони, нити је желео да што пре стигне до шатре. Сад је мислио на дечка, па то куда се део Јаша, и на оне угушене људе које је видео када је пролазио преко бедема. Кад стиже до шатора, он доби кесицу и чашу; али, то га не обрадова. У првом тренутку га је обрадовало што се овде свршило гушање и што је могло да се дише и да се креће. Али, и та радост га убрзо прође због онога што је овде видео. А видео је жену у пругастој, подераној хаљини, рашчупане плаве косе и у ципелама на дугмад. Она је лежала полеђушке. Ноге у ципелама штрчале су увис. Једна рука јој је лежала на трави, а друга, опружених прстију, стојала јој је на грудима. Лице

јој није било бледо, већ модрикасто бело, као код мртваца. Ова жена била је прва угушена и избачена овамо, иза ограде, пред царски павиљон.

Баш онда када је Јемељан опази, над њу су се надносила два жандарма, којима је полицајац нешто наредио. У том тренутку стигоше и Козаци. Старешина им нешто нареди, и они јурнуше на Јемељана и друге људе, који су ту стојали, и потиснуше их натраг. Јемељан поново западе у гомилу. Опет настаде још горе гушање него малопре. Опет се чуше узвици и јауци жена и деца. Опет су једни људи газили друге, и нису могли да их не газе. Али, код Јемељана сад више није било ни страха за себе ни мржње према онима који су га притискивали. Он је имао само једну жељу: да оде, да се избави, да размисли о ономе што му се дизало у души, да пуши и да пије. Страшно му се пушило и пило. И он постиже оно што је желео. Изисао је на слободу и почео да пуши и да пије.

*

Али, с Алеком и Рином није било тако. Не надајући се ничему, они су пролазили кроз народ који је седео унаоколо, и разговарали су са женама и децом. Одједном се пронео глас да друштво дели поклоне противно закону, и сав народ полете шаторима.

Рина се још не беше ни окренула, кад је одвојише од Алека и када је гомила понесе некуда. Обузе је страх. Она се трудила да ћути; али, то јој није полазило за руком и она је викала и молила за милост. Али, милости није било; њу стадоше све више да притискују, па јој поцепаше хаљину, а шешир јој одлете са главе. Није могла да тврди,

али чинило јој се да су јој откинули и сат са ланцем. Она је била снажна девојка и могла би још да се држи, да њено душевно стање, страх, није било тако тешко и да је могла да дише. Мада је била сва поцепана и изгужвана, она се којекако држала; али, у оном тренутку кад су Козаци полетели да растерају гомилу, она, Рина, клону духом, а чим изгуби присуство духа, она малакса. Њој позли, и она паде и изгуби свест.

*

Када се освестила, видела је да лежи полеђушке на трави. Некакав брадат човек, по свој прилици занатлија, у подераном огртачу, чучао је поред ње и прскао је водом по лицу. Када она отвори очи, овај човек се прекрсти и испљуне воду. Био је то Јемељан.

— Где сам ја ово? Ко сте ви?

— На Ходинки. А ја, ко сам? Ја сам човек. И мене су пригњечили. Али, ми људи све издржимо, — одговори Јемељан.

— А шта је ово? — рече Рина и показа на бакрен новац поређан по њеном трбуху.

— Ово је, значи, народ мислио да си умрла, па је дао за сахрану. А ја погледах боље и помислих: »Није; жива је!« па почех да те поливам.

Рина погледа на себе и виде да је сва подерана и да јој је једна страна груди гола. Она се застиде. Човек је разумедо и покри је.

— Ништа, госпођице, остаћеш жива.

Окупи се још света, а дође и жандарм. Рина устаде, седе и рече чија је кћи, и где станује. А Јемељан оде да потражи кола.

Кад Јемељан стиже са колима, око Рине се већ

било накупило много света. Она устаде. Хтедоше да јој помогну; али, она седе сама. Било ју је само стид што је подерана.

— А где ли ти је брат? — упита Рину једна жена која наиђе.

— Не знам. Не знам, — рече Рина очајним гласом.

Тек касније, кад је стигла кући, Рина је дознала да је Алек успео да се извуче из гомиле чим је отпочело гурање, и да се вратио кући без икакве повреде.

— Он ме је, ето, спасао! — рече Рина. — Да није било њега, не знам шта би са мном било. Како се зовете? — окрену се она Јемељану.

— Ја? Шта ће вам то?

— Она је кнегињица, — добаци му једна жена, — она је бо-га-та.

— Хајдете са мном, моме оцу! Он ће вам се захвалити.

У Јемељановој души се одједном подиже нешто тако силно што он не би заменио ни за згодитак од две стотине хиљада.

— Оставите! Не, госпођице; идите сами. Немате на чему да ми захваљујете.

— Али, немојте, ја нећу бити мирна!

— Опрости, госпођице, збогом! Само, немој да ми однесеш капут.

Он се осмехну и показа своје беле зубе; осмехну се блаженим осмехом којег се Рина, као утехе, сећала у најтежим тренуцима свога живота.

ОТАЦ СЕРГИЈЕ.

1.

Четрдесетих година прошлога века десио се у Петрограду догађај који је све зачудио. Лепи кнез и командир гардиског ескадрона оклопљене коњице, коме су сви претсказивали да ће сјајно напредовати у служби и да ће добити за крилног ађутанта цара Николе I, поднео је оставку на месец дана пре своје свадбе са лепом дворском госпођицом која је уживала нарочиту милост царичину, раскинуо је веридбу, дао своје имање сестри и отишао у манастир у намери да се за-калуђери.

Онима који нису познавали његове унутрашње побуде, догађај се чинио необичан и необјашњив. Али, за самог кнеза Степана Касатског све је то било толико природно да није ни помишљао да би могао да поступи друкчије.

Отац Степана Касатскога, гардиски пуковник у оставци, умро је када је сину било дванаест година. Мада је мајци било веома тешко да одвоји сина од куће, она се ипак решила да испуни вољу свога покојног мужа, који ју је заветовао да, на случај његове смрти, не држи сина код куће, него да га да у војну школу, па је то и учинила. А да би живела у његовој близини и да би могла да га виђа

о празницима, она је и сама прешла у Петроград са ћерком Варваром.

Дечко се истицао сјајним способностима и великим самољубљем, па је био први и у наукама, нарочито у математици, према којој је осећао особиту наклоност, и у војној обуци, и у јахању. Без обзира на свој стас, који је био виши од обичнога, дечко је био леп и окретан. Он би и по владању био узоран кадет да није било његове напраситости. Није пио, није се одавао разврату и необично је волео истину. Једино што му је сметало да буде примеран, били су наступи гнева за време којих је потпуно губио власт над собом и постајао звер. Једном умало није бацио једног кадета кроз прозор, кад је овај почео да га исмева због његове збирке минерала. Други пут, опет, умало што није пропао. Бацио је пун тањир котлета на економа и напао је официра. Говорило се да га је ударио стога што је овај порекао своје речи и у очи га слагао. Да директор школе није заташкао ствар и отерао економа, њега би сигурно деградирани.

У својој осамнаестој години изишао је из школе као официр, и упућен је у гардиски племићки пук. Цар Никола Павловић запазио га је још док је био у школи, а поклањао му је пажњу и касније у пуку, тако да су му сви претсказивали да ће постати његов крилни ађутант. Касатски је за тим жудео не само из честољубља, него што је, а ово је било главно, још у школи страшно, веома страшно, заволео Николу Павловића. При сваком његовом доласку у школу, а он је тамо често долазио, кад год би његова висока прилика у војничком оделу, истурених груди, кукастог носа изнад бркова и потшишаних зализака, ушла и по-

здравила кадете снажним гласом, Касатски би осетио усхићење заљубљености, исто онакво какво је касније осећао при сусрету са предметом своје љубави. Само, заљубљено усхићење према Николи Павловићу било је јаче. Он је желео да посведочи своју безграничну оданост према њему и да се жртвује за њега сав и потпуно. А Никола Павловић је знао да побуђује то усхићење, па га је намерно изазивао. Играо би са кадетима, окруживао се њима и опходио се са њима час са детињском срдечношћу, час другарски, а час свечано и достојанствено. После онога сукоба Касатскога с официром, Никола Павловић му није ништа рекао. Али, кад му се овај приближио, он га је отстранио покретом глумца на позорници, намргодио се и припретио му прстом, а при поласку му је рекао: »Знајте да је мени све познато, мада неке ствари ја нећу да знам. Али, оне су овде!« — показујући на срце.

Кад су му се јавили као свршени кадети, он то није помињао, него им је, као и увек, рекао да се сви могу обраћати лично њему, да треба верно да служе њему и отаџбини, и да ће он вечито остати њихов најбољи пријатељ. Сви су, као и увек, били тронуте, а Касатски, који се сетио онога што се раније догодило, плакао је и заветовао се да ће уложити све своје силе у служби љубљеноме цару.

Кад је Касатски ступио у пук, његова мајка је прешла са ћерком прво у Москву, а затим у село. Како је половину имања предао сестри, њему је остатак једва био довољан за издржавање у ономе раскошном пуку у којем је служио.

Касатски је имао изглед најобичнијег младог, сјајног гардисте који тече каријеру; али, у његовој

души се, још од детињства, развијао заплетен и напоран рад. Тај рад је на изглед био веома разнолик, а у суштини је остајао стално исти и састојао се у томе што је он желео да у свима пословима на које наиђе постиже потпун успех и да на тај начин изазива похвале и дивљење осталих. Кад је било у питању учење, он га се прихватио и радио је до год су га хватали и стављали за пример другима. Кад би постигао једно, он се прихватио другог. Тако је постигао прво место у наукама. Тако је, још док је био у школи, пошто је једном запазио своје незнање француског језика, успео да влада француским као руским. Исто тако, касније, почео је да игра шаха и успео да га још у школи игра одлично.

Поред онога општег позива који се састојао у томе да служи цару и отаџбини, он је увек себи постављао још по какав циљ. И ма колико да је тај циљ био ништаван, он би му се сав предавао и живео би само за њега све док га не би постигао. А чим би постигао један, у његовој свести се одмах јављао други, који је смењивао пређашњи. Та тежња да се одликује, и то ради тога да би постигао постављени циљ, испуњавала је сав његов живот. Пошто је произведен за официра, он је поставио себи за циљ да се што је могућно више усаврши у познавању службе, па је веома брзо постао примеран официр, мада му је и даље сметала она његова неуздржљива напраситост, која га је и у служби гурала у пропаст и нагонила на поступке, штетне по успех. Пошто је, приликом једног разговора у друштву осетио да нема довољно општег образовања, он се после тога одлучио да га допуни, па се одао читању књига, и постигао је оно што

је хтео. Онда се решио да постигне угледан положај у вишем друштву и да научи одлично да игра, па кад и то веома брзо постиже, њега стадоше да позивају на све велике балове и вечере. Али, тај положај га ипак није задовољавао. Он је навикао да буде први, а у вишем друштву је био још далеко од тога.

Тадање више друштво састојало се, као што се, верујем, још увек и свуда састоји, из четири врсте људи: 1) од богатих људи и племића; 2) од људи који нису богати, али који су се родили и одрасли на двору; 3) од богатих људи који подражавају племиће; и 4) од људи који нису ни богати ни племићи, и који подражавају и једне и друге. Касатски није припадао првима; али, био је радо приман у последња два круга. При уласку у друштво, он је чак поставио себи за циљ да отпочне везу са којом женом из тога друштва и, преко сваког очекивања, постигао је то веома брзо. Али, убрзо је увидео да су кругови у којима се кретао били нижи кругови, а да је било и виших кругова за које је он био странац, мада су га и у њих примали. Према њему су били учтиви; али, њихово целокупно понашање показивало је да су они ту своји, а да је он туђ. Касатски зажеле да и ту буде свој. Али, за то је требало да буде или крилни ађутант, што је он очекивао, или је требало да се ожени из тих кругова. И он одлучи да и то учини. Изабра веома лепу девојку племенитог рода која се не само осећала својом у ономе кругу у који је хтео да уђе, него којој су се трудили да приђу и они најугледнији људи што су већ чврсто стојали у вишим друштвеним круговима... Била је то грофица Короткова. Касатски јој се није удварао

само због напредовања у служби; пошто је била и необично привлачна, он се брзо у њу заљубио. Она је према њему упочетку била веома хладна; али, доцније изненада се измени. Она постаде умиљата и нежна, а њена мати стаде све чешће да га позива у кућу.

Касатски је запрочи и она пристаде. Он се зачуди лакоћи са којом је постигао ту срећу. Највише га је чудило оно нешто необично и чудновато у опхођењу и мајке и ћерке. Он је био исувише заљубљен и заслепљен па није ни опажао оно што су знали скоро сви у граду: да је његова вереница пре годину дана била љубазница Николе Павловића.

На две недеље пред свадбу Касатски је седео у Царском Селу на имању своје веренице. Био је топао мајски дан. Вереник се прошета са вереницом по врту, па онда обоје седоше на клупу у сеновитој алеји. Мери је била веома лепа у белој хаљини од муселина. Изгледала је као оличење невиности и љубави, и час је седела оборене главе, а час је гледала у високог и лепог човека који је са њом разговарао веома важно, као да се плаши да којим својим покретом или којом својом речју не увреди и не оскрнави њену анђеоску чистоту.

Касатски је био од оних људи четрдесетих година којих сад већ више нема, људи који код себе не само нису осуђивали, него су себи, чак и свесно, допуштали општење са женама. Али, од жена су изискивали идеалну, небеску чистоту и веровали су да је таква свака жена и девојка из њиховога круга, па су се тако према њима и понашали. У оваквим погледима било је много неистинитога и штетнога с обзиром на ону распу-

штеност коју су мушкарци себи допуштали. Али, ја мислим да су такви погледи, потпуно супротни погледима у данашњих младих људи, који у свакој девојци виде женку која тражи себи друга, били много повољнији за девојке и жене. Кад су видели да их људи толико обожавају, девојке су се саме трудиле да буду више или мање богиње. Такве погледе на жене имао је и Касатски, који је тако гледао и на своју вереницу. Тога дана он је био веома задовољан, и према својој вереници не само да није осећао ни најмање чулности него је, напротив, гледао на њу са страхопоштовањем, као на нешто недостижно.

Он устаде и усправи свој високи стас пред њом, па се обема рукама ослони на сабљу.

— Тек сад сам познао сву срећу коју човек може да осети! И то сте ми ви, то си ми ти дала, — рече он и бојажљиво се осмехну.

Он се налазио у ономе времену када се још није навикло на »ти« и њему је, нарочито сад кад је своју вереницу гледао одозго, било непријатно да се тако обраћа томе анђелу.

Захваљујући... теби ја сам познао себе и увидео сам да сам бољи него што сам мислио.

— Ја то одавно знам, стога сам вас и заволела.

Славуј зацвркута у близини, а младо лишће зашушта на поветарцу који је пирнуо.

Он је ухвати за руку и пољуби је, а у очима му навреше сузе. Она схвати да јој он захваљује што је казала да га је заволела. Он поћута, прође неколико корака, па јој онда приђе и седе крај ње.

— Ви знате, ти знаш... Уосталом, свеједно. Ја сам ти пришао не без користољубља. Хтео сам да учврстим везу са вишим круговима. Али, после

...кад сам те боље упознао, то је постало сасвим ништавно у поређењу са тобом. Ти се не љутиш на мене због тога?

Она му не одговори, него само додирну његову руку, а он разумеде да то значи: »Не, не љутим се!«

— Ти си казала... — Он застаде, јер му се то учини исувише дрско. — Ти си казала да си ме заволела; али, опрости ми, мени се чини да и поред тога постоји нешто што те узнемирује и што ти смета. Шта је то?

»Сад или никад!« — помисли она. — »Он ће то ионако дознати. Али, сад ми се више неће измаћи. Ах, кад би ме оставио, то би било ужасно!« И она одмери заљубљеним погледом његову велику, благородну и снажну прилику. Она га је сад волела више него Николу, и да онај није цар, она никад не би пристала да их замени једног са другим.

— Чујте! Не могу да будем неискрена. Треба све да вам кажем. Ви питате шта? Па ето, ја сам волела...

Она га молећиво ухвати за руку.

Он је ћутао.

— Ви бисте хтели да знате кога? Па, њега, цара!

— Ми га сви волимо. Ја замишљам да сте га ви у заводу...

— Не, после. То је био занос који је после прошао... Али, треба да вам кажем...

— Шта то?

— Не, ја нисам просто...

Она покри лице рукама.

— Како? Предали сте му се?

Она је ћутала.

— Били сте његова љубазница?

Она је ћутала.

Он скочи и стаде пред њу, блед као смрт, док су му се вилице тресле. Сад се сети како га је Никола Павловић љубазно поздравио кад га је срео на Невском.

— Боже мој! Шта сам учинила! Степане!

— Не дотичите ме се, не дотичите ме се! О, како то боли!

Он се окрену и уђе у кућу.

У кући сrete мајку.

— Шта вам је, кнеже? Ја... — Она ућута кад виде његово лице. Њему одједном јурну крв у главу.

— Ви сте знали и хтели сте то да сакријете од мене! Ах, само да нисте жена! — викну он и подиже своју огромну песницу, па се онда окрену и побеже.

Да је љубазник његове веренице био обичан, приватан човек, он би га убио; али, то је био обожавани цар.

Још сутрадан, он замоли за отсуство, даде оставку и начини се болестан да не би морао ни са ким да се виђа, па онда отпутова у село.

Лето проведе у своме селу и доведе у ред своје послове. Кад лето прође, он се не врати у Петроград, него оде у манастир и ступи у њега као калуђер.

Мати му написа писмо и покуша да га одврати од тога настраног корака. Он јој одговори да осећа наклоност према служби богу и да сматра да је ово расуђивање важније од свих ранијих. Разумела га је једино сестра која је била исто толико горда колико и он.

Она је схватила да је он отишао у монахе ради тога да би се уздигао изнад оних који су хтели да му покажу да стоје над њим. И то је било тачно. Ступањем у монахе он је показао да презире све оно што се другима, па и њему самом, чинило толико важно док је био у служби, и подигао се на нову и толику висину да је могао одозго да гледа на све оне којима је раније завидео... Али, он се није руководио једино тим осећањем, као што је веровала његова сестра Варењка. Она није знала да је код њега постојало и друго, чисто верско осећање, и да га је оно руководило. То верско осећање преплитало се с осећањем гордости и жељом да буде први. Разочарање у Мери коју је замишљао као правог анђела и осећање увреде били су тако јаки да су га довели до очајања. А куда је могло да га одведе очајање, ако не боту и детињској вери која у њему никад није ослабила.

2.

На дан Покрова Касатски је ступио у манастир. Игуман манастира био је племић, учен писац и старац, то јест припадао је оној групи монаха који су водили порекло из Влашке, и који су се, без роптања, потчињавали изабраноме старешини и учитељу. Игуман је био ученик познатог старца Амвросија, ученика Макарија, чији је учитељ, старац Леонида, био ученик Пајсија Величавскога.

Касатски се потчинио томе игуману као своме старцу. Осим осећања свести о своме преимућству

над свима осталима, Касатски је и у манастиру, као и у свима пословима које је радио, налазио радости у постизању највећег, како спољашњег тако и унутрашњег савршенства. Као што је у пуку био не само беспрекоран официр, који је радио више него што се изискивало и који је ширио оквире савршенства, тако се као и монах трудио да буде савршен. Старао се да буде увек уздржљив, смирен, чист и послушан не само делом, него и мислима. Живот му је највише олакшавала ова последња особина или ово последње савршенство. Мада су многи захтеви монашког живота у манастиру, који је био близу престонице и који је много посећиван, код њега изазивали незадовољство и саблазан, он је ипак све то угушивао послушношћу. »Није моја ствар да размишљам; моје је да слушам, било да стојим поред моштију, било да певам за певницом, било да водим рачуне у гостионици!« Сваку могућност сумње ма у шта било, отстрањивао је том послушношћу према старцу. Да није било те послушности, њему би додијали и дуга и једнолика божја служба, и тумарање посетилаца, и ружне особине братије. Али, он је то не само радосно подносио, него му је то давало чак и утеху и подршку у животу. »Не знам зашто је потребно да слушам по неколико пута дневно исте молитве; али, знам да је потребно. А кад то знам, ја у томе налазим радости!« Старац му је рекао да је за одржавање духовног живота потребна духовна храна, црквена молитва, као што је и за одржавање телесног живота потребна материјална храна. Он је у то веровао и божја служба, ради које је понеког јутра са муком устајао, доносила му је очигледно умирење и радост. А ра-

дост му је доносило и сазнање о смирености и веровање у сваки рад који му је одредио старац.

Занимљивост овога живог састојала се не само у све већем поштовању своје воље и у све већој смирености, него и у постизавању свих хришћанских врлина, за које му је спочетка изгледало да се могу лако постићи. Све своје имање дао је сестри и није га жалио. Лености код њега није било, а смиреност пред нижим од себе била му је не само лака, него му је причињавала радост. Чак је лако однео и победу над грехом похоте, пожуде и блуда. Како га је старац нарочито опомињао да се чува тога греха, Касатски се радовао што се њега ослободио.

Једино га је мучила успомена на вереницу. И не само успомена, него и помисао на оно што је могло да буде. Нехотице је замишљао како се позната царева милосница удала и постала красна жена, мајка породице. Муж јој је имао утледан положај, власт, поштовање и добру жену која се покајала.

У светлим тренуцима те мисли нису узнемиривале Касатскога. Кад би се за време њих и сетио тога, он се радовао што се спасао тих саблазни. Али, било је тренутака у којима је пред њим од једном потамнело све оно чиме је живео. И он је престајао не да верује у оно чиме је живео, него је престајао то да види. Није могао више да изазове то у себи, и њега су обузимале успомене и, ужасно је рећи, кајање што се закалуђерио.

У тим тренуцима спасавао се послушношћу и радом, и проводио је по цео дан у молитви. И он се, као и обично, молио и метанисао. Молио се чак и више него обично; али, молио се телом, а душе

није било. И то би понекад трајало један или два дана, па је пролазило. Али, тај један или та два дана били су ужасни. Касатски је осећао да није ни у својој, ни у божјој власти, него у власти некога другог. И све што је у тим тренуцима могао да чини и што је чинио, било је оно што му је саветовао старац; да се чува да у то време не предузима ништа и да чека. За све то време Касатски уопште није ни живео по својој вољи, него по вољи старчевој, и у тој послушности је налазио некакво нарочито спокојство.

У првome манастиру, у који је ступио, Касатски је провео седам година. Крајем треће године њега су постригли за јеромонаха и дали му име Сергије. За Сергија је то пострижење било веома важан унутрашњи догађај. Он је и раније осећао, после причешћа, велику утеху и подизање духа, а сада, када би му се догађало да и сам служи, њега је вршење проскомидије доводило до усхићења. Али, то осећање је све више малаксавало, и кад му се једном догоди да служи у ономе потиштеноме душевном стању, он осети да ће и то проћи. И доиста, то осећање је ослабило; али, остала је навика.

Седме године свога живота у манастиру Сергију је уопште било досадно. Постигао је све што је требало да научи и све што је требало да постигне, и више није имао шта да ради.

При свем том код њега је расла жеља за одрицањем од света. За то време он је дознао за смрт своје мајке и за удају Мери. Обе вести је примио равнодушно. Сва његова пажња и његово целокупно интересовање били су усредсређени на унутрашњи живот.

Четврте године његовог јеромонаштва архијереј се показа веома љубазан према њему, и старац му рече да не треба да одбије, ако му повере какву вишу дужност. Онда се код њега пробуди монашко честољубље, оно честољубље које је тако противно монашком чину. Поставише га у један манастир близу престонице. Он је хтео да одбије то постављење; али, старац му нареди да се прими. Он онда прими то постављење, опрости се са старцем и пређе у други манастир.

Тај прелаз у престонички манастир био је значајан догађај у Сергијеву животу. Ту је било много разноврсних саблазни, и Сергије је морао да употреби све своје силе на борбу са њима.

У староме манастиру Сергија је мало мучила женска саблазан. А овде је та саблазан избила веома јако и дошла је дотле да је чак добила и одређен облик. Била је ту једна госпођа, позната по свом лошем владању, која је покушала да се приближи Сергију. Једном приликом она отпоче са њим да разговара и замоли га да је посети. Сергије то одлучно одби, али се ужасну од одређености своје жеље. Он се толико поплаши да је о томе известио старца, а затим, да би се потпуно обезбедио, он дозвољава свога новака, савлада свој стид, признаде му своју слабост и замоли га да га овај прати и да га не пушта никуда, изузев на божју службу и испаштање.

Друга велика саблазан за Сергија било је то што му је игуман тога манастира, који је као друштвен и вешт човек направио лепу духовну каријеру, био одвратан. Ма колико да се борио са собом, Сергије није могао да савлада ту одвратност. Он се ниподаштавао; али, у дубини своје душе није престајао да

га осуђује. Најзад је, једном приликом, то ружно осећање јасно избило.

Било је то друге године његовог боравка у новоме манастиру, и ево како се догодило:

На празник Покрова бденије су служили у великој цркви. Дошло је много света. Служио је сам игуман. Отац Сергије је стојао на своме обичном месту и молио се, управо налазио се у ономе стању борбе у којем се увек налазио за време службе, особито у великој цркви када није служио сам. Та борба се састојала у томе што су га дражили посетиоци: господа, нарочито госпође. Он се трудио да их не види, да не обраћа пажњу на оно што оне чине, да не опажа како им војник прави места и гура народ у страну, како госпође показују једна другој овога или онога калуђера, а често и њега самог, заједно са другим калуђерима, познатим са своје лепоте. Он се старао да спусти као какав застор на своју пажњу и да не види ништа, осим икона, блеска свећа пред иконостасом, и оних који служе; да чује само певање и речи молитве; и да осећа само онај самозабрав и свест о испуњавању дужности, коју је осећао увек кад би слушао и унапред понављао толико пута слушане молитве.

Он је тако стојао, клањао се, крстио се кад је требало, борио се и предавао се час хладном осуђивању, час намерно изазваном стишавању мисли и осећања. Одједном њему приђе ризничар, отац Никодим, кога је он и нехотице прекоревао због улагивања и ласкања игуману, па му се дубоко поклонил и рече да га игуман зове у олтар. Отац Сергије поправи мантију, натаче камилавку и пође пажљиво кроз гомилу.

— Lise, regarde à droite; c'est lui!* — чу он женски глас.

— Où, où? Il n'est pas tellement beau!**

Знао је да се то односи на њега. Кад чу те речи, он, као и увек у тренуцима искушења, изговори: »И неуведи нас во искушеније«, па обори главу и очи, прође поред амвона, обиђе исповеднике у стихарима који су у тај мах пролазили испред иконостаса и уђе на северне двери. Кад ступи у олтар, он се, по обичају, дубоко поклони иконама, па онда подиже главу и погледа у игумана крај чије је прилике једним углом ока једновремено назирао још једну прилику која је нечим блистала.

Игуман је стојао у одежди крај зида, извукао је своје кратке, пуначке руке испод одежде, дигао их над свој дебели трбух, па је трљао сребрни опшав на одежди, смешио се и разговарао нешто са једним официром, у мундиру свитског ђенерала, са монограмима и нараменицама које отац Сергије одмах запази својим вештим војничким оком. Тај ђенерал био је раније пуковски командир у његовоме пуку, а сада је очигледно заузимао угледан положај. Отац Сергије одмах опази да је то игуману познато и да се томе толико радовао да му се сијала његова црвена, гојазна и ћелава глава. То увреди и наљути оца Сергија, и то се још више појача кад чу од игумана да га је звао једино тога ради да би задовољио радозналост ђенералову, који је, како се он изразио, желео да види свога негдањег потчињеног.

— Веома ми је мило што вас видим у анђео-

* Лизо, погледај десно; то је он!

** Где, где? Па, он није толико леп!

ском лику! — рече му ђенерал. — Надам се да нисте заборавили свога старог друга.

Игуманово лице, насмејано и црвено, окружено седом брадом и косом, које као да је одобравало оно што је говорио ђенерал, а однеговано лице ђенералово на којем се видео задовољан осмех, задах на вино из ђенералових уста и задах на дуван из његових зализака, све то наљути оца Сергија. Он се још једном поклони игуману и рече:

— Ваше преосвештенство изволело ме је звати?

И он застаде, а израз његовог лица и његових очију је питао: »Зашто?«

Игуман рече:

— Па, да се видите са ђенералом.

— Ваше преосвештенство, ја сам побегао од света да бих се спасао саблазни, — рече он и пребледе, а усне му задрхташе. — Зашто ме ви излажете њима за време молитве и то овде, у бољјем храму?

— Иди, иди! — викну игуман, који се наљути и намргоди.

Другога дана отац Сергије замоли игумана и братију да му опросте због његове охолости, а једновремено са тим, после ноћи проведене у молитви, одлучи да остави манастир, па о томе извести свога старца и замоли га да му допусти да се врати у старчев манастир. Јавио му је да се осећа slabим и неспособним да се бори против саблазни сам, без старчеве помоћи, и кајао се за свој грех охолости. Идућом поштом дође писмо од старца у којем му је овај писао да је његова охолост узрок свему. Старац му је објаснио да је његова напрасна љутина дошла отуд што је постао смирен и што се одрекао духовних почести не ради бога, него ради своје охо-

лости. »Ево ме, молим вас, таквог какав сам и ништа ми не треба!« Због тога није ни могао да поднесе игуманов поступак. »Ја сам све занемарио ради славе божје, а мене показују као какву звер!« — »Да си ти занемарио славу ради бога, ти би то поднео. Још се у теби није угасила охолост овога света. Мислио сам ја о теби, чедо Сергије, и молио сам се богу, а он, ево шта је о теби рекао: у Тамбинском пустињачком манастиру умро је заточеник светога живота Иларион. Он је тамо живео осамнаест година. Тамбински игуман питао је да ли има брата који би хтео тамо да живи? У том дође твоје писмо. Иди оцу Пајсију из Тамбинскога манастира, а ја ћу му писати. Ти га замоли да ти допусти да заузмеш Иларионову ћелију. Не стога што би ти могао заменити Илариона, него стога што ти је потребна самоћа, да би укротио своју гордост. Нека те бог благослови!«

Сергије послуша старца, показа његово писмо игуману и замоли га за дозволу да преда своју ћелију и све своје ствари манастиру, па оде у Тамбинску Пустињу.

У Тамбинској Пустињи настојатељ, који је био диван домаћин трговачког порекла, прими просто и мирно Сергија и смести га у Иларионову ћелију. У почетку му даде послугу, а затим га, по жељи самога Сергија, остави самога. Ћелија је била једна врста пештере, ископане у брду. У њој је Иларион и сахрањен. Његов се гроб налазио у задњој пештери, а у предњој се налазило удубљење за спавање са сламњачом, сточићем, полицом с иконама и са књигама. На спољашњим вратима, која су се закључавала, налазила се још једна полица. На њу

је момак из манастира једанпут дневно остављао храну.

И отац Сергије постаде испосник.

3.

Шесте године испосништва сакупи се на Беле покладе весело мушко и женско друштво богатих људи из суседнога града, да се уз уштипке и вино просанка на тројкама. Друштво су сачињавали два адвоката, један богат спахија, један официр и четири жене. Једна је била официрева жена, друга спахијина, трећа је била девојка, сестра спахијина, а четврта: лепа, богата и настрана распуштеница, која је зачуђивала и збуњивала град својим испадима.

Време је било дивно, пут раван као длан. Удаљили су се десет врста иза града, па су застали и почели да се договарају куда да иду: натраг или даље.

— А куда води тај пут? — запита лепо распуштеница Маковкина.

— У Тамбино, дванаест врста одавде, — рече адвокат који се њој удварао.

— А одатле?

— Одатле иде преко манастира у Л.

— Тамо где живи онај отац Сергије?

— Да.

— Онај лепо пустињак Касатски?

— Да.

— Госпође и господо, хајдмо до Касатскога!

У Тамбину ћемо се одморити и заложити.

— Али, нећемо стићи кући на конач.

— Па ништа! Ноћићемо код Касатскога.

— Добро, постоји веома добра манастирска гостионица. Ја сам био кад сам бранио Мехина.

— Не, ја ћу да ноћим код Касатскога.

— Е то је немогућно, и поред све ваше свемоћности.

— Немогућно? Хоћете ли да се кладимо!

— Пристајем. Кладим се у што год хоћете да нећете преноћити код њега!

— A discrétion.*

— И ви?

— Онда, хајдмо!

Дадосе кочијашима вино. Узеше кутију с уштипцима, вином и посластицама, а даме се завише у беле псеће бунде. Кочијаш се стадоше препирати око тога који ће да иде први, и један млад кочијаш, смело искрену саонице, измахну дугачким бичаљем и викну, па прапорци зазвечаше а санке зашкрипаше.

Санке су подрхтавале и љуљале се, коњи су равномерно и весело поскакивали и подизали своје чврсто подвезане репове изнад украшене коњске опреме. Раван и гладак пут брзо је бежао натраг, а кочијаш су смело трзали дизгине. Адвокат и официр, који су седели један према другом, брбљали су нешто са сусетком Маковкином, а она је, добро завијена у бунду, седела непомично и мислила: »Увек исто, и увек ова одвратна слика: црвена, углађена лица са задахом на вино и дуван; исте речи, исте мисли, и све се окреће око самих гадости. И сви су задовољни и уверени да тако треба да буде, и да могу тако да живе све до своје смрти.

* И ја се кладим у што год хоћете!

Ја не могу. Мени је то додијало. Потребно ми је нешто што би све разорило и преврнуло. Макар то било као код оних у Саратову, чини ми се, што су пошли на пут, па се смрзли. Шта би наша господа учинила? Како би се понашала? Сигурно подло. Сваки би само на себе мислио. Па и ја бих се подло понашала. Али, ја сам, бар, лепа. А они то знају. А онај калуђер? Зар он то не разуме? То сигурно није истина. Једино они то и разумеју. Као онај кадет јесенас. Ах, што је то био лудак!«

— Иване Николајевићу, — рече она.

— Шта желите?

— Колико му је година?

— Кома?

— Па, Касатском.

— Мислим: преко четрдесет.

— А прима ли он свакога?

— Свакога; али, не увек.

— Покрите ми ноге. Не тако; како сте невешти! Још, још. Ето, тако! Али, није потребно да ми стежете ноге.

Стигосе до шуме у којој је била ћелија.

Она сиђе са саоница, а њима рече да иду. Они стадоше да је одвраћају; али, она се наљути и рече им да одлазе.

Санке онда кренуше, а она у својој белој, псећој бунди пође путањом. Само адвокат сиђе да би видео шта ће бити.

*

Отац Сергије живео је већ шест година у ћелији. Било му је четрдесет девет година. Живот му је био тежак. И то не због поста и молитве. Није

му то било тешко, него му је била тешка унутрашња борба коју никако није очекивао. Било је два извора борбе: сумња и телесна похота. И оба непријатеља су га нападала једновремено. Њему се чинило да су то била два разна непријатеља, а уствари то је био један исти. Чим би нестало сумње, нестало би и похоте. Али, он је мислио да су то два разна ђавола, па се борио посебно са сваким.

»Боже мој, боже мој!« — мислио је он те вечери — »Зашто ми не даш веру? Јест, постоји похота, против које су се борили свети Антоније и други светитељи; али, постоји вера!... Они су је имали, а код мене, ето, има тренутака, часова и дана, кад ње нема. Чему сав свет и сва његова лепота, ако је он грешан и ако га се треба одрећи? Зашто си створио ту саблазан? Саблазан! Па да! Зар то није саблазан, кад ја желим да се одрекнем уживања овога света, да бих стекао право на нешто тамо где, можда, нема ничега?« — помисли он, па се ужасну и постаде мрзак сам себи. »Гаде, гаде! Хоћеш да будеш светац!« — стаде грдити самог себе и отпоче да се моли богу.

Али, још при првим речима, живо му се приказа он сам, онакав какав је био у манастиру: достојанствен, у камилавци и мантији. И он заврте главом: »Не, то није оно. То је обмана. Ја могу да обманем друге, али не себе и бога. Нисам ја достојанствен, него јадан и смешан човек!« — помисли он, па размаче крајеве своје ризе, погледа на своје жалосне ноге у гаћама и насмеши се.

Затим пусти ризу и настави да чита молитве, да се крсти и да се клања. »Нека овај одар буде мој гроб?« — рече он. А неки ђаво му шапну: »Лаж! Одар испосника већ је гроб!« И он виде у својој

уобразиљи плећа оне удовице са којом је некад живео, па се стресе и настави да чита. Кад прочита правила, он узе Еванђеље, отвори га и нађе место које је толико често читао да га је већ знао наизуст: »Берујем, господе; помози моме неверју!« Он отклони све сумње које су се појавиле, па опет постави своју веру на несигурне ноге и као што људи утврђују предмет који нема сигурне равнотеже, он се опрезно удаљи од ње, да је не би гурнуо и преврнуо. Затим понови своју детињску молитву: »Господе, узми ме, узми!« И њему би не само лако, него и пријатно и мило. Он се прекрсти, стави под главу своју летњу мантију и леже на уску клупу. У лакоме сну њему се учини да је чуо звонца. Није знао да ли је то било на јави или у сну. Али, гле: из сна га пробуди куцање на вратима. Устаде са неверицом. Лупање се понови. Да, то куцање је било блиско, на његовим вратима иза којих се чуо женски глас.

»Боже мој! Је ли истина да ђаво узима женски облик као што сам читао у житијима? Да, то је био женски глас, и то нежан, бојажљив и мио глас. Пффу!« — отпљуну он. — »Не, то се само мени чини!« — рече он, па оде у угао под којим је стојао налоњ и спусти се на колена оним навикнутим, правилним покретом у којем је налазио утехе и задовољства. Затим клече, коса му се расу по лицу, а он притиште то лице, покривено ретком косом, на влажан и хладан под. По поду је пирио хладан ваздух.

Прочита прво онај псалм који је, као што му је говорио стари отац Пимен, помагао од ђавољет кушања. Затим лако исправи своје омршавело тело на јаким и жилавим ногама и хтеде да настави

даље да чита; али, није читао, него је и нехотице напрезао слух да чује. Желео је да чује. Било је сасвим тихо. Са крова су падале капље у суд, намештен у једном углу ћелије. Владала је гробна тишина. Одједном нешто шушну под прозором, и јасно се чу глас, исти онај нежни и бојажљиви глас, онакав глас какав могу да имају само примамљива женска створења:

— Пустите ме, Христа ради!...

Учини му се као да му је сва крв наврела у срце и да је ту застала. Дах му застаде у грудима. »Да васкрсне господ и да растера ђаволе!...«

— Па, нисам ја ђаво! — викну глас споља, а њему се учини као да се смеше уста која су то говорила. — Нисам ја ђаво, него обична, грешна жена, која је, не у преносном него у правом смислу, скренула са пута, — додаде она и насмеја се. — Промрзла сам и молим за уточиште.

Он примаче лице стаклу. Лампица се огледала на прозорском окну и осветљавала га је целог, тако да он не могаде ништа да види. Он стави дланове с обе стране лица и погледа. Мрак, магла, дрво, а удесио: да, ту, на десиметар од њега, стојала је она, жена, веома милог, доброг и уплашеног лица, у крзненој капи и у бунди од белог, дугачкога крзна и нагињала се ка њему. Њихове очи се среташе и познадоше једно друго. Не стога што су кадгод видели једно друго, јер се они никад нису видели, него стога што су у погледу који су измењали они осетили, а нарочито он, да познају једно друго и да се разумеју. После тога погледа он више није могао ни да сумња да је то био ђаво, а не проста, добра, мила и бојажљива жена.

— Ко сте ви? Зашто сте дошли? — упита он.

— Па отварајте! — рече му она са ћудљивим самопоуздањем. — Кажем вам да сам промрзла и залутала.

— Али, ја сам монах, испосник.

— Ама, отварајте! Нећете ваљда да ме оставите да се смрзнем под вашим прозором, док се ви молите богу.

— Али, како ћете ви...

— Нећу вас појести! Отворите ми, за име бога! Смрзла сам се, чујете ли? — Њу је већ почео да хвата страх, па је то рекла плачним гласом.

Он се одмаче од прозора и погледа на икону Христа са трновим венцем. »Господе, помози ми; господе, помози ми!« — рече он, па се прекрсти и дубоко поклони. Затим приђе вратима од ходника и отвори их. У ходнику напипа резу на вратима и стаде је отварати. Напољу се чуше кораци. То је она прелазила од прозора ка вратима. »Јао!« узвикну она одједном. Он се сети да је стала ногом у бару испред прага. Како су му руке дрхтале, он никако није могао да подигне резу коју су врата притискала.

— Па, шта оклевате? Пустите ме! Сва сам мокра. Смрзла сам се. Ви мислите о спасењу душе, док се ја смрзавам.

Он привуче врата себи, подиже резу, па како не одмери добро удар, он их гурну напоље тако јако да је она ударише...

— О, извините! — рече он, изненада обузет својим негдашњим опхођењем према дамама.

Кад чу то »извините!«, она се насмеја. »Па није он толико страшан!« — помисли она.

— Ништа, ништа! Оппростите ви мени, — рече

му она и прође поред њега. — Никад се не би усудила; али, ово је изузетан случај.

— Изволите! — проговори он и пропусти је унутра, а снажан скупочен мирис, који одавно није осетио, порази га. Она прође кроз ходник и уђе у собу. Он залупи спољашња врата; али, не стави резу, него прође кроз ходник и уђе у собу.

»Господе Исусе Христе, сине божји, смилуј се на мене грешнога! Господе, смилуј се на мене грешнога«, — говорио је он у себи, па је чак, и нехотице, мицао уснама.

— Изволите, — рече јој он.

Она је стојала насред собе, а вода је цурила са ње на под. Посматрала га је, а очи су јој се смешиле.

— Оппростите ми што сам нарушила вашу самоћу. Али, видите у каквом сам положају. То се десило стога што смо из града пошли да се санкамо, па сам се ја опкладила да ћу доћи сама од Воробјевке до града; али, скренула сам са пута и, ето, да нисам наишла на вашу ћелију... — поче она да лаже. Али, његово лице је толико збунило да не могаде да настави, и она ућута. Замишљала га је сасвим друкчијег. Није он био толико леп као што је она замишљала; али, у њеним очима је ипак био диван. На њу су остављале веома јак утисак његове проседе власи на глави и бради, његов правилан и танак нос, и његове очи које су, кад би је погледао, блистале као жеравице.

Он је осећао да она лаже.

— Да, тако! — рече он, па је погледа и обори очи.

— Идем ја овамо, а ви се раскомотите.

И он скиде лампицу и запали свећу, па јој се дубоко поклонивши, изиђе у собицу иза преграде, и она чу како он поче тамо нешто да диже. »Вероватно се закључава нечим од мене!« — помисли она. Затим се насмеши, скиде белу бунду од псеће коже и стаде да скида капу која јој се заплела у коси, и платнену мараму која се налазила под њом. Она није била нимало мокра кад је стојала под прозором, а тврдила је да јесте само да би је он пустио унутра. Али, на вратима је збиља угазила у бару, па јој је лева нога била мокра до листова, а ципела пуна воде. Она седе на његов кревет, једну даску, покривену ћилимом и стаде да скида ципеле.

Ћелија јој се учини дивна. Узана собица, три аршина широка, а четири аршина дуга, била је чиста као стакло. У собици је била само клупа на којој је она седела. Над њом се налазила полица са књигама, а у једном углу је стојао налоњ. У врата су била закуцани клинци, на којима су висиле бунда и риза. Над налоњом су били икона Христова са трновим венцем и кандило. У соби се осећао необичан мирис на масло, зној и земљу. Њој се све допадало, па чак и тај мирис. Али, њу су бринуле мокре ноге, особито лева, и она стаде брзо да се изува. Док је то чинила, она се непрестано смејала и радовала се не толико што је постигла оно што је хтела, колико што је видела да је збунила тога дивнога, необичног и чудно привлачног човека. »Шта мари што ми није одговорио!« — помисли она.

— Оче Сергије, оче Сергије! Тако вас, чини ми се, зову?

— Шта желите? — одговори тихи глас.

— Ви ми, молим вас, опростите што сам нарушила вашу самоћу. Али, доиста, нисам могла друкчије. Ја бих се просто разболела. А не знам ни сад. Ја сам сва мокра, ноге су ми као лед.

— Опростите ми, — одговори тихи глас. — Ја вас ничим не могу послужити.

— Ја вас нипошто не бих узнемирила. Остаћу само до зоре, док не сване.

Он јој не одговори, и она чу како он нешто шапуће. Очеvidно се молио богу.

— Ви нећете да улазите овамо? — упита га она и насмеја се. — Морам да се свучем да бих се осушила.

Он јој опет не одговори, него настави иза зида да чита молитве равномерним гласом.

»Да, то је човек«, — помисли она, док је са муком скидала мокру ципелу. Она ју је вукла; али, није могла да је скине. То јој би смешно, и она стаде једва чујно да се смеје. Затим се сети да он чује њен смех, и да ће тај смех утицати на њега баш онако како је она желела, па се засмеја гласније. И тај њен смех, весео, природан и срдачан, доиста је утицао на њега онако како је она желела...

»Да, такав се човек може волети. Могу се волети те очи и то просто, добро и, ма колико он мрмљао молитве, страсно лице«, — мислила је она. »Нас, жене, неће преварити. Још кад је приближио своје лице прозорском окну и видео ме, он ме је разумео и познао. У очима му је блеснуло и у њих се утиснула моја слика. Он ме је заволео и пожелео ме. Јест, пожелео ме је!« — помисли она, и најзад скиде са ноге ципелу, па стаде да скида чарапе. Да би скинула те дугачке чарапе са

гуменим подвезама, она је морала да дигне сукње. Њу би стид и она викну:

— Немојте улазити!

Са друге стране се не чу никакав одговор. Чуло се само равномерно мрмљање и шум његових покрета.

»Сигурно се сад клања до земље«, — помисли она. »Али, неће се одметанисати! Он мисли о мени исто што и ја о њему. С истим осећањем мисли он на ове ноге«, — мислила је она, док је скидала мокре чарапе, па је затим стала босим ногама на клупу и подвукла их под себе. Поседела је тако кратко време, обухватила колена рукама и замишљено се загледала испред себе. »Јест, ово је пустиња и тишина. И нико никад не би ништа дознао...«

Она устаде, однесе чарапе до пећи и обеси их над дуљом за грејање. Била је то нека нарочита дуља за грејање. Затим пође тихо босим ногама, врати се на клупу и опет диже на њу ноге.

Иза зида се све утишало. Она погледа на мали сат који јој је висео о врату. Било је два сата. »Наши треба да стигну око три. Остаје нам једва један сат. Па шта, зар ћу да преседим ово време сама. Каква глупост! Нећу! Сад ћу да га позовем!« — помисли она и викну:

— Оче Сергије, оче Сергије! Сергије Димитријевићу! Кнеже Касатски!

Иза врата је све било тихо.

— Слушајте, то је грубо. Ја вас не бих звала да ми није потребно. Ја сам болесна; не знам шта је са мном, — проговори она плачним гласом. — Ох, ох! — застења она и положи главу на клупу.

И, чудна ствар, она одмах осети да је потпуно изне-
могла, да је све боли и да је тресе грозница.

— Слушајте, помозите ми! Не знам шта је то
са мном. Ох, ох! — викну она поново, па раскопча
хаљину, откри груди и засука рукаве до лаката.
— Ох, ох!

За све то време, он је стојао иза преграде и
молио се. Пошто је прочитао све вечерње молитве, он
стаде непомично, управи поглед на врх носа, одаде
се умној молитви и поче понављати у себи: »Го-
споде Исусе Христе, сине божји, смилуј се на
мене!«

Али, све је чуо. Чуо је како је она шуштала
свиленом тканином док је скидала хаљину, како је
ходила босим ногама по поду и како је трљала ру-
кама своје ноге. Осећао је да је слаб и да сваког
тренутка може да пропадне, па се стога непрестано
молио. Осећао је нешто слично ономе што је морао
да осећа онај јунак из бајке који је морао да иде
не окрећући се. Тако је Сергије чуо и осећао да
су опасност и пропаст ту, над њим и око њега, и
да се може спасти само ако се ни за тренутак не
буде освртао на њу. Али, одједном га обузе жеља да
је погледа. У томе тренутку, она рече:

— Слушајте! То је нечовечно; ја могу умрети.

»Да, поћи ћу; али, као што је учинио онај свети
отац, који је метао једну руку на блудницу, а другу
на жеравицу«. Али, нема жеравице! Он се окрете.
Лампица! Наднесе прст над пламен и намршти се,
спреман до отрпи. Доста дуго му се чинило да не
осећа ништа; али, одједном, мада још није био све-
стан колико га то боли, он се сав намршти, трже
руку и замаха њом. »Не, ја то не могу!«

— Ако бога знате, ходите овамо! Ја умирем!

Ох!

»Дакле, да пропаднем? Али, не!«

— Сад ћу доћи! — одговори он, па отвори врата
и изиђе у ходник не гледајући у њу и дође до места
где је цепао дрва. Онда напиша пањ и секиру, при-
слоњену уза зид.

— Ево ме одмах! — рече он, узе секиру у десну
руку, положи кажипрст са леве руке на пањ, за-
махну секиром и удари по њему ниже другога
зглавка. Прст отскочи лакше него што су отска-
кивала дрва исте дебљине, преврте се, удари у
један крај пања, па онда паде на под.

Он чу тај звук пре него што осети бол. Али,
још не стиже ни да се зачуди што нема бола, кад
осети жесток бол и топлоту пролирене крви. Брзо
зави крајем од ризе зглавак који му је остао, при-
тисну га на груди, па уђе у ћелију, застаде пред
женом, обори очи и тихо је упита:

— Шта вам је?

Она погледа његово бледо лице, на којем му
је дрхтао леви образ, па је одједном би стид, те
скочи, зграби бунду, пребаци је преко себе и умота
се у њу.

— Јест; било ми је зло... Озебла сам... Ја...
оче Сергије... ја...

Он подиже ка њој очи које су блистале тихом,
радосном светлошћу и рече:

— Мила сестро, зашто си хтела да упропастиш
своју бесмртну душу? На свету мора да буде са-
блазни; али, тешко онима преко којих оне долазе.
Моли се да нам бог опрости.

Она га је слушала и гледала. Одједном она чу

како капље некаква течност, па погледа и виде како по његовој ризи тече крв из руке.

— Шта сте радили са руком? — Она се сети звука који је чула, па узе лампу, истрча у ходник где угледа на поду окрвављени прст. Затим се врати блеђа него он и хтеде нешто да му каже; али, он тихо оде иза ограда и закључа врата за собом.

— Опростите ми! — рече она. — Чиме да искупим свој грех?

— Одлази!

— Дајте, ја ћу вам превити рану.

— Одлази одавде!

Она се брзо и ћутке обуче, па седе онако спремна, у бунди, да причека. Споља се чуше прапорци.

— Оче Сергије, опростите ми!

— Одлази! Бог ће ти опростити.

— Оче Сергије, променићу свој живот; не остављајте ме!

— Одлази!

— Опростите ми и благословите ме.

— Во имја Оца и Сина и свјатаго Духа! — зачу се иза преграде. — Одлази!

Она зајеца и изиђе из ћелије, а њен обожавалац, адвокат, дође јој у сусрет.

— Шта да радим; изгубио сам! Где ћете да седнете?

— Свеједно.

Она седе у санке и до куће не проговори речи.

*

Годину дана касније она је била пострижена малим постригом и живела је строгим животом у манастиру, по упутствима испосника Арсенија, који јој је каткад писао писма.

Отац Сергије је провео у ћелији још седам година. Спочетка је примао много од онога што су му доносили: чаја, шећера, белог хлеба, млека, одела и дрва.

Али, што је време више одмицало, он је све строже удешавао свој живот и одрицао се свега излишног, тако да је најзад примао само црни хлеб једанпут недељно. Све што би му донели раздавао је сиротињи која је к њему долазила. Све своје време проводио је у ћелији, у молитви или у разговору са посетиоцима којих је бивало све више. Излазио је само трипут годишње у цркву, и понекад, кад би му било потребно, по воду и по дрва.

После пет година таквога живота њему се догодио онај догађај са Маковкином, који се скоро свуда прочуо: њена ноћна посета, промена која је после тога код ње настала, и њено ступање у манастир. Од тога доба слава оца Сергија је стално расла. Посетилаца је било све више, па се око његове ћелије населише монаси, који подигоше цркву и гостионицу. Слава оца Сергија, чија су дела превеличавали као и увек, ширила се све даље. К њему стадоше долазити издалека и почеше да му доводе болеснике, тврдећи да их он исцељује.

Прво исцељење извршио је осме године свога испосништва. То је било исцељење једног четрнаст-годишњег дечка кога је мајка довела Сергију са захтевом да положи на њега своје руке. Њему ни на ум није падало да би могао да исцељује болеснике и сматрао је такву помисао као велики грех охолости. Али, мајка која је довела дечка, наставила је упорно да га моли, пала му је пред ноге и питала

га зашто неће да помогне њеном сину кад већ исцељује друге? Молила га је у име Христа. Кад јој отац Сергије рече да само бог исцељује, она му одговори да га моли само да положи руку на њеног сина и да се помоли богу. Отац Сергије је одби и уђе у своју ћелију. Али, другог дана кад изиђе из ћелије за воду, а то је било у јесен и ноћи су већ биле хладније, он опет угледа ту исту мајку са својим сином, бледим четрнаестгодишњим дечком, и чу исте молбе. Отац Сергије се сети приче о неправедноме судији и, мада раније није сумњао у то да треба да одбије, он сад осети сумњу. А кад посумња, он стаде да се моли и не престаде док му се у души не јави решење. Решење је било да треба да испуни захтев жене, јер би њена вера могла да спасе њеног сина, а он, отац Сергије, био би у том случају ништавно оруђе, богом изабрано. Стога приђе мајци и, да би јој испунио жељу, положи руке на дечакову главу, па се помоли богу.

Мати оде са сином кући, и после месец дана дечко оздрави. По округу се разнесе слава о светој исцеливачкој моћи старца Сергија, како су га сада називали. Од тога доба није пролазила ниједна недеља а да оцу Сергију не дођу болесници. А он, пошто није одбио једне, није могао да одбије ни друге, него је стављао на њих своје руке и молио се, и многи су оздравили. И слава оца Сергија стаде да се шири све даље.

Тако му протекоше седам година проведених у манастиру и тринаест у испосништву. Отац Сергије личио је на старца. Брада му је била већ дугачка и седа; али коса, мада ретка, била је још црна и коврчава.

Већ неколико недеља отац Сергије живео је мучен стално мишљу: да ли је добро учинио што се примио овога положаја, у који није дошао толико по својој жељи, колико по жељи архимандрита и игумана. То мучење је почело још после оздрављења онога четрнаестгодишњег дечка. Од тога доба Сергије је, сваког месеца, сваке недеље и сваког дана, осећао како нестаје његовог унутрашњег живота и како се на његово место опет јавља спољашњи. Као да су га извртали напоље.

Сергије је увиђао да је служио као средство за привлачење посетилаца и дародаваца манастиру и да су га стога манастирске власти ставиле у положај у којем би могао да им буде најкориснији. Нису му, на пример, давали никако могућности да ради. Набављали су му све што би могло да му затреба, а од њега су захтевали само да не лишава свога благослова оне посетиоце који су к њему долазили. Да би њему било угодније, одредили су дане у које је примао. Подигли су одељења за примање мушких и оградиле су његово место оградом, да га не би оборили посетиоци који су наваљивали на њега. Са тога места могао је и да благосиља оне који долазе. Њему су говорили да је он потребан људима и да, ако хоће да испуњује Христов закон љубави, не може да одбије захтев људи да га виде, као и да би удаљавање од тих људи било сурово. Он није могао да се не сложи са тим; али, уколико се више одавао томе животу, он је све више осећао како код њега унутрашње прелази у спољашње, како сахне у њему извор живе воде и како, то што чини, све више чини ради људи, а не ради бога.

Било да је давао поуке људима или да их је просто благосиљао, било да се молио за болне или давао савете људима о правцу у животу, било да је слушао захваљивање људи којима је помагао исцељењем, као што су му говорили, или поукама, он није могао да се не радује томе. Али, није могао ни да се не брине о последицама свога рада и о његовом утицају на људе. Помишљао је да за људе представља свету светлост, и што је више на то мислио, све је више осећао како у њему слаби и како се гаси божанска светлост истине која је горела у њему. Стално га је мучило питање: »Колико има, у ономе што чиним, онога што чиним бога ради, а колико људи ради?« И он не да није могао, него се није усуђивао да одговори себи. У дну душе осећао је да је Ђаво променио сву његову делатност ради бога у делатност ради људи. Осећао је то стога што му је сад била тешка његова усамљеност, као што му је раније било тешко кад су га одвлачили од самоће. Посетиоци су му били на терету, замарали су га; али, у дну душе, он се радовао и њима и похвалама којима су га окруживали.

Било је тренутака када се решавао да побегне и да се сакрије. Чак је и припремио све, да би то привео у дело. Спремио је сељачку кошуљу, чакшире, кафтан и капу. Објаснио је да му је то потребно због оних који би му их затражили, па је то одело чувао код себе. Размишљао је како да се обуче, да ошиша косу и да оде. Намеравао је прво да отпутује и да пређе триста врта железницом, па онда да сиђе и да пође по селима. Распитивао се код једног старог војника, како је он ишао, како деле милостињу и пуштају на преноћиште. Војник му је то испричао, и отац Сергије намеравао је да

тако и учини. Једне ноћи чак се обукао и хтео је да иде; али, није знао шта је боље: да ли да остане или да бежи? Спочетка је био у недоумици, затим га је недоумица прошла, он се навикао и покорио Ђаволу. После тога, једино га је сељачко одело потсећало на његове негрешне мисли и осећања.

К њему је свакога дана долазило све више света, и све мање му је остајало времена за духовно окрепљење и молитве. Понекад, у светлим тренуцима, он је помишљао да је постао сличан месту на којем је некад био извор. »Био је слаб извор живе воде који је тихо текао из мене и кроз мене«. Прави живот био је онда када га је она саблажњивала. Он се увек с усхићењем сећао оне ноћи и ње, сада мајке Агније. »Она је окусила од те живе воде; али, од тога доба вода не може да се накупи, а они што су жедни долазе, тискају се и отимају је један од другог. Они су већ све разгазили тако да је остало само блато«. Тако је мислио он у ретким светлим тренуцима; али, његово најобичније стање било је умор и снисходљивост пред самим собом због тога умора.

Било је пролеће, уочи празника Преполовљења. Отац Сергије је служио бденије у својој цркви у пештери. У њој је било толико народа колико је могло да стане: двадесетак људи. То су све била господа и богати трговци. Отац Сергије је пуштао све; али, избор су вршили монахи, који му је био додељен као помоћник, и дежурни кога су свакодневно слали из манастира у његову ћелију. Гомила народа, око осамдесет људи: поклоника, сељака, а нарочито жена, тискала се напољу, и оче-

кивала је излазак оца Сергија и његов благослов. У току службе, кад отац Сергије пође певајући ка гробу свога претходника, он посрте и сигурно би пао да га не прихватише трговац који је стојао иза њега и монах који је служио као ђакон.

— Шта вам је? Баћушка, оче Сергије! Мили! Господе! — говорили су гласови жена. — Пребледео је као крпа!

Али, отац Сергије се одмах исправи и, мада веома блед, одби од себе трговца и ђакона и настави да пева. Ђакон отац Серапион, са црквењацима и госпођом Софијом Ивановном, која је стално живела крај његове ћелије и дворила га, стадоше да га моле да прекине службу.

— Ништа, ништа! — одговори отац Сергије и једва приметно се осмехну под својим брцима; али, не прекиде службу. »Да, тако раде светитељи!« — помисли он.

— Светитељ, анђео божји! — зачу одмах за собом глас Софије Ивановне и онога трговца који га је придржао. Он их не послуша, него настави да служи службу. Затим се опет сви вратише тискајући се натраг ходником у малу цркву у којој, иако нешто скраћено, отац Сергије дослужки бденије.

Одмах после бденија отац Сергије благослови оне који су ту били и седе на клупу испод бреста пред улазом у пештеру. Хтео је да се одмори и да се надише свежег ваздуха. Осећао је да му је то неопходно; али, тек што је изишао, кад гомила народа нагрну к њему, и стаде га молити за благослов и тражити савете и помоћи. Ту су били поклоници који су стално ишли од једнога светог места до другог и од једнога старца до другог, и

стално се клањали пред сваком светињом и сваким старцем. Отац Сергије познавао је ту најнерелигиознију, хладну и површну врсту обичаја. Ту су били и путници, већином ислужени војници који су се одбили од сталнога живота, старци који се злопате и опијају, и старци који се вуку од манастира до манастира само да се исхране. Ту су били и сељаци и сељанке који су себичњачки захтевали да их исцели, или који су дошли да би се ослободили двоумљења поводом сасвим практичних ствари: удаје кћери, избору какве радње и куповине земље, или да се опросте греха због удављеног детета у сну. Све је то било давно познато и незанимљиво за оца Сергија. Знао је да од њих неће сазнати ништа ново, да та лица неће код њега изазвати никакво верско осећање; али, волео је да их види као гомилу којој су потребни и драги он, његов благослов, његова реч, па му је стога та гомила била и на терету, а уједно и пријатна. Отац Серапион поче да их тера, говорећи да је отац Сергије уморан; али, Сергије се сети речи из Еванђеља: »Не браните им (деци) да долазе к мени!«, па уживајући притом у самом себи, он нареди да их пусте.

Затим устаде, приђе огради око које су се они тискали и стаде да их благосиља и да одговара на њихова питања гласом у чијој је слабости и сам уживао. Али, мада је то желео, он не могаде све да их прими. Пред очима му опет све потамне, он се заљуља и ухвати се за ограду. Опет осети прилив крви у главу, па прво пребледе, а затим се нагло зацрвене.

— Онда сутра! Не могу сад, — рече он, па

благослови све и пође ка клупици, а трговац га опет прихвати, поведе га за руку и посади га.

— Оче! — чу се из гомиле. — Оче! Баћушка! Не остављај нас, пропаћемо без тебе!

Трговац посади оца Сергија на клупицу под брестом, па узе на себе полициску дужност и поче одлучно да тера народ. Истина, он је говорио тако тихо да га отац Сергије није могао чути; али, говорио је одлучно и љутито.

— Торњајте се, торњајте се! Благословио вас је. Шта бисте још хтели? Марш! Вратове ћу вам поломити! Хеј, ти, тетка са црним обојцима, одлази, одлази. А куда ћеш ти? Речено је: за данас нема ништа. Даће бог сутра, а данас нема више ничега.

— Баћушка, још само да видим очима његово лице, — говорила је старица.

— Даћу ја теби. Куда ћеш?

Отац Сергије опази да трговац поступа нешто строго, па рече слабим гласом ћелиском служитељу да не гони народ. Отац Сергије је знао да ће га он ипак растерати, а и необично је желео да остане сам и да се одмори; али, посла ћелиског служитеља да би оставио добар утисак.

— Добро, добро! Не терам их ја; ја их саветујем! — одговори трговац. — Сви би хтели да упропасте човека. Немају милости. Мисле само на себе. Кажем, не може. Иди! Сутра!

И трговац их све отера.

Трговац је био толико ревностан стога што је волео ред, што је волео да растерује народ и да се натреса над њим, а и што је, а ово је било главно, отац Сергије њему био потребан. Он је био удовац и имао је јединицу кћер, болесну и неудату, па је

прешао хиљаду четири стотине врста да би је довео оцу Сергију у нади да ће је овај излечити. Лечио је он ту кћер за прве две године откако је болесна по разним местима. Спочетка у губерни-ском универзитетском граду на клиници, али јој нису помогли; затим је носио сељаку из самарске губерније, после чега јој је било мало лакше; затим је носио једном московском лекару, коме је платио много новаца, па јој ништа није помогло. Сад су му казали да отац Сергије лечи, и он ју је, ето, довео. Кад је растерао сав народ, трговац приђе оцу Сергију па, без икаквих припрема, паде на колена и рече му громким гласом.

— Оче свети, благослови моју болесну кћер, и исцели је од болести. Усуђујем се да прибегнем стопалама твојим.

И он сложи руку на руку. Све је то тако учинио и рекао као да је радио нешто што је законом и обичајем јасно и чврсто одређено, као да је баш тако, и никако друкчије, требало молити за исцељење кћери. Он је то учинио толико убедљиво да се чак и оцу Сергију учинило да то тако треба и говорити и радити. Али, он му ипак рече да устане и да му исприча у чему је ствар. Трговац му исприча да му се кћи, девојка од двадесетдве године, разболела пре две године, после изненадне смрти своје мајке, да је зајаукала, како он рече, и да се отац разболела; да је он прешао хиљаду четири стотине врста, да она чека у гостионици и да ће је довести кад отац Сергије заповеди. Дању не сме да излази, јер се боји светлости, него излази само после заласка сунца.

— Па шта је, је ли много слаба? — упита отац Сергије.

— Не, нарочите слабости нема, па и телесно добро изгледа, само је неврастенична, како каже лекар. Кад бисте сада наредили, оче Сергије, ја бих је одмах довео. Оче свети, оживите срце родитеља, подигните његов пород и спасите својим молитвама његову болесну кћер!

И трговац опет паде на колена, па се наже једном страном и главом над своје склопљене руке и ућута. Отац Сергије му опет рече да устане, помисли како је тежак његов посао и како га он ипак послушно врши, па тешко уздахну, поћута неколико тренутака и рече:

— Добро! Доведите је довече! Ја ћу се помолити за њу; али, сада сам уморан. — И он склопи очи. — Послаћу ја по њу.

Трговац се повуче на прстима по песку, због чега му чизме још јаче зашкрпаше, па се удаљи, и отац Сергије остаде сам.

Цео живот оца Сергија био је испуњен службама и посетама; али, данашњи дан му је био нарочито тежак. Изјутра је долазио некакав важан достојанственик који је дуго разговарао са њим. После њега је дошла једна госпођа са сином. Њен син је био млад професор, неверник, кога је мајка, која је ватрено веровала и била предана оцу Сергију, довела овамо и замолила оца Сергија да разговара са њим. Разговор је био веома тежак. Млад човек очевидно није желео да се упушта у препирку са монахом и слагао се са њим у свему као са slabим човеком; али, отац Сергије је видео да млади човек не верује и да, ипак, живи лепо и спокојно. Отац Сергије се сад са незадовољством сећао тога разговора.

— Хоћеш ли јести, баћушка? — упита га ћелиски служитељ.

— Да, донесите ми штогод.

Ћелиски служитељ уђе у ћелију која је била на десет корака од улаза у пештеру, а отац Сергије остаде сам.

Одавно је већ прошло оно време кад је отац Сергије сам живео, сам све радио и хранио се само нафром и хлебом. Одавно су му већ доказали да нема права да занемарује своје здравље и хранили су га посном, али здравом харном. Он је још увек јео мало; али, ипак много више него раније. Често је јео и с особитим задовољством, а не као раније с одвратношћу и свешћу о греху. Тако је било и сад. Он поједе кашу, попи чашицу чаја и поједе половину белог хлеба.

Ћелиски служитељ оде, а он остаде сам на клупици под брестом.

Било је дивно мајско вече. Лишће се тек развило на брезама, јасикама, брестовима, глогу и храстовима. Глогово жбуње иза бреста било је у пуном цвету који се још није осипао. Један славуј сасвим близу и друга два или три нешто даље, у жбуњу код реке, цвркутали су и певали. Са реке се чула далеко песма, сигурно песма радника који су се враћали са рада. Сунце је зашло за гору, а његови разбијени зраци пробијали су се кроз зеленило. Цела једна страна била је сјајнозелена, друга, са брестом, била је тамна. Гундељи су летели, ударали су о дрвеће и падали на земљу.

После вечере отац Сергије се одаде умној молитви: »Господе, Исусе Христе, сине божји, помилуј нас!« — изговори он, па стаде да чита псалм, кад одједном, усред псалма, слете са жбуња врабац

на земљу, стаде да цвркуће и да поскакује, доскакута до њега, па се поплаши од нечега и одлете. Он је читао молитву у којој је говорио о свом одрицању од света, а журио се да је што брже прочита, па да пошаље по трговца са болесном ћерком, јер га је она занимала. Занимала га је стога што је претстављала разоноду, ново лице, и стога што су га и њен отац и она сматрали за божјег угодника чија се молитва испуњава. Он се тога одрицао; али, у дубини душе је и сам веровао да је такав.

Он се често чудио како се то десило да он, Степан Касатски, постаде тако необичан угодник и прави чудотворац. Међутим, за њега није било никакве сумње да је збиља био такав. Није могао да не верује оним чудима која је и сам видео, почев од болеснога дечка па до оне старице која је недавно прогледала после његове молитве.

Ма колико то изгледало чудновато, то је била истина. Њега је занимала трговчева кћи стога што је она за њега била ново лице, што је веровала у њега и што је требало да на њој потврди своју чудотворну моћ и своју славу. »Прелазе по хиљаду врста да би дошли до мене, дневни листови пишу о мени, цар зна за мене, па зна чак и неверничка Европа!« — мислио је он. Одједном он се застиде свога славољубља, па стаде да се моли богу . . . »Господе, царе небески, утешитељу, душе истинити, уђи у наша срца, и очисти нас од свих слабости, и спаси, боже, наше душе! Очисти ме од нечистоте људске славе која наваљује на мене!« — понови он и сети се колико се пута молио за то и колико су у томе погледу досад биле узалудне његове молитве. Чинио је чуда својом молитвом кад су били у пи-

тању други; али, за себе није могао од бога да замоли ослобођење од те ништавне страсти.

Сећао се своје молитве из првог времена свога испосништва када се молио за чистоту, смиреност и љубав и, како му се онда чинило, бог је услишвао његове молитве. Он је онда био чист и отсекао је себи прст. И он подиже збрчкани остатак прста и пољуби га. Учини му се, мада је сам себи био стално одвратан због грешности, да је онда био скроман, а када се сетио са каквом је снисходљивошћу предусрео онога старца који је к њему дошао, онога пијаног војника који је од њега тражио новац, па чак и ње, њему се учини да је онда осећао и праву љубав према људима. А сад? Он се запита да ли кога воли; да ли воли Софију Ивановну и оца Серапиона, и да ли осећа љубав према ономе ученом младићу са којим је водио толико учене разговоре у жељи да му покаже како је паметан и како није заостао у образовању. Њему је била пријатна и потребна њихова љубав; али, он према њима није осећао много љубави. Код њега није било више ни љубави, ни смирености, ни чистоте.

Било му је пријатно кад је дознао да трговчева кћи има двадесетдве године, желео је да зна да ли је лепа и, кад је питао за њену слабост, он је баш хтео да сазна да ли она има женских дражи или не.

»Зар сам ја толико пао?« — помисли он. »Господе, помози ми, подигни ме господе, боже мој!« И он склопи руке и стаде да се моли богу. Славуји су певали. Један гундељ слетео је на њега и почео да мили по његовом затиљку. Он га ухвати и баца га. »А, има ли њега? Шта ће бити ако ја лупам у

закључана врата. Али, на вратима постоји кључаница, и ја бих морао да је видим. Ту кључаницу претстављају: славуји, бубе и природа. Можда младић има право?« И он стаде гласно да се моли и моли се све дотле док те мисли нису ишчезле, и док се није опет осетио умирен и чврст. Затим је зазвонио и рекао ћелиском служитељу да позове трговца и његову кћер.

Трговац доведе кћер под руку, уведе је у ћелију и одмах оде.

Кћи је била плава, необично бела, бледа, пуна, веома кротка девојка, уплашеног детињског лица и веома развијених женских облика. Отац Сергије је седео на клупи код улаза. Девојка застаде у пролазу пред њим и он је благослови; али, и сам се уплаши од погледа који је бацио на њено тело. Она уђе у ћелију, а он осети као да га је нешто опекло. По њеном лицу је видео да је чулна и слабоумна. После тога он устаде и уђе у ћелију. Она је седела на столици без наслона и чекала га.

Кад он уђе, она устаде.

— Хоћу да идем своме оцу! — викну она.

— Не бој се, — рече јој он, — шта те боли?

— Све ме боли, — одговори му она, и њено лице одједном озари осмејак.

— Оздравићеш, — рече јој он. — Моли се богу!

— Да се молим? Молила сам се ја, па ми нимало није помогло. — И она настави да се осмењује. — Помолите се сад ви и ставите на мене своје руке. Ја сам вас видела у сну.

— Како видела?

— Видела сам да сте ми, ето тако, метнули своју руку на груди. — Она га ухвати за руку и притисну је на своје груди. — Ево, овде!

Он јој даде своју десну руку.

— Како ти је име? — запита је он, па уздрхта целим телом, јер осети да је побеђен и да је похота већ узела маха.

— Марја! А што?

Она га ухвати за руку и пољуби је, па га онда обгрли једном руком око паса и привуче га себи.

— Шта радиш то? — рече јој он. — Марја, ти си ђаво!

— Ех, не мари то ништа!

Она га још јаче стеже и седе са њим на постељу.

*

У зору он изиђе на степениште.

»Зар се све то догодило? Сад ће доћи њен отац и она ће му испричати. Она је ђаво! Али, шта ја да чиним? Ево оне секире којом сам отсекао прст«.

Он докопа секиру и пође у ћелију.

Срете га ћелиски служитељ.

— Заповедате ли да насечем дрва? Молим вас за секиру.

Он му даде секиру и уђе. Она је лежала и спавала. Он је погледа ужаснуто, па оде иза преграде, скиде сељачко одело, обуче се, узме маказе, отсече косу и оде стазом која је водила испод брда на реку, где није био већ четири године.

Пут је водио даље низ реку и он настави да иде њим. Ходао је све до ручка. Затим уђе у раж и леже, а предвече стиже до једног села на реци. Није хтео да уђе у село, него се упутио ка реци, и преноћио је на стрмом обронку на обали.

Било је рано јутро, на пола сата пре сунчева изласка. Све је било сиво и мрачно. Са запада је дувао хладан ветар.

»Да, треба свршити. Бога нема. Али како да свршим? Да скочим у воду? Умем да пливам, нећу потонути. Да се обесим? Ево појаса, па о грану.«

То је било тако могућно и блиско да се он поплаши. Хтео је, као и обично у тренуцима очајања, да се помоли. Али, више није имао коме да се моли. Бога није било. Лежао је, налакћен на руку, и одједаред је осетио толико неодољиву потребу за сном, да није могао више да придржава главу руком, него је опружио руку, наслонио на њу главу и одмах заспао. Али, тај сан је био тренутан. Он се одмах пробуди и у њему почеше да се буде, више у сну него на јави, његове успомене.

Видео је себе скоро као дете у мајчиној кући, на селу. Пред кућом стају кола, а из кола излази чика Никола Сергијевић, огромне црне браде као лопата, и мршава девојчица Пашењка, крупних, питомих и тужних очију и уплашена лица. И гле, ту Пашењку доводе у њихово мушко друштво. Они треба са њом да се играју, а она им је досадна, јер је веома глупа. Најзад је излажу потсмеху и приморавају је да покаже како плива. Она леже на земљу и показује им то на суху. Сви се смеју и праве је лудом. Она то види и црвени и бива тужна, толико тужна да њих обузима стид и више никако не могу да забораве тај њен искривљени, добри и покорни осмех. Сергије се сећа кад ју је после тога опет видео. Видео ју је много касније, пред сам свој одлазак у манастир. Била је удата за некога спахију који је проћердао све њено имање и који ју је тукао. Имала је двоје деце: сина и кћер; али, син јој је умро још док је био мали.

Сергије се сећао колико је онда била несрећна. Затим ју је видео у манастиру као удовицу. Она је

била иста као и пре, не глупа; али без укуса, јадна и жалосна. Долазила је са ћерком и њеним мужем. Већ су били сасвим сироти. Затим је чуо да живи негде у среском граду и да је веома сирота. »Зашто ја мислим на њу?« — питао се он. Али, није могао да престане да мисли на њу. »Где ли је она? Шта је са њом? Да ли је још увек несрећна као што је била онда, кад је показивала на суху како се плива? Али, зашто ја једнако мислим на њу? Шта бих хтео? Треба да свршим са собом!

И опет осети страх, па да би се спасао тих мисли, он опет стаде да мисли о Пашењки.

Дуго је тако лежао и помишљао час на то да је неопходно да сврши са собом, а час на Пашењку. Пашењка му се учини као спаситељ. Најпосле заспа, и у сну виде анђела који му приђе и рече: »Иди Пашењки, па ће ти она рећи шта треба да радиш, у чему је твој грех и у чему је твоје спасење«.

Он се пробуди, поверова да је то био божји знак, па се обрадова и одлучи да учини оно што му је у сну речено. Знао је у којем је граду живела. То је био мали градић на три стотине врста одатле. И он се упути онамо.

6.

Пашењка већ одавно није била Пашењка, него стара, увела и смежурана Прасковја Михајловна, ташта једног несрећника и пијанице, чиновника Маврикијева. Живела је у ономе среском граду у којем је зет био последњи пут у служби и хранила је целу породицу: и кћер, и болеснога, неврасте-

ничнога зета, и петоро унучади. А хранила их је давањем часова из музике трговачким кћерима. Имала је понекад четири, а понекад пет часова дневно, тако да је месечно зарађивала око шездесет рубаља. Од тога су живели сви и очекивали да он опет добије службу. Прасковја Михајловна молила је све своје рођаке и познанике да му помогну да добије службу, па се, између осталих, обратила и Сергију; али, њега то писмо није затекло.

Била је субота. Прасковја Михајловна је месиала колаче од брашна, јаја и сухог грожђа, које је тако лепо правио још спахиски роб, кувар њеног оца. Прасковја Михајловна је хтела да почасту унучад на сутрашњи празник.

Њена кћи Маша мазила се са најмлађим дететом, док су јој најстарија кћи, дечко и девојчица били у школи. А њен зет, који ноћас није могао да заспи, спавао је сад. Прасковја Михајловна дуго није заспала јуче, јер је умиривала своју кћер која се љутила на мужа.

Она је увиђала да њен зет, као слабо створење, није могао ни да говори, ни да живи друкчије, и да женини прекори не помажу, па је улагала све своје силе да их ублажи, да га она не би прекоревала и да не би била зла. Она скоро физички није могла да подноси свађу међу људима. Било јој је сасвим јасно да то не води ничему добром и да ће због тога бити све горе. Али, она није чак о томе ни мислила, него је просто патила кад је видела злобу, као што је патила од смрада, ларме и туче.

Баш када је, сва задовољна, учила Лукерју како се прави квасац, у кухињу утрча шестгодишњи

унук Миша, уплашена лица, у кецељици и закрпљеним чарапама на кривим ножицама.

— Бабушка, тражи те страхан старац.

Лукерја извири напоље.

— Некакав поклоник, госпођо.

Прасковја Михајловна избриса своје мршаве лактове један о други, а руке о кецељу, и пође у кућу по новчаник у намери да му да пет копјејки, па се онда сети да нема ситнијег новца од десет копјејки и реши се да му да само хлеба, и одмах се врати орману. Али, одједном поцрвене јер се сети да је пожалила, па заповеди Лукерји да она отсече комад хлеба, а сама пође по новац. »Ето ти казне!« — помисли она. »Сад дај двоструко!«

Дала је поклоннику и једно и друго, и док му је давала, она се не само није поносила својом издашношћу него се, напротив, стидела и извињавала што даје тако мало, јер је поклоник имао веома важан изглед.

Мада је прешао две стотине врста у име Христово, па се подерао, омршавео и поцрнео, мада је био ошипан и у сељачкој капи и чизмама, и мада се смирено клањао, Сергије је имао онај значајан изглед који је био толико привлачан. Прасковја Михајловна није га познала. Није ни могла да га позна, јер га није видела већ двадесет година.

— Не замерите, брате. Можда бисте хтели да једете што?

Он узме хлеб и новац, и Прасковја Михајловна се зачуди што не одлази него је гледа.

— Пашењка, ја сам дошао к теби, прими ме!

И његове црне, дивне очи погледаше је пажљиво и молећиво, и засјаше сузама које му потекоше. А под проседим брковима задрхташе му тужно усне.

Прасковја Михајловна се ухвати за усахнуле груди, отвори уста и занеме, гледајући у поклони- ково лице.

— Не може бити! Стева! Сергије! Отац Сер- гије!

— Да, он главом! — одговори тихо Сергије. — Само не Сергије, не отац Сергије, него велики грешник Степан Касатски, пропали и велики грешник. Прими ме, помози ми!

— Али, не може бити! Како сте се то пони- зили? Хајдмо!

Она му пружи руку; али, он је не прихвати, него пође за њом.

Али, куда да га води? Стан је био мали. Спо- четка је њој била одређена собица, скоро остава; али, касније је и ту оставу дала кћери. И сада је тамо седела Маша и љуљала мало дете.

— Седите ту, одмах ћу! — рече она оцу Сергију и показа му на клупу у кухињи.

Сергије седе и, очевидно већ навикнутим по- кретима, скиде торбу прво са једнога, а затим и са другога рамена.

— Боже мој, боже мој; како си се понизио, брате! Каква слава и одједанпут тако! ...

Сергије не одговори, него се кротко осмехну, и намести торбу поред себе.

— Маша, знаш ли ко је ово?

И Прасковја Михајловна исприча шапатом кћери ко је био Сергије, па њих две изнесоше из собице и постељу и колевку, и испразнише је за Сергија.

Прасковја Михајловна одведе Сергија у собицу.

— Ето, ту се одморите, не замерите! А ја морам да идем.

— Куда?

— Стид ме је и да кажем, дајем часове из му- зике.

— Из музике. Па то је лепо. Само једно, Пра- сковја Михајловна. Ја сам до вас дошао послом. Кад могу да говорим са вама?

— Сматраћу за срећу. Можемо ли вечерас?

— Можемо. Само још једну молбу: не говорите ко сам. Ја сам се казао само вама. Нико не зна куд сам ја отишао. Тако мора да буде.

— Ах, а ја сам већ казала кћери.

— Па, замолите је да то не прича.

Сергије скиде чизме, леже и, после непроста- ване ноћи и четрдесет врста хода, одмах заспа.

Када се Прасковја Михајловна врати, она за- тече Сергија како седи у својој собици и очекује је. Није излазио ни на ручак, него је ту појео чорбу и кашу коју му је донела Лукерја.

— Ти си дошла раније него што си обећала?

— рече јој Сергије. — Могу ли сада да говорим са тобом?

— Дошла сам само стога што ме је снашла таква срећа и што ми је дошао такав гост. Пропу- стила сам час. Држаћу га касније ... Ја сам све мислила да дођем к вама, писала сам вам, и од- једном таква срећа!

— Молим те, Пашењка, прими ове речи које ћу ти сада рећи, као исповест, као речи које ја на са- мртном часу упућујем богу. Пашењка, ја нисам свети човек, ја чак нисам ни обичан пристојан човек, ја сам грешник, прљави, гадни, заблудели

и охоли грешник, не знам да ли највећи; али, већи и од најгорих људи.

Пашењка га је упочетку гледала разрогачених очију и веровала је. Затим, кад је потпуно поверовала, она додирну својом руком његову руку, па се тужно осмехну и рече:

— Стево, ти можда преувеличаваш?

— Не, Пашењка. Ја сам блудник, ја сам убица, ја сам богохулник и варалица.

— Боже мој! Како то? — проговори Прасковја Михајловна.

— Али, треба да живим. И ја, који сам мислио да све знам, који сам поучавао друге како треба да живе, ја ништа не знам, и ја тебе молим да ме научиш.

— Шта је теби, Стево? Ти се ругаш. Зашто ми се ви увек ругате?

— Па лепо, нека се и ругам! Само ми реци како ти живиш и како си провела свој живот?

— Ја? Ја сам проживела најгаднији, најружнији живот. Бог ме сада кажњава за моја дела, и ја живим веома, веома лоше...

— Како си се удала? Како си живела са мужем?

— Све је било ружно. Удала сам се, јер сам се заљубила на најгаднији начин. Отац то није одобравао. Ја нисам ни на шта гледала, него сам се удала. Као удата, уместо да помажем мужу, ја сам га мучила љубомором коју нисам могла да победим у себи.

— Чуо сам да је он пио.

— Да; али, ја нисам умела од тога да га одвратим. Пребацивала сам му. А то је болест. Он није

могао да се уздржи, а ја се сад сећам како му нисам давала. И међу нама је било ужасних призора.

И она је, при томе сећању, гледала на Касатског дивним, патничким очима.

Касатски се сећао да су му причали како је муж тучао Пашењку, па му се чинило, док је гледао њен мршави и сухи врат са жилама за ушима и чуперком ретке, проседе и полупрљаве косе, да види како је то изгледало.

— Затим сам остала сама са двоје деце и без икаквих средстава.

— Па ви сте имали имање.

— То смо појели још за Васинов живота. Требало је живети, а ја нисам ништа умела, као и све госпође. Тако смо потрошили и последње. Ја сам учила децу и сама се помало поучавала. Али, онда се разболе Мића и бог га узе још кад је био у четвртом разреду. Мањечка заволе Вањузета. Он је добар, али је несрећан, јер је болестан.

— Мамице, — прекиде је у говору кћи, — узмите Мићу, не могу ваљда да се растргам.

Прасковја Михајловна се трже, устаде, пође брзо у својим ципелама с искривљеним потпетицама, изиђе из собице и одмах се врати са двогодишњим дечком на рукама, који се окрете на траг и ухвати се ручицама за њену мараму, коју је везала око врата.

— Где сам оно стала? Ах, да; имао је овде добро место, и начелник је био тако добар; али, Вања није могао да издржи и дао је оставку.

— А од чега болује?

— Од неврастеније; страшна је то болест! По-саветовали смо се и нашли смо да треба некуд

отићи; али, немамо чим. Ја се све надам да ће и тако проћи. Утолико пре што нема болова...

— Лукерја! — чу се његов љутит и слаб глас.

— Увек је некуд пошаљу онда кад је мени потребна. Мама...

— Одмах, — опет прекиде себе Прасковја Михајловна. — Он још није ручао. Не може да једе са нама.

Она изиђе, намести нешто тамо и врати се бришући своје опаљене и мршаве руке.

— Ето, тако ја живим. Све се жалимо и све смо незадовољни, а хвала богу, унуци су сви лепо и здрави, и ипак се може живети. Али, шта да говоримо о себи.

— Па, од чега живите?

— Зарађујем помало. Ето, раније ми је музика била досадна, а сад ми је добродошла.

Она је држала своју малу руку на орману крај којег је седела и несвесно је мицала мршавим прстима као да вежба.

— Шта вам плаћају за час?

— Плаћају и рубљу, и педесет копјејки, а и тридесет копјејки. Сви су добри према мени.

— Па, имају ли успеха? — упита Касатски, а у очима му заигра једва приметан осмех.

У првоме тренутку Прасковја Михајловна не поверова да је он озбиљно поставио то питање, па га упитно погледа.

— Па и имају успеха. Има једна дивна девојчица, месарова кћи, добро дете. Да сам била умешна, ја бих, разуме се, помоћу негдањих веза свога оца могла да нађем зету место. Али, ја нисам ништа умела, па сам их све довела дотле.

— Да, да, — одговори Касатски и саже главу. — А, како ви, Пашењка учествујете у црквеном животу? — упита он.

— Ах, не говорите ми о томе. Тако сам се запустила. Постим са децом заједно за причест; али, понекад прође и читав месец, а ја не одем у цркву. Децу шаљем.

— А зашто не идете и ви?

— Истину да вам кажем, — она поцрвене, — стид ме је од кћери и од унучића да идем подерана у цркву, а немам средстава. А и лена сам.

— А молите ли се код куће?

— Молим се. Али, каква је то молитва, кад се чини потпуно механички. Знам да тако не ваља; али, нема правога осећања; ја сам свесна своје кривице...

— Да, да; тако је, тако! — рече Касатски као да јој одобрава.

— Одмах, одмах! — одговори она на зетов позив, па поправи косу и изиђе из собе.

Овога пута дуго се није враћала. Кад се врати, затече Касатскога у истом положају, наслоњеног лактовима на колена и оборене главе. Али, торба му је већ била на леђима.

Када она уђе са лименом лампом без штита, он подиже на њу своје дивне, уморне очи и дубоко, дубоко уздахну.

— Нисам им казала ко сте, — поче она бојажљиво, — само сам казала да је ту један поклоник племић кога ја познајем. Хајдмо у трпезарију на чај.

— Не...

— Па, да вам донесем овде.

— Не, не треба ништа. Бог да те поживи, Пашењка. Идем ја. Ако ме жалиш, не говори никоме да си ме видела. Заклињем те богом живим да то не кажеш никоме! Хвала ти! Ја бих ти се до земље поклонио; али знам да би те то збунило. Хвала, опрости. Христа ради!

И он хтеде да пође; али, она га не пусти и донесе му хлеба, овчетине и масла. Он узе и изиђе.

Како је био мрак, он не прође ни две куће, а она га већ изгуби из вида. Знала је само по томе да одлази што је на њега залајао протин пас.

»Дакле, ето шта је значио мој сан! Пашењка је оно што сам ја требао да будем, а што нисам био. Ја сам живео за људе под изговором да живим за бога, она живи за бога, уображавајући да живи за људе. Да, добро дело, чашница воде дата без очекивања награде, више вреди од свих мојих добротинастава које сам чинио ради овоземаљске славе. »Али, да ли је код мене било бар и најмање искрене жеље да служим богу?« — запита се он и сам себи одговори: »Да; али, све то било је упрљано, зарасло у овоземаљску славу. Јест, нема бога за оне који живе, као ја, за славу на овоме свету. Почећу отсад њега да тражим.«

И онако како је изишао од Пашењке, он пође од села до села, састајући се са поклонцима и поклонцима и растајући се од њих, и молећи у име Христа за хлеб и преноћиште. Понекад би га изгрдила каква зла домаћица, или опсовао какав пијани сељак; али, у већини случајева хранили би га, појили и давали му чак и за пут. Његов господски изглед изазивао је код неких расположење према

њему, а неки су се, напротив, радовали што је, ето, и господин дошао до таквог сиромаштва.

Али, његова смиреност је све побеђивала.

Често је по кућама налазио Еванђеље и читао га, а људи су га увек слушали, уживали у томе и дивили се као да чују нешто што им је једновремено и ново и одавно познато.

Ако би му се десило да послужи људима било саветом, било читањем и писањем, било мирењем завађених, он није имао прилике да осети њихову захвалност, јер је одлазио даље. И бог је постепено почео да се јавља у њему.

Једном приликом је, у друштву двеју старица и једног војника, наишао на путу на два јахача и на једна кола, у која је био упрегнут коњ касач. У колима је седела мајка са некаквим странцем, очевидно Французем, а на коњима су били господин и његова ћерка.

Они их задржаше да покажу Французу *les pèlerins*¹ који по празноверици својственој руском народу, уместо да раде, иду од места до места.

Говорили су француски, јер су веровали да их ови не разумеју.

— *Demandez leur s'ils sont bien sûrs de ce que leur pèlerinage est agréable à Dieu.*²

Упиташе их. Старице одговорише: Божја воља! Ногама смо доста учинили њега ради; не знамо да ли смо и срцем?

Запиташе војника, а он им одговори да је остао сам на свету и да нема где да се склони.

¹ поклонике.

² Запитајте их да ли су сигурни да је њихово поклоничтво угодно богу.

Онда запиташе Касатскога ко је он.

— Раб божји.

— *Qu'est-ce qu'il dit? Il ne répond pas.*¹ — упита Француз.

— *Il dit qu'il est un serviteur de Dieu.*²

— *Cela doit être un fils du prêtre. Il a de race. Avez-vous de la petite monnaie?*³

Француз нађе у својем џепу нешто ситнине, и даде свима по двадесет копјејки.

— *Mais dites leur que ce n'est pas pour les cierges que je leur donne, mais pour qu'ils se régalent de thé.*⁴ *Pour vous, mon vieux*⁵ — рече он, па се осмехну и потапша Касатског по рамену.

Нека вам бог помогне! — одговори Касатски, па скиде капу са своје ћелаве главе и дубоко се поклони.

Касатскоме је овај сусрет причинио велику радост, јер је онда увидео колико већ презире мишљење других људи. Учинио је оно што је најлакше: примио је понизно двадесет копјејки и дао их једноме свом другу, слепоме просјаку. Уколико је мање значаја имало за њега мишљење других људи, утолико је он више осећао присуство бога у себи.

Касатски је тако провео осам месеци. Деветога месеца њега задржаше у једном губерњском граду, где је с осталим поклоницима преноћио у уточишту за сиромаше и, како није имао путне исправе, оте-

¹ Шта каже? Он не одговара.

² Каже да је божји слуга.

³ Мора да је то син некога свештеника. Изгледа паметнији. Имате ли ситног новца?

⁴ Али, реците им да им ја то не дајем за свеће, него да попију чај.

⁵ За вас, старче.

раше га у кварт. На питања где му је путна исправа и ко је, он одговори да путник исправа нема и да је раб божји. Због тога га огласише за скитницу, осудише га и послаше у Сибир.

У Сибиру се настанио на имању једнога богатог сељака, на којем и сад живи. Ради у газдином врту, учи децу и негује болеснике.

УКИДАЊЕ И ОБНОВА ПАКЛА

1.

Било је то у оно време када је Христос проповедао људима своју науку.

Та наука била је тако јасна, по њој је било тако лако живети и она је тако очигледно избављала људе од зла да је било немогућно да је људи не прихвате. И њено ширење није могло ништа да спречи.

Отац и заповедник свију ђавола, Велзевул, био је забринут. Он је јасно увиђао да ће његова власт над људима престати заувек, само ако се Христос не одрече својих проповеди. Он је био забринут; али, није клонуо духом, него је подбадао своје покорне фарисеје и књижевнике да вређају и муче Христа што је могућно више, а Христовим ученицима је саветовао да беже од њега и да га оставе самог. Он се надао да ће осуда на срамну смрт и ругање утицати да га ови ученици оставе, и да ће, најзад, страдање и казна утицати и на Христа да се одрече своје науке. А то одрицање би уништило сву снагу те науке.

Ствар се решавала на крсту. Кад је Христос узвикнуо: »Боже мој, зашто си ме оставио?« Велзевул је стао да ликује. Он је узео окове, спремиљене за Христа, ставио их себи на ноге и удесио

их тако да се не могу раскинути када се метну на Христа.

Али, са крста се одједном чуше речи: »Оче, опрости им, јер не знају шта раде!« А одмах затим Христос узвикну: »Свршило се!« и испусти душу.

Велзевул разумеде да је за њега све пропало, па хтеде да скине окове са својих ногу и да побегне; али, није могао да се покрене са места. Окови су се стегли на њему и држали су га за ноге. Он покуша да се подигне на крилима; али, не могаше да их рашири. И Велзевул виде како Христос, окружен сјајном светлошћу, стоји на вратима пакла, како сви грешници, од Адама до Јуде, излазе из пакла, како сви ђаволи беже и како се зидови пакла сами распадају на све четири стране. Он више не могаде да издржи, него цикну и пропаде у земљу кроз пукотину на поду.

2.

Прође сто, двеста, триста година.

Велзевул није бројао године. Око њега су владали мрак и мртва тишина. Он је лежао непомично и трудио се да не мисли о ономе што је било; али, ипак је мислио и немоћно је мрзио све који су проузроковали његову пропаст.

Он се више није сећао, нити је знао колико је стотина година прошло од онога доба, кад одједном чу над собом звуке, налик на бат ногу, стењање, цику и шкргут зуба.

Велзевул подиже главу и стаде да послушкује.

Није могао да верује да је пакао могао бити успостављен после Христове победе, а међутим то-

пот, стењање, цика и шкргут зуба бивали су све јаснији.

Велзевул подиже тело, подави под себе своје маљаве ноге са пораслим копитама, а окови му, на његово чуђење, сами опадоше са њих. Затим замахну крилима која се слободно раширише, и зазвижда звиждуком којим је некад дозивао своје слуге и помоћнике.

Није имао кад ни да одахне, кад се над његовом главом проломи отвор и блесну црквени огањ, а кроз отвор се просу гомила ђавола који су гушили један другог и који попадале као вране, па се посадише око Велзевула.

Било их је великих и малих, дебелих и мршавих, дугачких и кратких репова, оптрих, правих и кривих рогова.

Један ђаво с огртачем на плећима, сав го и сјајно црн, округлог, голобрадог лица и огромног, опуштеног трбуха, чучну уз само Велзевулово лице и стаде да преврће својим огњеним очима, да се непрестано смеши и да равномерно маше својим дугачким, танким репом час на једну час на другу страну.

3.

— Шта значи тај шум? — упита Велзевул и показа горе. — Шта се тамо догађа?

— Све што је и раније било, — одговори сјајни ђаво у огртачу.

— А зар има грешника? — упита Велзевул.

— Много! — одговори сјајни ђаво.

— А како стоји са науком онога чије име нећу да помињем? — упита Велзевул.

Ђаво у огртачу толико се зацерека да му се показаше оштри зуби, а међу осталим ђаволима се зачу пригушен смех.

— Нама та наука не смета. Они не верују у њу, — рече ђаво у огртачу.

— Па, та их наука очигледно спасава од нас, а он је њу посведочио и својом смрћу? — рече Велзевул.

— Ја сам је прерадио, — рече ђаво у огртачу и удари брзо репом по поду.

— Како прерадио?

— Прерадио сам је тако да људи не верују у његову, него у моју науку, коју називају његовим именом.

— Како си то учинио? — запита Велзевул.

— То се извршило само од себе. Ја сам само помагао.

— Испричај ми то укратко! — рече Велзевул.

Ђаво у огртачу обори главу, поћута, као да размишља, па онда поче полако да прича:

— Кад се десила она страшна ствар, којом је приликом разрушен пакао, и кад се наш отац и заповедник удаљио од нас, — рече он, — ја сам одлазио свуда где се проповеда та наука која нас умало није упропастила. Хтео сам да видим како живе људи који је испуњавају, и уверио сам се да су ти људи били савршено срећни и нама неприступачни. Они се нису љутили једни на друге, нису подлегали женској лепоти, па се или нису женили, или су, ако су се баш и женили, имали само по једну жену; нису имали имања, него су све сматрали за заједничко; нису се бранили од оних који их нападају и враћали су зло добрим. И њихов живот био је толико добар да су све више при-

влачили и остале људе. Кад сам то видео, ја сам поверовао да је све пропало и већ сам намеравао да одем.

Али, онда се деси нешто што је само по себи било ништавно. Ипак ми се учини да то заслужује пажњу, и ја остадох. Десило се да су једни сматрали да сви морају да се обрезају и да не треба да једу од идолопоклоничких жртава, а други су мислили да то није неопходно и да се може и не обрезавати и све јести. Ја стадох да тврдим и једнима и другима да је та разлика у мишљењима веома важна и да ни једна ни друга страна не треба да попусти, јер се ствар тиче служења богу. Они ми повероваше и спор се распламте. И једни и други стадоше да се љуте, а ја онда стадох да тврдим и једнима и другима да истинитост своје науке могу да докажем и чудесима. Ма колико да је било очигледно да чуда не могу да докажу истинитост науке, они су желели да имају права, па су ми веровали, а ја сам им стварао чуда. То није било тешко, јер су они веровали у све што је ишло у прилог њиховој жељи да истина буде на њиховој страни.

Једни су тврдили да су на њих сишли огњени језици, други су говорили да су видели умрлог учитеља и много штошта. И замишљали су оно чега никад није било и, у име онога који је нас називао лажовима, лагали су нимало лошије од нас, мада ни сами нису то опажали. Једни су говорили за друге: »Ваша чуда нису права; наша су права!« А ови су им одговарали: »Не, нису ваша, него наша!«

Ствар је пошла добрим путем; али, ја сам се бојао да они не увиде исувише очигледну превару, па сам онда измислио »цркву«. А када они пове-

роваше у њу, ја се умирих. Знао сам да смо спасени и да је пакао успостављен.

— Шта је то »црква«? — упита га строго Велзевул који није могао да верује да би његове слуге биле паметније од њега.

— Црква је кад људи лажу и осећају да им се не верује, па се позивају на бога и кажу: »*Богами, истина је што говорим!*« Црква је то што они људи, који себе сматрају за цркву, уверавају друге да се они не могу преварити и што се, према томе, ма какву глупост рекли, од тога више не могу одрећи. То црква чини овако: Људи уверавају и себе и друге да је њихов учитељ, бог, у намери да избегне лажно тумачење закона који је он открио људима, изабрао нарочите људе, и да једино они, или само они којима ови први предају ту власт, могу правилно да тумаче његову науку. И људи, који себе називају црквом, сматрају да су они у праву, не стога што је истина оно што проповедају, него стога што себе сматрају за једине законите наследнике ученика ученика, ученика ученика, и најзад, ученика самога учитеља, бога. Али, у томе поступку лежала је иста незгода као и у чудима, то јест, људи су једновремено, сваки за себе, могли да тврде да су чланови једине истините цркве, и чим су на томе тврђењу засновали своју науку, то је увек и било. А добро је у томе поступку било то што људи, чим су за себе казали да су црква и нису више могли да се одрекну онога што су казали, ма колико то било бесмислено и ма шта говорили други људи.

— Али, зашто је црква протумачила науку у нашу корист? — рече Велзевул.

— Људи су то учинили стога, — настави ђаво

у огртачу, — што су, кад су признали себе за једине тумаче божјега закона и кад су у то и друге убедили, прогласили себе за више решаваоце људске судбине, и што су добили вишу власт над осталима. А кад су добили ту власт, они су се, разуме се, погордили и у већини искварили, и тиме су против себе изазвали негодовање и непријатељство осталих људи. Како за борбу са својим непријатељима нису имали другог оружја осим насиља, они су почели да гоне, да кажњавају и да спаљују све оне који нису признавали њихову власт. Тиме су себе довели у положај да су морали да тумаче науку тако да би њом оправдали и свој непристојан живот и свирепости које су вршили над својим непријатељима, па су тако и учинили.

4.

— Па, та наука је била тако јасна и проста, — рече Велзевул, који никако није могао да верује да су његове слуге могле да учине оно чег се он није могао да сети — да је било немогућно протумачити је друкчије! »Не чини другима оно што не желиш да и они теби чине!« Како се то може друкчије тумачити?

— У томе су они, по моме савету, поступали различито, — рече ђаво у огртачу. — Код људи постоји прича о томе како је добри чаробник спасавао човека од злог чаробника, па га претворио у зрно пшенице; како се зли чаробник претворио у петла и већ хтео да поједе зрно, кад је добри чаробник просуо мерицу других истих зрна. И зли чаробник није могао да поједе сва зрна, а није мо-

гао да нађе баш оно које му је било потребно. То су и они учинили, по моме савету, са науком онога који је учио да се закон састоји у томе да чиниш другима само оно што желиш да и они теби чине. Они су признали као свети божји закон четрдесет девет књига и на сваку реч из тих књига гледају као на производ бога и светог духа. Они су про- сули на просту, разумљиву истину гомилу тобо- жњих светих истина, тако да више нису могли ни да усвоје све, ни да међу њима нађу ону која је једино људима потребна. То је први поступак. Други поступак, који су они успешно примењивали више од хиљаду година, састојао се у томе што су они просто убијали и спаљивали све оне који су желели да открију истину. Сада тај посту- пак излази из употребе; али, они га ипак не на- пуштају. Мада више не спаљују људе, они их тако клеветају и толико им трују живот да се ретко ко усуђује да их нападне. То је други поступак. Трећи поступак се састоји у томе што они при- знају себе за цркву, па према томе, и за непогре- шиве. И, кад им је то потребно, они износе супрот- на тврђења онога што пише у Светом писму, а остављају оне, којима то проповедају, да се извлаче из тих противречности како сами знају и умеју. Тако, на пример, у Светом писму пише: »Ви имате једног учитеља, Христа, а оцем не називајте никога на земљи, јер је ваш једини учитељ Христос«. А они говоре: »Ми смо једини оци и ми смо једини учитељи људи.« Или, у Светом писму пише: »Кад хоћеш да се молиш, моли се сам, у тајности, и бог ће те чути!« А они уче да треба да се моле сви за- једно, по храмовима, уз песму и музику. Или у Светоме писму пише: »Не куните се никако!« А

они уче да се треба клети у безусловно покораване властима, ма шта та власт тражила. Тамо је речено: »Не убиј!« А они уче да се може убијати и да то треба чинити и у рату, и на суду. Тамо је још ка- зано: »Моја је наука дух и живот; храните се њом као хлебом!« А они уче да се комадићи хлеба, ако се метну у вино и ако се над њима изговоре извесне речи, претварају у тело, а вино у крв Христову, и да је узимање тога хлеба и тога вина корисно за спасење душе, — заврши ђаво у огртачу, па преврну очима и зацерека се до ушију.

— То је веома добро! — рече Велзевул и на- смеја се, а сви ђаволи прснуше у громки смех.

5.

— Имате ли, као и раније, блудника, пљачкаша и убица? — сад већ весело запита Велзевул.

Ђаволи се такође развеселише и почеше да го- воре сви у исти мах, у жељи да се покажу пред Велзевулом.

— Не, као раније, већ више него раније! — узвикну један.

— Блудници не могу да се сместе у старим оде- љењима! — викну други.

— Садањи пљачкаши су гори од ранијих! — викну трећи.

— Немамо довољно огња за убице! — викну четврти.

— Немојте да говорите сви у исти мах, него нека ми одговара онај кога питам! Нека изиђе онај који управља блудом и нека ми каже шта чини сада

с ученицима онога који је забранио мењање жена и који је рекао да не треба гледати на жену са похотом. Ко управља блудом?

— Ја! — одговори један мрки ђаво, подбулога и слинавога лица, сличан жени, који је непрестано жвакао устима, и допузи на задњици до Велзевула.

Тај ђаво изиђе из реда осталих, чучну, накриви главу на једну страну, провуче реп са кићанком између ногу и поче њиме да маше и да говори певачућим гласом:

— Ми то чинимо и на онај начин који си ти, наш отац и заповедник, још у рају употребио кад си предао у нашу власт сав људски род, а и по новоме црквеном начину. По црквеном начину ми то чинимо овако: Уверавамо људе да се прави брак не састоји у ономе у чему се он стварно састоји: у сједињењу човека са женом, него у томе да се обуку у најбоље одело, па да пођу у велику зграду која је за то подигнута и да тамо, са нарочитим капама које су за то спремљене и уз звуке разних песама, обиђу трипут око стола. Говоримо људима да је само то прави брак. А људи, убеђени у то, сматрају, наравно, да је свако друго сједињење човека са женом задовољство, које их ни на шта не обавезује, па му се стога без устезања предају.

Ђаво који је лично на жену накриви подбулу главу на другу страну и ућута као да очекује утисак својих речи на Велзевула.

Велзевул климну главом у знак одобравања, а ђаво сличан жени настави овако:

— На тај начин, не занемарујући уз то ни негдањи, у рају употребљени начин забрањенога плода и радозналости, — додаде он, очевидно у жељи да

поласка Велзевулу, — ми постизавамо веома добре резултате. Људи уображавају да могу да успоставе поштен црквени брак и после сједињења са многим женама, па мењају стотине жена и тако се навикавају на блуд, којег се не одричу ни после црквенога брака. А ако им се учини да им сметају неки захтеви, скопчани са тим црквеним браком, они онда удешавају тако да и по други пут обиђу око стола, после чега оно прво обилажење више не важи.

Ђаво сличан жени заћута и убриса крајем репа слине које су му напуниле уста, па накриви главу на другу страну и погледа ћутке Велзевула.

6.

— Просто и добро! — рече Велзевул. — Одобравам. Ко управља пљачкашима?

— Ја! — одговори један крупан ђаво, великих кривих рогова, увијених бркова и огромних кривих шапа, па ступи напред.

Тај ђаво, као и онај пре њега, допузи до Велзевула, па стаде да удешава бркове по војнички обема шапама и сачека питање.

— Онај који је разрушио пакао, — рече Велзевул, — учио је људе да живе као птице небеске, и заповедио им да ономе који иште и коме треба кошуља дају и хаљину, а рекао им је да онај који хоће да се спасе треба да разда и своје имање. Како ви увлачите људе у пљачку?

— Ми радимо то, — рече бркати ђаво па величанствено забаци главу уназад, — онако како је ра-

дио наш отац и заповедник при избору Саула за цара. И ми говоримо људима, онако као што је и онда учињено, да је, уместо да престану са међусобном пљачком, пробитачније да дају потпуну власт над собом једноме човеку и да му допуштају да их пљачка. У нашем поступку ново је само то што ми, ради утврђивања права пљачкања тога једнога човека, уводимо тога човека у храм, натичемо му на главу нарочиту капу, посађујемо га на високу наслоњачу, дајемо му у руке палицу и куглу, мажемо га уљем и, у име бога и божјег сина, проглашујемо тога уљем намазаног човека за светитеља. Онда се пљачка сматра за свету, па се не може ничим ограничити. И та света лица, и њихови помоћници, и помоћници њихових помоћника непрестано, спокојно живе и владају народом. Поред тога они обично издају такве законе и уредбе, на основу којих народна мањина може увек, и без помазања да пљачка радну већину. Тако се, у последње време, у неким државама та пљачка врши и без помазаника исто онако како се врши у онима у којима има помазаника. Као што види наш отац и заповедник, поступак који ми употребљавамо у суштини је исти са старим. У нашем поступку ново је само то што смо ми пљачку уопштили, прикрили је, проширили и просторно и временски, и учврстили је. Уопштили смо је тиме што су људи раније сами по својој вољи бирали оне којима су се покоравали, а сада се, сасвим независно од своје воље, покоравалу не онима које они изаберу, него онима на које случајно наиђу. Прикрили смо је тиме што они, које сад пљачкају, захваљујући установи пореза, нарочито посредних, не виде своје пљачкаше. Пљачка је просторно распрострањенија стога што

се такозвани хришћански народи не задовољавају пљачкањем само својих, него под разним, веома чудним изговорима, а нарочито под изговорима ширења хришћанства, пљачкају и све оне туђе народе у којима има шта да се опљачка. А установом друштвених и државних зајмова, путем којих се пљачкају не само они људи који сада живе, него и будући нараштаји, пљачка је и временски више распрострањенија него раније. Најзад, ми смо тај поступак учврстили тиме што се главни пљачкаши сматрају за света лица, па се људи не усуђују да им се противе. Довољно је само да враг добије положај, па онда може спокојно да пљачка кога год и колико год хоће. Тако сам једно време у Русији, пробе ради, на царски престо постављао једну за другом најодвратније, глупе, неписмене и раскалашне жене које, по људским законима, нису имале никаквих права на то. Једном сам поставио чак и једну блудницу и убицу која је убила свога мужа и законитог наследника. А људи, тој помазаници, не само што нису расекли ноздрве, нити су је ишибали кнутом, као што су то чинили с осталим мужеубицама, него су јој се пуних тридесет година ропски покоравали и допуштали су њој и њеним многобројним љубавницима да пљачкају и људска имања, и људску слободу. У данашње време јавне пљачке, односно: насилно одузимање новца, коња и одела, претстављају само један милионити део онога законитог пљачкања што га стално врше они људи који за то имају могућности. Данас међу људима има толико некажњеног и прикривеног пљачкања, и уопште готовости на пљачку да је готово свима људима пљачка главни циљ у животу. Њу ограничава једино међусобна борба пљачкаша.

— То је добро! — рече Велзевул. — А убиство? Ко управља убиствима?

— Ја! — одговори крвавоцрвени ђаво, оштрих рогова и навише уздигнутог и непомичног репа, чији су очњаци стрчали из уста, па изиђе из гомиле.

— А како ти то примораваш на убиство ученике онога који је рекао: »Не враћај зло злим, и воли и непријатеље своје!« Како те људе наводиш на убиство?

— Ми за то употребљавамо и стара средства, — одговори црвени ђаво заглушним и пискавим гласом. — По старом обичају ми изазивамо међу људима користољубље, свађу, мржњу, освету и гордост, а њихове учитеље уверавамо да се најбоље средство за одвикавање људи од убиства састоји у томе да сами учитељи јавно убијају оне који су убијали. Тај начин више припрема убице, него што их ствара. Велики број давала нам је, и још увек нам даје, нова наука о непогрешивости цркве, о хришћанском браку и о хришћанској једнакости. Највише их је давала наука о непогрешивости цркве. Људи који су на себе гледали као на чланове непогрешиве цркве, сматрали су да ће учинити преступ ако лажним тумачима науке допусте да кваре људе, и да ће учинити богу угодно дело ако те људе буду убијали, па су убијали читаве народе и кажњавали су спаљивањем стотине хиљада људи. Најсмешније је било то што су људи, који су убијали и спаљивали оне који су почели да схватају праву науку, сматрали те, по нас опасне, људе за наше слуге, то јест: за слуге ђавола. А они који су те људе убијали и спаљивали их на ломачама и

који су стварно били наше покорне слуге, сматрали су себе за свете, јер су испуњавали вољу божју. Тако је било у старо време. Данас нам веома велики број убица даје наука о хришћанском браку и једнакости. Наука о браку даје нам их стога што се међусобно убијају мужеви и жене, и што мајке убијају своју децу. Ова убиства се врше стално и редовно. А убиства изазвана науком о једнакости врше се повремено. Али онда кад се врше, она се врше у веома великом броју. По тој науци људима се говори да су сви пред законом једнаки. А опљачкани људи осећају да то није истина. Они виде да та наука о једнакости пред законом само омогућује пљачкашима да наставе пљачкање, а да њима забрањује да пљачкају, па се буне и нападају своје пљачкаше. Онда настају узајамна убиства која нам понекад дају по десетак хиљада убица одједном.

— А убиства у рату? Како на та убиства наводите ученике онога који је све људе признао за синове једнога оца и који им је заповедио да воле и непријатеље своје?

Црвени ђаво се зацерека, пусти из устију млаз огња и дима и радосно се удари дебелим репом по леђима.

— Ми то чинимо овако: свакоме народу говоримо да је он бољи од свију народа на свету: »Deutschland über alles! Француска, Енглеска, Русија über alles!«, и да он треба да влада над свима осталим. А пошто свима народима говоримо то исто, они се стално осећају угрожени од својих суседа,

стално се спремају за заштиту и љуте се један на другог. А уколико се више једна страна спрема за заштиту и због тога љути на своје суседе, утолико више се спремају и љуте и сви остали. Тако су сада сви људи који су примили науку онога што је нас називао убицама, стално и највише заузети спремањем за убиства и самим убиствима.

9.

— То је оштроумно! — рече Велзевул после дужег ћутања. — Али, како да учени људи и људи који нису пали у ту грешку, не увиде да је црква изопачила науку, и да је они поново не успоставе?

— Они не могу то да учине, — одговори поузданим гласом један мркоцрни ђаво у мантији, плоснатог и косог чела, безмишићних удова и отомбољених, великих ушију, па допузи напред.

— Зашто? — упита строго Велзевул, незадовољан поузданим гласом ђавола у мантији.

Ђаво у мантији се не збуни Велзевуловом виком, него седе полако и мирно, и то не чучну као остали, него по источњачки прекрсти своје безмишићне ноге и поче да говори без застајкивања, тихим и одмереним гласом:

— То не могу да учине стога што ја стално одвраћам њихову пажњу од онога што могу и што им је потребно да знају, па их упућујем на оно што им није потребно да знају и што никад неће дознати.

— Како си ти то учинио?

— Ја сам то чинио и чиним на разне начине, према времену, — одговори ђаво у мантији. — У

старо време говорио сам људима да је за њих најважније да сазнају појединости о узајамним односима свете Тројице, о Христову пореклу, о његовој природи, о његовим божанским особинама итд. И они су о томе много и надугачко размишљали, доказивали, препирали се и љутили. То их је толико занимало да никад нису ни помишљали на то како треба да живе. А пошто о томе нису мислили, њима није било потребно ни да знају шта им је њихов учитељ говорио о животу.

Затим, кад су се већ толико заплели у те спорове да више ни сами нису разумели шта су говорили, ја сам једнима пришапнуо да је за њих најважније да проучавају и објашњавају све оно што је написао човек по имену Аристотел, који је живео у Грчкој хиљаду година раније. Другима сам рекао да је за њих најважније да нађу камен помоћу којег би могли да праве злато, и животну водицу којом би могли да лече од свих болести, па да људе учине бесмртнима. Онда су и најпааметнији и најугледнији међу њима на то управили све своје умне способности.

А онима које то није занимало, ја сам улио мисао да је најважније да знају да ли се земља окреће око сунца или сунце око земље. И кад су дознали да се окреће земља, а не сунце, и кад су одредили колико милиона километара има од сунца до земље, они су се јако обрадовали. Од тога доба они још усрдније мере сва досад неодређена растојања од звезда, мада знају да тим растојањима нема и не може бити краја, пошто је број звезда бескрајан, као и да им то нимало није потребно да знају. Осим тога, ја сам им улио и мисао да им је веома потребно да знају како су постали сви зверови, сви црви, све

биљке и све бескрајно мале животиње. И мада им је и то сасвим непотребно да знају и мада је потпуно јасно да се ни то не може дознати, јер и животиња, као и звездâ, има бескрајно много, они ипак на та и томе слична истраживања појава из материјалног света управљају све своје умне силе и необично се чуде кад дознају штогод од онога што им је непотребно да знају. Тако им све више остаје онога што још нису дознали. И, мада је очевидно да се, према размеру њихових испитивања, све више шири област онога што им остаје да дознају, да су предмети њиховог испитивања све сложенији и да стечена знања све мање могу да се примене на живот, њих то нимало не буни. Потпуно убеђени да је ово њихово занимање веома важно, они и даље истражују, проповедају, пишу, штампају и преводе са једнога језика на други сва своја, највећим делом бескорисна истраживања и размишљања. Баш ако она и нађу какве примене, онда обично служе само задовољству мањине богатих или погоршању положаја већине сиромашних.

Да се не би никад сетили да су њима потребни једино закони живота изложени у Христовој науци, ја им уливам мисао да не могу да знају законе духовног живота и да је свака верска наука, па и Христова, само заблуда и празноверица, и да могу да дознају како треба да живе из оне науке коју сам ја за њих измислио. Она се зове социологија и састоји се у проучавању лошег живота ранијих људи. И тако, уместо да се потруде да живе боље по Христовој науци, они мисле да треба само да испитују живот негдањих људи, па да из тога изведу опште законе живота, и да је потребно, да би

живели што боље, само да се у своме животу прилагоде оним законима које су сами измислили.

Да бих их што више учврстио у тој заблуди, ја им уливам нешто слично науци црквеној, наиме: да постоји некакво првенство знања које се назива науком, и да су основни закони те науке исто тако непогрешиви као и основни закони цркве.

А чим се они који себе сматрају за творце науке увере у своју непогрешивост, они наравно проглашују за несумњиве истине не само непотребне, већ често и највеће глупости, од којих се они, пошто их већ једном кажу, више не могу да одрекну.

И ето, стога ја тврдим да они неће разумети ону науку која нас умало није упропастила, све дотле док им ја будем уливао ропско поштовање према оној науци коју сам ради њих измислио.

10.

— Сасвим добро! Хвала! — рече Велзевул и лице му се озари. — Ви заслужујете награду, и ја ћу вас достојно наградити.

— А на нас сте заборавили! — повикаше једновремено остали разнобојни, мали, велики, кривоноги, дебели и мршави ђаволи.

— А шта ви радите? — упита их Велзевул.

— Ја сам ђаво техничких усавршавања.

— Ја, поделе рада!

— Ја, саобраћаја!

— Ја, штампе!

— Ја, уметности!

— Ја, медицине!

— Ја, културе!

— Ја, васпитања!

— Ја, поправљања људи!

— Ја, заглушљивања!

— Ја, добрих дела!

— Ја, социјализма!

— Ја, феминизма! — повикаше они сви у исти мах и стадоше се тискати пред Велзевулом.

— Говорите сваки за себе и укратко — повика Велзевул. — Ти! — обрати се он ђаволу техничких усавршавања. — Шта ти радиш?

— Ја уливам људима мисао да ће за њих бити све боље уколико више и брже израђују разне ствари. И људи упропашћују своје животе ради израђивања разних ствари, и израђују их све више, мада су оне непотребне онима који друге приморавају да их израђују, а неприступачне онима који их израђују.

— Добро је! А ти? — обрати се Велзевул ђаволу поделе рада.

— Ја говорим људима како је потребно да се људи претворе у машине, пошто се машинама ствари могу брже да производе. И они то чине, а људи претворени у машине мрзе оне који су то са њима учинили.

— И то је добро! Ти? — обрати се Велзевул ђаволу саобраћаја.

— Ја учим људе како је, за њихово добро, потребно да прелазе што је могуће брже из места у место. И људи, уместо да сваки побољшава свој живот у своме месту, проводе живот већином у путовању из места у место, и веома се поносе што могу да прелазе педесет и више километара на сат.

Велзевул похвали и њега.

Изиђе ђаво штампе. Његов посао се, као што он објасни, састоји у томе да саопшти, што је могуће већем броју људи, све оне гадости и глупости које се чине и пишу на свету.

Ђаво уметности објасни да он, у виду разоноде и буђења узвишених осећања код људи, ласка њиховим пороцима и претставља их у привлачном облику.

Ђаво медицине рече да се његов посао састоји у убеђивању људи да је старање о своме телу најпотребнија ствар на свету. А како томе старању нема краја, то људи који се помоћу медицине брину о своме телу, заборављају не само на живот других људи, него и на свој сопствени.

Ђаво културе објасни да он код људи развија уверење да искоришћавање свих ствари којима управљају ђаволи техничких усавршавања, поделе рада, саобраћаја, штампе, уметности и медицине, претставља једну врсту врлине и да човек који се користи свим тим може да буде потпуно задовољан собом и да не мора да се труди да буде бољи.

Ђаво васпитања протумачи да он уверава људе како они могу да уче децу добром животу, чак и у оном случају ако сами живе непристојним животом и чак и ако не знају у чему се састоји добар живот.

Ђаво поправљања људи рече да он убеђује људе како је боље да се заборављају заглушљивањем вином, опијумом, дуваном и морфиумом, него да се труде да живе боље и да се спасавају беде која долази од непристојног живота.

Ђаво добрих дела рече да он уверава људе да су милостиви, ако пљачкају на килограме, а деле

опљачканима златник по златник, и да немају потребе да се усавршују. На тај начин он их чини неприступачнима за добро.

Ђаво социјализма се похвали како у име најсавршенијег уређења живота изазива непријатељство између сталежа.

Ђаво феминизма додаде да, ради још савршенијег уређења живота, изазива поред непријатељства између сталежа још и непријатељство између људи и жена.

— Ја сам удобност! Ја сам мода! — повикаше и зашишташе и други ђаволи, и допузише до Велзевула.

— Зар ви мислите да сам ја толико стар и глуп да не видим, пошто је наука о животу лажна, да ће нам користити све оно што је по нас могло да буде штетно? Доста је! Хвала вам свима! — узвикну Велзевул и громко се насмеја, па лупну крилима и скочи на ноге, а ђаволи га окружише. На једном крају окупљених ђавола стојао је ђаво у огртачу, проналазач цркве, а на другом крају ђаво у мантији, проналазач науке. Они пружише шапе један другом и круг се затвори.

Сви ђаволи стадоше да се смеју, да циче, да звижде и да пуцају од смеха, па замахаше и залупаше својим реповима и почеше да се окрећу и да играју око Велзевула. А Велзевул је играо усред њих, ширећи и машући крилима и високо потскакујући.

Одозго су допирали јауци, плач, стењање и шкргут зуба...

АСИРСКИ КРАЉ АСАРХАДОН

БАЈКА.

Асирски краљ Асархадон беше освојио царство краља Лаилија, порушио и попалио његове градове, одвео његове поданике у своју земљу и поубијао му војнике, а самога Лаилија је затворио у крлетку.

Једне ноћи Асархадон је лежао на својој постељи и размишљао је на који ће начин да погуби Лаилија, кад одједном чу поред себе некакво шуштање. Он отвори очи и угледа једнога старца, дуге, седе бrade и благог погледа.

— Ти хоћеш да погубиш Лаилија? — упита старац.

— Да! — одговори краљ. Само још нисам смислио каквом смрћу да га уморим.

— Али, Лаилије си ти! — рече старац.

— Није истина! — одговори краљ. — Ја сам ја, а Лаилије је Лаилије.

— Ти и Лаилије сте једно исто, — рече старац. — Теби се само чини да ти ниси Лаилије, а да Лаилије није што и ти.

— Како, чини ми се? — запита краљ. — Погледај, ја лежим на меканој постељи, око мене су послушни робови и робиње, и сутра ћу се као и данас веселити са својим пријатељима. А Лаилије чами у кревету као птица, и сутра ће се с испла-

женим језиком превијати на коцу док не издахне и док му тело не растргну пси.

— Не можеш ти да уништиш његов живот, — рече старац.

— А шта је с оних четрнаест хиљада војника које сам поубијао и од чијих сам лешева начинио хумку? — запита краљ. — Ја сам жив, а њих нема. Ето, ја могу да уништим живот.

— Откуд ти знаш да њих нема?

— Отуд што их не видим. А, главно је то што су се они мучили, а ја се нисам мучио; њима је било зло, а мени је добро.

— Теби се то само чини. Ти си себе мучио, не њих.

— Не разумем! — рече краљ.

— Желиш ли да разумеш?

— Желим!

— Ходи овамо, — рече старац и показа краљу каду пуну воде.

Краљ устаде и приђе кади.

— Свуци се и уђи у каду.

Асархадон учини како му рече старац.

— А сад, чим почнем да сипам на тебе ову воду, ти загњури главу у њу, — рече му старац, и захвати воду врчем.

Старац наже врч над краљевом главом, а краљ се загњури.

Тек што се загњурио, он се осети не више као Асархадон него као неки други човек. А кад се осети као други човек, он виде себе где лежи на постељи, крај једне лепе жене. Још никад није видео ову жену; али, знао је да је то његова жена. Она устаде и рече: »Драги мој мужу, Лаилије, ти

си био уморан од послова јучерашњег дана, па си спавао више него обично. А ја сам чувала твој одмор и нисам хтела да те будим. Али, сад те очекују кнежеви у великој дворани. Обуци се и изиђи пред њих.

И Асархадон, схвати из ових речи да је он Лаилије, и не само да се томе не зачуди, него се не зачуди ни томе што то досад није знао. Он устаде, обуче се и оде у велику дворану у којој су га очекивали кнежеви.

Кнежеви дочекаше свога краља Лаилија, устадоше и поклонеше се до земље, и тек на његову заповест опет седоше. А најстарији међу њима поче да говори о томе како се увреде злога краља Асархадона не могу више трпети и како би требало повести рат против њега. Али, Лаилије се не сложи са њима него нареди да се Асархадону пошаљу посланици да га посаветују. И он отпусти кнежеве. После тога он одреди угледне људе за посланике и потанко им изложи оно што треба да кажу краљу Асархадону.

Кад сврши ове послове, Асархадон, који се осећао као Лаилије, изјаха у брда у лов на дивље магарце. Лов му пође за руком и он сам уби два магарца. Кад се врати кући, он приреди својим пријатељима игру робиња.

Сутрадан он изиђе по обичају у двориште у којем су га очекивали молиоци, оптужени и парничари, и ту стаде да расправља поднесене тужбе. Кад сврши ово, опет оде у своју омиљену забаву, у лов. Лов му и тога дана пође за руком, и он уби стару лавицу и ухвати њена два лавића.

После лова он се опет провесели са својим при-

јатељима и забави свирком и игром, а ноћ проведе са својом омиљеном женом.

Тако је проводио дане и недеље, у очекивању повратка посланика одасланих краљу Асархадону, који је он некад био.

Посланици се вратише тек после месец дана, и то са одрезаним носевима и ушима.

Краљ Асархадон им беше наредио да кажу Лаилију да ће и њега снаћи исто што је учињено његовим посланицима ако му не пошаље одређени данак у сребру, злату и чемпресову дрвету, и ако сам не дође да му се поклони.

Лаилије, који је некад био Асархадон, опет сазва кнежеве и посаветова се са њима шта да чини. Кнежеви му углас одговорише да треба да пође са војском на Асархадона не чекајући на његов напад. Краљ се сложи са њима, стави се на чело своје војске и пође у рат.

Рат је трајао седам дана. Краљ је свакодневно обилазио војску и будио јунаштво код својих војника. Осмога дана његова војска се сукоби с Асархадоновом у једној пространој долини, на обали реке. Лаилијева војска се борила храбро; али, Лаилије, који је некад био Асархадон, виде како непријатељи у трку силазе са брда, плаве долину и побеђују његову војску, па на својим колима улете усред битке, и стаде да гони и да сече непријатеље. Али, Лаилије је бројао своје војнике на стотине, а Асархадон на хиљаде. И Лаилије осети да је рањен и да га одводе у ропство.

Девет дана ишао је везан с осталим заробљеницима између Асархадонових војника. Десетог дана њега доведоше у Ниниву и затворише га у крлетку.

Лаилије није patio толико од глади и рана колико од срамоте и немоћне пакости. Осећао је да нема снаге да се освети непријатељу за сва зла која подноси. Једино што је могао то је да не пружи радости својим непријатељима да гледају његове патње. Стога одлучи да поднесе јуначки и без роптања све што му се буде догодило.

Двадесет дана седео је у крлетци и чекао смртну пресуду. Гледао је како одводе на губилиште његове сроднике и пријатеље, чуо је јауке осуђеника, од којих су једнима отсецали руке и ноге, а друге живе дерали, и није показивао ни немир, ни жалост, ни страх. Гледао је како су евнуси одвели везану његову омиљену жену и знао је да је одводе Асархадону за робињу. И све то подносио је без јадања.

Али, ево двојице целата како отворише његову крлетку, везаше му каишем руке на леђа и приведоше га месту попрсканом крвљу. Лаилије виде општар, окрвављен колац, са којег су малочас скинули тело његовог пријатеља који је на њему издахнуо, и наслућивао је да је овај колац њему намењен.

Са њега свукоше хаљине. Лаилије се згрози кад угледа мршавост свога тела. Два целата га дочепаше за мршаве бутине, подигоше га и хтедоше да га набију на колац.

»Сада ће наступити смрт, уништење!« помисли Лаилије, па заборави на своју одлуку да докраја сачува своју мирноћу, него се заплака и замоли за милост. Али, нико га не чу.

»Па ово не може бити!« — помисли он. »По свој прилици, ја сањам. Ово мора да је сан.« — И

он се напреже да се пробуди. »Нисам ја Лаилије; ја сам Асархадон!« — помисли он.

— Ти си Лаилије, ти си и Асархадон, — чу он нечији глас и осети да почиње смртна казна. Он викну и у исто време помоли главу из каде. Над њим је стојао старац и изливао остатак воде из врча.

— О, како сам се страшно намучио! И како је то било дуго! — рече Асархадон.

— Како, дуго? — запита га старац. — Само си загњурио главу и одмах си је извадио. Погледај, још нисам излио ни сву воду из врча. Јеси ли сад схватио?

Асархадон не одговори ништа и са страхом погледа старца.

— Да ли ти је сад јасно, — настави старац, — да је Лаилије ти, и да су и они војници, које си осудио на смрт, опет ти? И не само војници, него и оне животиње које си убијао у лову и јео на својим гозбама, и оне су биле ти. Мислио си да је само у тебе живот; али, ја сам свукао са тебе варљиви застор и ти си увидео, кад чиниш зло другима да га себи чиниш. Један је живот у свему, и ти у себи развијаш само један део тога општег живота. У томе делу живота, који је у теби, ти можеш живот да побољшаш или да погоршаш, да га увећаш или да га смањаш. А да поправиш живот у себи можеш само тако, ако порушиш границе које твој живот одвајају од живота осталих бића, ако будеш друга бића сматрао као себе и ако их будеш волео. Да уништиш живот у другим бићима није у твојој власти. Живот оних бића која си ти поубијао само је нестао испред твојих очију, није

уништен. Ти си хтео да продужиш свој живот и да прекратиш живот других; али, ти то не можеш да учиниш. За живот не постоји ни време, ни место. Живот је тренутак, и живот су и хиљаде година. И твој живот и живот свих видљивих и невидљивих бића овога света једнаки су. Живот се не може ни уништити ни променити, стога што је он једнак. Све остало се нама тако чини.

*

Кад старац ово рече, њега несташе.

Сутрадан изјутра краљ Асархадон заповеди да пусте Лаилија и све остале заробљенике и укиде смртну казну.

Три дана касније он позва свога сина Асурба-напала и предаде му краљевину, а сам се прво склони у пустињу да размисли о ономе што је сазнао, па после пође као апостол, кроз села и градове, да проповеда људима да је живот један и да људи сами себи чине зло кад хоће да учине зло другим бићима.

В У К.

ПРИЧА ЗА ДЕЦУ.

Био један дечко који је волео да једе пилиће. Он се јако бојао вукова.

Једном тај дечко леже да спава и заспа. У сну му се учини да иде по шуми и да тражи печурке. Одједном из жбуна искочи вук и јурну на њега. Дечко се поплаши и повика:

— Ајао, ајао, поједе ме вук!

Вук му рече:

— Чекај, нећу те појести, него хоћу са тобом да поразговарам!

И вук му рече људским гласом:

— Ти се бојиш што ћу те појести. А шта ти сам радиш? Волиш ли пилиће?

— Волим.

А зашто их једеш? Зар ти пилићи нису жива бића, као и ти? Иди, погледај како их свако јутро хватају, како их кувар носи у кујну, како их коље, а њихова мамица кокодаче што јој узимају децу. Јеси ли видео то? — упита га вук.

Дечко одговори:

— Нисам видео!

— Е, кад ниси видео, а ти погледај. А ето, ја ћу тебе да поједем. И ти си пиле, па ћу и ја тебе појести.

И вук јурну на дечка, а дечко се поплаши и повика: »Јао, јао!« па се пробуди.

Отада је дечко престао да једе месо и није више јео чак ни говедине, ни телетине, ни свињетине.

К А М Е Њ Е.

ЛЕГЕНДА.

Дођу две жене старцу да их поучи. Једна је сматрала себе за велику грешницу. Изневерила је мужа у младости, па се стално мучила. А друга, пошто је проживела цео живот како закон наређује, није прекоревала себе ни за какав грех и била је задовољна собом.

Старац се распита о животу обеју жена. Једна се заплака и признаде му свој велики грех. Мислила је да је њен грех толико велики да се није надала опроштају. Друга му рече да не зна ни за какве своје грехе. Старац рече првој:

— Пођи ти, рабо божја, за ограду, па нађи један велики камен, толико велики да га једва можеш да подигнеш, и донеси га... А ти — рече онда оној која није знала ни за какав грех, — донеси ми колико год можеш шљунака.

Жене одоше и извршише старчеву заповест. Једна донесе велики камен, а друга пуну торбицу шљунака.

Старац разгледа донесене каменове, па рече:

— А сад, ево шта да учините: однесите камење натраг и оставите га на иста места са којих сте га и узеле, па кад их оставите, дођите опет мени.

Жене одоше да испуне старчеву заповест. Прва лако нађе место са којег је узела камен, и намести

га онако како је и раније стојао; али, друга никако не могаде да се сети са којег је места који шљунак узела, па не изврши заповест, него се врати старцу са пуном торбицом.

— Ето видите! — рече старац. — Тако је и са гресима. Ти си лако наместила велики и тежак камен на његово раније место, јер си се сетила одакле си га узела. А ти ниси могла, јер се не сећаш одакле си узела ове шљунке. Тако је и са гресима. Ти си запамтила свој грех. Подносила си због њега и прекор људи и прекор своје савести, кајала си се и поништавала, па си се тако ослобођавала од последица греха. А ти, — обрати се старац жени која је донела натраг торбицу шљунака, — пошто си правила ситне грехе, ниси их ни запамтила, ниси се кајала и навикла си на грешан живот, па си осуђивала грехе других, а све си дубље тонула у своје.

Сви смо ми грешни, и сви ћемо пропасти ако се не будемо кајали.

П Р И Ч А З А Д Е Ц У .

Возили се колима девојчица и дечко, из једног села у друго. Девојчици је било пет година, а дечку шест. Били су брат и сестра од тетке; њихове мајке биле су сестре. Оне су остале у гостима, а децу су послале кући са дадиљом. Кад су пролазили кроз једно село, на колима се сломи један точак. Кочијаш рече да се даље не може ићи пре него што се точак оправи; али, да ће га брзо оправити.

— Баш добро! — рече дадиља. — Путовали смо дуго, па су ми дечица огладнела. Даћу им млека са хлебом. Добро те су нам дали да понесемо што за јело.

Била је јесен. Напољу је било хладно и падала је киша. Дадиља уђе са децом у прву кућу на коју наиђоше. Кућа је била црна, јер није имала димњака. Кад такве куће греју зими, људи отварају врата и дим излази на врата све док се пећ сасвим не загреје. Ова кућа била је прљава и стара. На поду су се виделе пукотине. У једном углу била је иконица и под њом клупе и сто, а према њему велика пећ.

Деца су пре свега у кући угледала своје вршњаке: босоногу девојчицу у прљавој кошуљи и трбушатог, скоро голог дечка. Треће дете, једна девојчица од годину дана, лежала је на клупи, дерала се и плакала. Домаћица ју је тешила; али, кад уђе дадиља са децом, она је остави и поче да тражи за

њих место у предњем углу, на клупама и столу. Дадиља је понела са кола торбу са сјајном бравом, а сељачка деца се стадоше дивити тој брави и показивати је једно другом. Дадиља извади хлеб, бочицу са топлим млеком и чист убрушчић, па све стави на сто:

— Хајде, дечице, ручајте! — рече она. — Ви сте, мислим, огладнели.

Девојчица Соња гледала је полунагу сељачку децу, није одвајала очију од њих и загледала је час једно, час друго. Она још никад није видела толико прљаве кошуље и тако голу децу, па јој је то било чудно. А Пећа је гледао час на њу, час сељачку децу, и није знао шта да ради: да ли да се смеје или да се чуди. Соња је највише гледала ону девојчицу на клупи, која се јако дерала.

— Зашто плаче? — запита она.

— Хоће да једе, — рече мати.

— Па, подајте јој.

— Дала бих јој ја, али немам шта.

— Е, па ходите! — рече дадиља која је размештала хлеб по столу. — Ходите, ходите! — понови она отсечно.

Деца је послушаше и одмах дођоше. Дадиља им нали млека у чашице и даде им комадић хлеба; али, Соња не хтеде да једе него одгурну чашу од себе. То исто учини и Пећа, који се угледа на њу.

— Је ли истина да нема млека? — упита Соња и показа на жену.

— Ко ће то знати? То није наша ствар, него једите ви!

— Нећу! — рече Соња.

— Нећу ни ја! — рече Пећа.

— Подај њој, — рече Соња, која није спуштала очију са девојчице.

— Хајде, не говорите глупости, — рече дадиља, — него једите, јер ће се млеко охладити!

— Нећу да једем, нећу! — повика наједанпут Соња, — ни код куће нећу јести ако њој не даш.

— Једите прво ви, па ако остане, даћу и њој.

— Нећу, док не даш њој.

— Ни ја нећу, ни ја нећу! — понови Пећа. — Нипошто нећу!

— Баш сте донели луду одлуку и лудо говорите! — рече дадиља. — Не може сваки да има, већ само онај коме је бог дао. А вама и вашем тати је дао.

— А зашто није и њима дао? — упита Соња.

— Није наше да о томе судимо! Тако је богу угодно, — одговори дадиља, па нали млеко у једну чашицу и пружи је жени која га даде детету. Дете стаде пити и ућута. Али, остала деца се не умирише, и Соња никако не хтеде ни да пије, ни да једе.

— Богу је угодно! — понови она. — А зашто му је тако угодно? То је зао и гадан бог; никад више му се нећу молити!

— Зло ви говорите, — рече дадиља и одмахну главом. — Казаћу ја све тати.

— Па кажи! — рече Соња. — Ја сам сад разумела, све сам разумела. Не треба тако да буде, не треба!

— Шта то не треба? — упита дадиља.

— Не треба једни да имају много, а други да немају ништа.

— А, можда тако хоће бог? — рече Пећа.

— Не, он је зао; зао је. Нећу ни да пијем ни да једем. Зао је тај бог; не волим га!

Одједном неко се закашља на пећи и некакав промукли глас проговори:

— Ех, дечице, дечице! Добра сте ви деца; али, не говорите паметно, — рече он, па се опет закашља. Деца погледаше на пећ и видеше како са ње силази зборана глава, обрасла седом косом, која се клатила и говорила:

— Бог није зао, децо. Бог је добар. Он, децо, све воли. А што једни једу колаче, а други ни хлеба немају, то није он удесио него су удесили људи. А удесили су стога што су њега заборавили, — он се опет закашља. — Заборавили су га, па су стога тако и удесили. Заборавили су да једни уживају, а да се други муче. А кад би сви живели по божјем закону, сваки би имао свега и свачега.

— Па шта треба радити, да би сви имали свега? — запита Соња.

— Па шта треба радити да би сви имали свега? Треба радити онако како бог заповеда. А бог заповеда да се све дели напола.

— Како, како? — запита Пећа.

— Бог заповеда да се све дели напола.

— Заповеда да се све дели напола! — понови Пећа. — Кад порастем велики, ја ћу тако чинити.

— И ја ћу тако чинити! — потврди Соња.

— Ја сам пре тебе рекао да ћу тако чинити, — рече Пећа. — Радићу тако да нико не буде сиромашан.

— Е, доста сте брбљали, — рече дадиља, — сад пијте млеко!

— Нећемо, нећемо и нећемо! — одговорише у један глас оба детета. — А кад будемо велики, ми ћемо тако чинити.

— Е, драга дечице, — рече старац и насмеја се тако да се указаше његова два једина зуба у доњој вилицы, — ја нећу видети кад ви то будете чинили. На ум вам је пала добра мисао; нека вам бог помогне!

— Нека чине са нама шта хоће, — рече Соња, али, ми ћемо тако чинити.

— Јест, тако ћемо чинити! — потврди Пећа.

— Добро, — одговори старац, па се насмеја и закашља се, а кад му се кашаљ утиша, он додаде: — И ја ћу вас, онда, сигурно волети. Само пазите да не заборавите!

— Нећемо заборавити! — обећаше му деца.

— Е, нека буде сигурно.

Кочијаш дође и јави да је точак поправљен и деца кренуше даље.

Видећемо шта ће она учинити.

ТИХОН И МАЛАЊА.

ПРИЧА ИЗ СЕОСКОГ ЖИВОТА.

Празничка тишина владала је у селу. Цео народ био је у цркви. Једино мала деца, старе жене и неколицина сељака, које је мрзило да иду на службу, беху остали код куће. Жене су се врзмале око огњишта и кувале ручак, деца су пузила испред кућних прагова, а сељаци су овде-онде у дворишту доводили понешто у ред. Улица беше пуста. Био је празник апостола Петра и Павла. Са једног краја сеоске улице зачу се звекет прапораца, а мало после појавише се поштанска кола у која беху упрегнута три коња.

Један од сељака који нису отишли у цркву, Анисим Сидков, чу звекетање прапораца. Он одмах остави лотре својих кола, које је дотеривао и подешавао, и, отворивши шкрипугаву капију, изиђе на улицу да види ко то иде. Поноситим логовима биле су у гриву уплетене разнобојне ресе, а шарени средњак, који је Анисиму изгледао познат, издизао је испод дрвеног арња уздама затегнуту главу. Једва је помичући, он је брзим касом јурио уза стрму улицу, а кочијаш, који је упола клечећи стојао у колима, потстрекивао га је гласним узвицима.

Коњи су били углађени и добро ухрањени и нису се знојили, премда их је пекло сунце са потпуно ведрога неба. Кочијаш беше гиздав момак, на себи је имао нов капут и нов шепир.

— То је дакле Тихон Јермилин! — прогунђа Анисим за себе, када је познао кочијаша, и у својим новим ликаним чизмама изиђе на улицу.

Када Тихон своја кола протера покрај Анисима, он ћутећи скиде пешир. По изразу његовог лица видело се колико он беше срећан и колико је силно био убеђен у то да му цео свет мора завидети на његовој запрези од три коња, које је он тако вешто саставио и тако дивно дотерао. Он се из све снаге трудио да се не показује задовољним, како не би кога увредио својим поносом.

Пошто је пешир и опет наместио на главу, он коњима не викну нити пешир лолински накриви на ухо, него дешњака благо удари крајем узде по сапима, а затим кола, пошто их је још мало потерао право, скрену у страну, и животињама, које су се већ веома лагано приближавале познатој им капији, довикну једно одмерено, развучено »прр!« Анисим, који тога лета не беше прошао богзна како добро, приступи Тихону не без зависти, али ипак са потребним поштовањем, да са њим мало проћаска.

Тихонова стара мати, која је сама остала код куће, изиђе на врата.

— Чух прапорце, — поче она весело и узбуђено, — те помислих: ко ли то иде? Али, одмах потом латих се својих лонаца и не ослушкивах даље. Кад мало после, а ја и опет чујем прапорце сасвим у близини.

— Добар дан, мила мајчице! — узвикну јој син и у тешким чизмама скочи са кола на земљу покрај самог предњег точка.

— Добар дан, Тишенка! Како си, сине мој?

И настави говорити, и говорила је о свему мо-

гућном једноликим тоном, као да прича о ствари-ма које су прошле одавно.

— Кажем сама себи: када би, нешто, сада наишао наш Тихон, код куће нема никога: отишао је отац, отишле су и жене, сви су отишли на службу...

Тихон је не саслуша докраја, него са кола узнекакав свежањ и унесе га у собу, где се поклониконима. Затим из трема изиђе у двориште и отвори капију.

Рукавице и бич тури за појас, утера у двориште кола, испрегну коње, пребаци им преко сапи »штранге«, скиде им оглаве и одведе их једног за другим даље од кола. Све то рекао је у реду, чило и лако.

Пошто је све то учинио, прсти његових руку још су се покретали, као да беху ради да се још нечега лате, да сврше још неки посао.

Испрежући коње, непрестано је ћаскао с Анисимом, који му је пришао те у својим ликаним чизмама уз њега стојао и изнад појаса чешкао свој трбух у чистој, белој кошуљи. Пре него што ће се упустити у разговор, један другога су поздравили скидањем пешира.

— Да ли те није морила чежња за твојом младом женицом? — отпоче Анисим уз подругљив осмех, премда је био рад да га упита нешто друго.

— Није ми било до тога, — одговори Тихон.

— Како наши тамо у граду? На пример, Миτροшинови? — упита Анисим и опет и почеша се по глави. Овога пута његово питање звучало је некако озбиљније.

— Како! Час добро, час лоше. Код нас на станици све зависи од тога како се ко држи, чика

Анисиме, — рече Тихон, пошто се мало поразмислио, и уз то са доста поноса помисли на себе самога.

— Дората си заменио, је ли? — упита Анисим даље. Сада беше дошао на оно што га је уопште занимало. — А кулаша си купио?

— Дорат више није вредео. Очева је то била жеља да га још држимо.

Са правим уживањем причао је тада Тихон како је текао посао око замене, шта је он том приликом зарадио и шта су други додавали. Анисим му предложи, пола у шали а пола у збиљи, да попију коју ракијицу, али Тихон одлучно одби тај његов предлог.

Докле су се тако разговарали, Тихон се ниједан часак није одмарао. Коњи беху испрегнути, амови су висили на своме месту, а коњи су се налазили у стајама.

Анисим беше срећно докучио све што је желео да дозна. Он постоја још мало, почеша се обема рукама и отиде одатле ћутећи.

Тихон узе из кола нарамак сена и положи га коњима. Потом намаче дубље на чело шешир и, пошто је раскречио прсте обеју руку, уђе у собу. За њега није било никаквог другог посла, али његове руке раскречених прстију одржавале су приправност за рад. Он скиде свој шешир и обеси га о клин, свуче свој капут, брижљиво га спусти на место са којег раније беше отро прашину, и у новој, црвеној кошуљи, коју мати још није видедала, седе на клупу. Исто тако нове чакшире што их је имао на себи биле су начињене од долаћег сукна, које је исткала мати. На ногама су му биле високе, гвозденим клинчићима потковане кочијашке чизме.

Он их у селу беше очистио сеном и намазао катраном. Немајући шта да ради, а желећи да нечим занима своје руке, извлачио је и гладио рукаве своје памучне кошуље, који се испод капута беху згужвали, и из оног свежња шта га је у собу унео ваддио је донесене поклоне. За своју жену беше купио комад катуна са крупним цветићима, за матер белу повезачу са лепим, шареним порубом, а за све укућане заједно ниску переца од најбољег пшеничног брашна.

— Хвала ти много, мили мој сине Тихоне. Колико ли си се само истрошио? — рече старица разастревши повезачу по столу и прешавши ноктом преко ње. — Штета што код куће ниси затекао још кола. Отац је са мном био на јутрењу, а затим је остао у селу на ракијици. Ја сам пак дошла кући. Младе жене су похитале на службу, приставиле лонце, па онда отишле, а ја сам остала.

Старица сави своју повезачу, метну је у орман, а затим преже на рад, непрестано говорећи.

— Наши су сви здраво, богу хвала, — причала је она, — Једино мога чичу не служе најбоље ноге; чим се време погорша, он стане јаукати од бола. На пољски рад на добру не може више да иде; ту га обично замењује Гришутка. (Гришутка је био млађи, неожењени Тихонов брат). Срећа је то што су сеоске власти пажљиве. Михеић је још непрестано наш староста. Не можемо да се на њега пожалимо: он све дивно одржава у реду. Само ми Гришку не шаљи на косидбу, вели, то он не може да издржи, још је премлад. Ових дана косили су траву у спахиском врту, те је отац и опет тамо послао Гришку. Косу му је сам спремио; али, пошто му се беше досадило да је вазда чука, замолио је

зета Герасима да је исклепа. Него, сиромашку Гришки је дојадило. »Ја косидбу, мати, не могу да издржим«, рече, »јер ме заболе и ноге и руке«. А и како да издржи? Још је исувише млад и нејачак. Сад отац не зна шта да чини — да ли да најми слугу, или да останеш код куће ти те да идеш на косидбу?

— А шта се чује о господи? — упита Тихон, који је очевидно сматрао испод свог достојанства да са женским чељадетом, како је оно било његова мати, разговара о тако важној ствари.

— Ономад чусмо да ће летос сви да живе овде на добру, али сада се о томе и опет заћутало. Додуше, млади господар је овде, али ни по чему се не запажа да је он ту. О свему се стара Андреј Илић, настојник. Сељаци излазе са њим веома добро на крај, једино због косидбе било је мало сукоба. Отац ће ти већ причати о томе. Он је био на сеоском скупу. Ђубре смо срећно извезли на њиве, све је поорано, остале су још само две или три њивице. Са кулуком смо прошли сасвим добро, сељаци су откинули доста времена за себе. Али, жене су се намучиле; морале су да запињу. Плевљење им је било дојадило. Садиле су шећерну репу, како ли се та ствар назива, те су морале да је плевне од травуљине. Кућевни посао отаљавам ја сама. Твоја жена мора сваки дан са другим женама да иде на кулућење. Руке су ми препуне посла: морам да хлеб месим, да краву музем и да платно белим. Докле је човек на ногама, све тече лако, али свети бог зна шта ће бити даље. Твоја млада женица издире сваки дан толико да од умора пада са ногу, али то не мари ништа: када се увече враћа кући, она весело пева. Пева веома лепо, а и коло непрестано води.

Не треба јој ни замерити, јер је млада и препуна живота. Сви је хвале, изврсна је раденица, и за њу се не може рећи ништа ружно. Са војниковом женом учини покаткад по коју глупост, али то не значи ништа. Отац због тога понекипут викне на њу, али потом све тече у реду. Колико ли ће се обрадовати што си ти овде! Јуче сам пекла пирог, па у себи мислила: ко ли ће јести мој пирог? Да сам знала да ћеш доћи, за свога милог сина заклала бих петлића. Квочка је, богу хвала, срећно излегла пилиће; три пилета смо продали...

То и још много штошта друго причала је старица сину — о платну што га је исткала, о гумну, о стоци, о суседима и о војницима који су прошли кроз село. И уза све то непрестано је радила кућевни посао, час уз огњиште, час за столом или у остави.

Тихон је пак седео на клупи, овда-онда стављао по које питање или и сам причао нешто. Он узе чешља са познатог му места, зачешља густу, тргураву косу и риђу брадицу и задовољно узе посматрати собу. Његов поглед се заустављао час на шареној домаћиној сукњи, која је била пребачена преко постеље, час на мачки, која је чучала на пећи и, ваљда зато што је био празник, умивала се, час на неком преломљеном вретену, које је лежало у кућу, или на квочки, која беше са пилићима ушла у собу, или најзад на бичу, који је он свакада носио када преко ноћ обилази коње и који је сада његов брат Гришка остављао да неупотребљен лежи у једном углу. Изгледало је да не само његови раскречени прсти, него и његове будне очи траже рада и само рада. Њему је било непријатно седети беспослен. Најмилије би му било да је могао да дохвати

косу те да је исклепа или да укуца олабављену даску у поду, или да се лати ма чега другога — али за време божје службе није се смео радити никакав посао. Пошто се са матером сит наћаскао, он узео снопић конопље, са њиме изиђе напоље, конопљу притврди за један клин на довратку и припреми се да је млати снажним рукама које су, како је изгледало, биле просто створене да се титрају теретима од стотину фунти. Уз то је често погледао на улицу, у правцу из којег су морали да дођу црквари. Али, не појављиваше се нико, видела су се једино дечица која су се испред кућних прагова играла у својим празничким чистим кошуљицама. Један петгодишњи дечачић, који је на себи још имао прљаву кошуљу, приђе Тихону и погледа га разрогаченим очима. То је био Тихонов синовац, син војникове жене.

— Па, Сијомка, чиј си ти? — упита Тихон малишана и уз то се тихо насмеја себи самоме што се у разговор упустио са тако малим дечачићем.

— Војников, — одговори малишан.

— А где ти је мајка?

— У тркви, а и дедита је у тркви, — одговори дечачић, чисто се поносећи што је одмах одговорио.

— Свакако да ти мене не познајеш? — упита Тихон, извуче перцу из џепа и пружи је малишану.

— Ено, оно тамо је трква, рече Сијомка, прстом показа низ улицу и журно узео перцу, не осврћући се на Тихоново питање.

— Кажи ти мени... ко сам ја? — још једном упита Тихон.

— Ко си ти?... Ти си чика.

— Какав чика?

— Тетка Малањкин.

— Зар ти познајеш тетку Малањку?

— Сијомка, где си ти? — викну старица из собе када чу дечачићев глас. Ходи овамо, мали ђаволе, да те умијем и да ти навучем чисту кошуљу.

Малишан пређе праг и отиде баби, а Тихон стаде испитивати бич, омахујући њиме кроз ваздух. Бич је дивно пуцкарао.

Старица свуче малишана и водом га поли по целом телу, тако да се он стаде дерати из свег гласа. Тихон је стојао пред кућним вратима и гледао низ улицу.

Био је диван дан. Шеве су се извијале у ваздух певајући изнад ражаних поља, а ражана поља сијала су се на сунцу. У оближњем лугу роса се беше сасушила са сунчане стране, а птичице су весело цвркатале. Народ је излазио из цркве. Старци су корачали, по један или по двојица, тешким, крупним кораком људи навикнутих на рад, у чистим, белим обојцима и новим опанцима од лике, једни са штаповима у руци, други без штапова. Млади људи носили су чизме. Староста Михеић имао је црн кафтани од фабричког сукна. Између осталих улицом је ишао дути, мршави Резун са хромим Фокањићем и брадатим Осипом Наумићем. Занатлије су биле у својим блузама, а спахиске слуге у немачким хаљинама, жене и девојке из спахиске послуге у »кринолинима«. Једино на њих лајали су пси из сељачких дворишта. Девојчићи су у групама ситно корачали у својим жутим и црвеним сарафанима, а исто тако у групама ступали су сељачки момци са дугим блузама и појасима око њих. Погурене старице имале су чисте беле повезаче на глави и кретале су се са штаком или и без ње. Удаваче су носиле црвене рушце и плаве, као злато жутим пору-

бима опточене сукње. Све су биле веселе, међу собом су ћеретале, сустизале се, једне друге поздрављале, разгледале своје нове рупце, сјактаве огрлице и извезену обућу. Тихон их је познавао све: чим би се нека од њих приближила, Тихон је знао чија је.

— Ове су са Иљушиног спахилука. Гле ти њих, како су се дотерале! — помисли он. — И са другима неће да разговарају! Ето и Иљуше; за њим иду деца и исмејавају га. Гле ти оне мршаве, нацифране познате ми женетине. Човек би готово могао помислити да је богата.

Али, Тихон зна да је она у веома бедном стању, да је муж већ одавно више не бије зато што је сматра као непоправљиву.

— Ту је и настојникова жена са штитићем, а уз њу је њена служавка Василиса са црвеном цицаном кецељом. Ето и спахијиног слуге Матриопкина. Он је јуче у граду купио црвену памучну кошуљу и просто се сав збунио стога што та његова кошуља веома пада у очи. Долази Фокановићева слушкиња; она иде заједно са спахиским служавкама и разговара са домаћицом Мавром Андрејевном; она је писмена и хоће да ступи у манастир. Иза њих иду Минајевљеви; жена непрестано плаче, мора бити да је сахранила некога од својих. Ено и Резунове младе жене; она је данас први пут по свом порођају била у цркви. Гле где се гегуца, поштапајући се, стара Бољхина. Заморила се и сада седа. Дакле, још је у животу, иако ће јој ускоро бити сто година! Иду и моји: напред корача отац, погрбљен као и увек. А ту је и она...

Тихон је своју жену познао одмах, чим се појавила на доњем крају сеоске улице. Малања је ишла са војниковом женом и са још две друге жене.

Војник, који је на себи имао нов шињел, беше им се придружио; нешто им је вазда причао, омахивао рукама и био је већ пијан. Малања је Тихону изгледала кудикамо лепше дотерана него друге жене.

И уз то она не беше боље одевена од других. На себи је имала карирану ланену сукњу која је била опточена златним ширитима, белу кошуљу са црвеним чипкама, исто тако цицану кецељу и обичне нове ципеле на вуненим чарапама. Друге жене биле су у много богатијој одећи, имале су појасе и јелеке и извезене ципеле. Као год и друге, и Малања је ишла одмереним, снажним кораком, омахивала рукама и ђаволасто и хитно погледала у десно и лево. Смејала се и шалила са војником, и ни на крај памети није јој био њен муж.

— Ја ћу, богами, настати да будем изабран за старостовог помоћника, — рече војник. — На том положају могао бих боље командовати женама. Тада би се ти рђаво провела, Малања!

— Мене је силан страх од тебе! — одговори Малања. — Само пази да не прођеш као што је лане прошао општински ћата! Једнога дана дође он к нама пред сушницу, где смо ступали конопљу, те хтеде да нам строго командује. А ми ти га жестоко уредимо: стрпамо га у један сноп конопље и свучемо му чакшире, тако да је сав био срећан када се ослободио и умакао. Што смо се кидале од смеха!

Жене мораше да застану, јер их и опет спаде смех. А војникова жена шта више седе, дланом се пљесну по колелу и дрекну од задовољства.

— Дед, шта ти је? — рече Малања, гурну је лактом и једва и сама угуши свој смех.

— Не, одиста... дођи! — рече војник Малања.
— Купићу слатке ракије, па ћу те почастити.

— Њој је њен муж милији од твоје ракије, — рече војникова жена, — он треба данас да дође кући.

— Можда, али ако не дође, она мора гледати како да проведе празник, — рече војник.

— Ти као да мени не желиш срећу? — добаци Малања ђаволасто војниковој жени.

— Купи ти само ракије, Барчеве, а ми ћемо сигурно доћи к теби.

И наједном њој паде на ум да јој је муж већ два пута обећавао да ће је обићи »наредног празника«, али да није долазио, и њеним лицем мину таман облачак. Али, одмах потом стаде се она и опет смејати са војником. Он јој на ухо шану да к њему дође сама.

— Добро, доћи ћу, Барчеве, — узвикну Малања гласно, па и опет прсну у грохотан смех.

Анисим Сидков, са којим се Тихон видео приликом свога доласка у село, стојао је пред својом кућом, и жене су пролазиле мимо њега. Када поред њега прође Малања, он је прстом гурну у слабину, а некакав глас, сличан жабљем крекетању, изви се са његових усана. Малања се насмеја и распали му заушку.

— Где ти коловоткиње: шали се са војником, а њен муж буљи очи изгледајући је! — рече Анисим смејући се. А када виде да Малања при спомену њеног мужа сва поцрвене, он додаде веома озбиљно, да не би његове речи сматрали за шалу: — Богами, цела је истина: дошао је за време службе колима у која беху упрегнута три коња. Гласничку награду примићу касније.

Малања се одвоји од осталих жена и пође улицом. Наједном се осврну и смејући се довикну војнику:

— Само купи повише ракије, да понесем и Тихону. Он воли да је пије.

Војникова жена и друге жене прснуше у смех, а војник набра чело.

— Чекај ти само, ђавоља жено! — рече он.

Малања је журно хитала кући; њена нова хаљина пуштала је, а потпетице њених ципела клопарале су. Сусетка јој уза смех довикну да јој је муж за поклон донео бич, али Малања јој не одговори и трком уђе у кућу.

Тихон ју је чекао пред вратима. Смејући се погледао ју је и бичем је омахнуо кроз ваздух. Малања беше постала сасвим другача откако је чула да јој је стигао муж, а нарочито откако га је угледала. Образи су јој изгледали руменији, израз очију и покрети били су живоснији, а глас јој је звучао јасније.

— Зар си ми као поклон донео бич? — упита она смејући се.

— А зар бич није добра ствар? — рече Тихон.

— Можда, — одговори она, и њих двоје уђоше у собу.

Одмах иза Малање дође кући и отац и са Тихоном оде да види коње. Малања привеза празничну кецељу и стаде маћехи помагати у справљању ручка; али, њене очи биле су стално упрте у врата. Старац се врати у собу, а мати му поможе да се изује. Малања похита ка Тихону у двориште, обухвати га обема рукама и толико сино притеже уза се да он готово јаукне. Смејући се, пољуби је у уста и у образе.

— Толико пута, богами, хтела сам да дођем к теби, — рече Малања. — Чезнем за тобом толико много; не могу више да живим без тебе, — рече му и наново се припи уз њега.

— Причекај још мало, па ћу да те узмем к себи на станицу, — рече јој Тихон, — и ја сам жу-део за тобом.

Из собе дође Гришутка и смејући се њих двоје позва на ручак. Пошто се помолише богу, седоше за сто старац и старица, Тихон, Гришка и мали војников синчић. Младе жене су их служиле и јеле стојећи.

Тихон још не беше поделио поклоне нити оцу предао зарађени новац. Тај посао мислио је да сврши по ручку. Отац није имао ништа против онога што му је Тихон испричао и био је задовољан са сином, али је показивао мрзовољно лице, као и свакада на празник докле не испије по коју. Тихон ивади из кесе новаца и војникову жену посла по ракију. Старац не проговори ни речи, него настави кусати чорбу, и само оком показа војниковој жени где је празна ракиска боца. Сва три коња допадала су се старцу, и он је био задовољан због новца што му га је донео Тихон. Али, једило га је то што је син заменио вранца. Тога вранца купио је он прошлог лета од неког коњушара, и по његовом мишљењу то је био изврстан коњ. О ручку непрестано је ћутао, а ћутали су и остали; једино Малања, када би донела јело на сто, смејала би се на свог мужа и на девера. Старац је и сам раније служио као кочијаш на поштанској станици, али не беше дорастао своме послу, упропастио је два пута по три коња и кући се вратио само са бичем. Није био обичан, глуп мужик, волео је ракију и ло-

ше је управљао кућом као старешина. Сада пак, пошто је све текло добро, он се осећао угодно, али са друге стране једио се, додуше не због вранца, него стога што је његов син кудикамо боље него он раније вршио своју дужност на поштанској станици.

— Погрешио си што си заменио вранца. То је био добар коњ, — прогунђа он јетко.

Син не одговори. Можда, случајно, а можда и намерно. Тихон не рече ништа, него узе да прича о другим сељацима што су били запослени на станици, а нарочито о Пашки Шинћаку, који је продао три коња, па купцу уступио чак и амове.

Пашка Шинћак био је син једног сељака са којим је отац некада заједно као кочијаш радио на станици и који му је тада жестоко подвалио. Између њих двојице постојало је старо непријатељство, и када отац сада чу да је млади Шинћак пошао старчевим трагом, он удари у тако сладак смех, да га жене зачуђено погледаше.

— Видите колики је зврндов! Као год и његов отац! Кажем ја вама: ко ради непоштено, никада неће постићи ништа.

Пошто је ручао, старац отра браду и отпоче да сина испитује шта је за последња два месеца радио, како је излазио крај са коњима, колико му износи зарада и много штошта томе слично. Уз то су се понос и задовољство огледали на његовом лицу.

Син му је од свег срца давао објашњења. Разговор постаде још живахнији када војникова жена, сва зајапурена, стиже са зеленом боцом ракије. Старац руцем отра два прста дебело дно ракиске чаше, те отац и син испише своју порцију. Старцу

се највише допало оно што је Тихон причао о царевом проласку.

— Наједном дојаха царски јегер, скочи са коња и узвикну: »Ето их! За десет минута биће ту!« Наиме, он је јурио пред њима. Тада Михаил Никанорић, комесар, погледа у часовник и рече: »Само пази, Тихоне, да све буде приправно и у реду!« А ја му рекох: »Моја четири коња су спремна и отимарена. Тераћемо ми, а не ти!«

Говорећи то, он крупне, раскречене прсте задену за појас, омахну косматом главом и погледа у жене; оне су га слушале и очију нису одвајале од њега. Малања је седела на крају клупе, такође главом омахивала као и њен муж, као да она то прича, и осмехивала се као да би да рекне: »Видите како смо жестока чељад нас двоје, ја и Тихон!« Старац беше своје руке наслонио на сто и главу је држао замишљено погнуту у страну. Војникова жена беше, клатећи се у раменима, као чигра одјурила к вратима; али, када чу шта прича Тихон, она се врати, седе у запећак и отпоче да пресавија своју кецељу, најпре двоструко, затим четвероструко, онда опет двоструко и најзад наново четвероструко. Старица је Тихоново причање слушала као што је слушала и свако причање, па било оно весело или тужно: лако је климала главом, овда-онда уздисала и шапутала нешто што је звучило као молитва. Гришка пак ослушкивао је свако причање са таквим изразом лица као да ће свакога тренутка прснути у смех. И сада се он гласно насмеја, када Тихон исприча како је комесару одговорио: »Тераћемо ми, а не ти!« Тихон у њега и не погледа, јер му то не беше нимало чудно што се Гришка на-

смејао тако гласно — пошто је и сам своје причање сматрао као веома шаљиво и занимљиво.

— Имао сам још таман толико времена да своје коње при фењеру прегледам, — причао је Тихон даље, — када наједном они кроз мрачну ноћ дојурише: двоја кола са по шест коња, петора кола са по четири коња и шест кола са по три коња, и свака од њих са фењерима. Најпре стиже наш Васка Скоморожниски, који је возио исправника. Исправник и не изиђе из кола, него се са њих скотрља потрбушке. »Јесу ли готови самовари?« упита он. Да, били су готови. »Упутите неколицину људи на мост«, узвикну он; наиме, ограда тамо беше иструлела. Одмах је упућен Шинћак заједно са некаквим надзорником пута. Затим стиже сам он, цар. Кола са фењерима зауставише се пред самим вратима. Возио га је Волотка. Њему је било речено да не тера до моста, али он није могао да коње задржи. Онда су брже боље дотерана наша. Све је, како изгледаше, било у реду. Али, ја наједном спазих да Митка не беше добро наместио штранге...

— И он, цар, није ништа рекао, зар? — упита старац.

— Која станица? упитао је само, а исправник је одмах одговорио: »Сељуковка, ваше императорско величанство!«... »Како, како?« подражавао је Тихон цара. Уз то је тако достојанствено и отмено истурио груди да старици готово потекоше сузе, као да је чула какву веома тужну вест.

Гришка се грохотом смејао, а мали војников син, који је седео на постељи, укочено је гледао у бабу, напрегнуто чекајући шта ће даље бити.

— Упрегосмо шест коња; наш Сењка је био предњи јахач...

— Тако што било би за нашега Гришутку; тај би умро од страха, — рече старац у шали.

— Не бих; умео бих ја да се снађем, одговори Гришка са смелошћу, којом је хтео да докаже да се он не би нимало бојао да путује са царем, као год што се не боји да се разговара и прешире с оцем или старијим братом.

— Сењка, дакле, узјаха свога коња, — настави Тихон покрећући своје раскречене прсте. — Видело се као у по бела дана, било је најмање двадесет фењера, и док би оком тренуо, измакосмо далеко.

— Да ли је иначе штогод казао? — упита старац.

— Ја нисам чуо ништа даље доли: »Добро је!« и: »Збогом!« Исправник мени рече: »Само пази добро, Тихоне!« Ја помислих: »Шта се тебе тиче, ти ниси мој претпостављени!« А затим се ја помолих богу. Мој Сењка одлете. Што ти то створење може да издржи! Упочетку ме је било страх. Али, мало помало, па се ја усудих да погледам око себе, и тада видех да је то нешто сасвим обично. Само напред, мислим, и наједном ми се обретосмо у подножју брда. Они ђаволи на станици не беху, као што сам рекао, добро наместили штранге, те је тако логов за све време јурио о поводцу. Испод брда умало што не прегазих исправника; најме, он беше зауставио кола и са њих сишао. Затим, потерасмо напред и после четири минута стигосмо на одређено место.

Чим би коју чашицу испио, старац је тражио да му се тај случај наново исприча.

По свршеном ручку помолише се богу и устадоше. Потом Тихон оцу предаде уштећених двадесетпет рубаља и подели донесене поклоне.

— Пусти ме да и опет одем на станицу, ба-

ђушка, — рече он. Тамо сада има још много посла. Потребно је да отидем тамо.

— А шта ћемо овде са косидбом? — упита старац.

— За петнаест рубаља добићеш најамника да ти ради до Велике госпође, — рече Тихон. — А ја са моја три коња могу да зарадим кудикамо више. Даће бог да заслужим толико да могу купити још три коња, те узети к себи и Гришутку.

Старац не рече ништа и завали се на постељу. Пошто се на њој неколико тренутака мешкољио, он се обрати Тихону.

— Требало је да ми то кажеш раније, — рече му. — Могоа сам да добијем доброг слугу, Андријушку из Тељатинке, Аксињиног сина. Аксиња ме је молила да га узмем. »Каквом туђину«, рекла ми је, »ја га не бих дала, али ти, куме, узми га, тако ти бога!« Ако је он ступио код кога другог, онда ја не знам шта да чиним, двадесет рубаља нећу да платим«, — рече старац, као да му је то немогућно учинити, па ма колика била зарада на пошти.

Војникова жена, која је слушала тај разговор, умеша се у њега.

— Андријуша се није још нигде најмио, — рече она, — а Аксиња је ту у селу.

— То је добро . . . иди да је зовнеш, — заповеди старац.

Војникова жена, млатарајући рукама, отиде одмах у село да потражи Аксињу. Малања изиђе у двориште, узе лестве и попе се на стајски таван; ускоро потом к њој истим путем дође и Тихон.

Мати је прала судове, а отац је бројао новац што му га је донео Тихон. Гришка беше отишао на ле-

дину ка коњима који су тамо пасли, и са собом беше повео малог Сиомку.

Војникова жена врати се из села.

— Аксиња је са својим сином одлазила Иљушиновима, да га они узму под најам, — исприча она. Сада је код кума Степана; казала сам јој да дође овамо. Кметови су се баш сада дали на посао око поделе ливада.

— А где ли је Тихон?

— Нисам га видела; а ни Малања није ту.

Старац нешто прогунђа за себе. Није му остало друго до да устане, назује чизме и изиђе у двориште. Из стаје чу он Малањин и Тихонов глас, али када се тамо приближи, њих двоје заћуташе.

— Нека им је бог у помоћи, — помисли он. Још су млади. Отићи ћу сам.

Пошто је са сељацима поразговарао о ливадама, отишао је куму Степану, поразговарао с Аксињом, њеног сина најмио за седамнаест рубаља и новог слугу одмах довео кући. Увече је старац био мртав пијан. Тихон се није виђао целог дана. На улици је до дубоко уноћ владала велика живост. У соби беше остала само старица са новим слугом. Андријушка је мршав, миран младић и веома се свиђао старици.

— Притрпи га само, Аџремовна, — рекла је служина мати домаћици када је полазила. — Он ми је јединац. Миран је дечак и воли да ради. Једино стога што смо сиротиња, морам да га дајем у службу...

Аџремовна обећа да ће с Андријушком поступати човечно; приликом вечере два пута му је долевала чорбу. Андријушка је жестоко јео и стално је ћутао. По завршеној вечери и пошто му мати

беше отишла, он је још дуго седео на клупи и непрестано гледао у жене, а нарочито у Малању.

Малања је њега два пута покретала са његовог места, под изговором да мора да узме нешто. Она се са војничком женом смејала због нечега и уз то је погледала у њега. Андреј је само руменео и није проговарао ни речи. Када је старац пијан дошао кући, Андреј је збуњено загледао где ће да легне на спавање. Старац му рече да отиде на гумно. Он узме свој капут и оде тамо.

Те вечери су Јермилинови на преноћиште примили два војника који су пролазили кроз село...

ЧЕТРДЕСЕТ ГОДИНА.

МАЛОРУСКА ЛЕГЕНДА.

Ову легенду »Четрдесет година« написао је Н. И. Костомаров: Л. Н. Толстој додао је последњу — четрнаесту — главу. Ово је укратко садржина те легенде:

1.—13.

У једном малоруском селу живео је сељак Шпак. У том истом селу био је један сиромашак, свињар Трохим, кога је Шпак узео за слугу. Шпакова кћи, лепа Васа, заљуби се у озевог слугу, сиромаша Трохима, што она једнога дана и призна своме оцу. Планув гневом, Шпак Трохима најури из куће подругљиво му рекавши да ће му он своју кћер за жену дати тек онда када »у оделу од плаве зохе, у својим колима, са својим коњима« дође да је запроси. Млади зовек није могао ни помислити да ће икада моћи да дође до таквог богатства, те од туге одлузи да се удави. Али, од тога га слугајно задржа вртар тамошњег спахије, један сасвим необразован зовек, по имену Придибалка, у коме је народно веровање гледало »незастивога у зовјезјем облику«. Тај Придибалка наговори Трохима да убије неког трговца који се на своме путу беше

задржао у селу. У тамној ноћи, у шуми, на путу изврши Трохим то дело уз Придибалкину помоћ, и њима за руком пође да униште све трагове злогина. Пошто Трохим беше присвојио само један део трговцевог новца и робе, истрага дође до резултата да није било пљазке, да су трговац и његов слуга (Трохим беше обојицу њих премлатио неком мотком и заједно са коњима бацио у провалу) погинули из своје неопрезности. Придибалка пак у селу пронесе глас како је он Трохиму новаца позајмио да би наједио богатог Шпака. Трохим се исповеди само својој вереници. По њеном савету отиде он ноћу на гроб убијених, да тамо дозна своју судбину. По народном веровању то је могућно. Неки тајанствени глас откри Трохиму да ће га бог казнити након четрдесет година дана. Вереник и вереница дођоше до закључка да ће њима за толико дуго време поћи за руком да грех покају, те се тако венчаше. Последњи остаци Трохимове гриже савести ишгезоше после једног разговора са Придибалком, који њега увери да нема ни бога ни грехова.

Спахија даде младенцима повластицу. Трохим се одаде трговини и мало помало постаде богат човек. Сада се звао Трофим Семјонович Јашников. Он се најпре настани у окружном, а затим у губерњском граду. Ту му умре жена. Патио је од самоће, и опет га је музила савест, и он у граду свој грех исповеди владици. Владика Трофиму Семјоновичу опрости грех под тим условом да сагради цркву. Црква је саграђена, али душа богатог човека не беше се тиме богзна колико умирила. Пошто се по други пут оженио, он је живео у Петрограду веома удобно и био је угледна личност. Потом, у једном манастиру неки свети старец показа Трофиму једини

пут којим може покајати свој злогин: требало је да све своје неправедно стезено имање раздели, те да живи у сиромаштву од рада својих руку. Али, Трофим није имао снаге да то узини. Свакојаким лажним изговорима покушавао је он да се оправда.

Најзад, беше се прикузила четрдесета година, када је требало да се испуни пророштво о казни, које је Трофим Семјонович чуо на гробу она два убијена човека, трговца и његовог слуге. Страх од судбине музи тога старог човека. Он каска са својим високоузеним сином Александром и уз то спомиње своје »грехе«. Син додуше не разуме у чему се састоје ове греси, али трудећи се да га умири изјављује му да нема бога, те да је према томе глупо бојати се њега и његовог суда; да исто тако нема ни будућег живота и да се, када је тако, не треба старати за своју »душу«, него одбацити све такве старе предрасуде. Старац се трудио да му верује.

Тако дође последњи дан досуђене му четрдесете године. Трофим Семјонович није више он. Олуј који је одједном избио коначно потреса његову душевну равнотежу. Он чека тресак грома, али олуј пролази. Трофим Семјонович постаје све неповерљивији, плашљивији и натмуренији. Једино узевши Александар може да га унеколико умири: он износи своје погледе о богу и оцу саветује да се »ослободи свију тих бесмислица«. — »Већ сам их се ослободио«, рекао је старац.

И управо то — губљење вере у бога и у будући живот — требало је, како изгледаше, да буде његова казна.

Те ноћи — између 12. и 13. августа — када је после разговора са сином легао у своју собу да спава, отпоче његова казна. »Нема бога, нема душе, нема казне! Како је то дивно! Колико то умирује човека! И колико сам ја времена себе мучио без икакве потребе! Сви се ми боримо један против другог, сви ми убијамо један другог, да бисмо могли живети, као што малочас рече Александар. Борба за опстанак — то је закон! Другог закона нема. И бог је мени дао да будем победник... Бог? Та глупа навика остаје још непрестано. Није ту мени помогао никакав бог, не! Ја сам умео сам да победим, и то је лепо. Сваки човек мора да се бори, па када победи треба и да искористи своју победу. Ја сам победио те сада то и искоришћујем. Живео сам тако срећно, једино ми је ова успомена стално загорчавала живот. Знаш да ми други завиде«. Он се сети пустињакових речи: »Они су завидљиви, сваки од њих би такође био рад да буде срећан. Ако хоће да буде срећан, мора да се бори. Бори се и не чекај да ти се нешто даде!«

»Па и сам Александар...«

Њему на ум паде да му је пре неколико дана Александар рекао како му је премало одређених двадесет хиљада рубаља годишње. »Молио ме је да му додам још десет хиљада рубаља, а када сам му ја ту молбу одбио, наљутио се. Рачуна, зацело, да ће добити све када ја једнога дана умрем!« И најједном Трофиму Семјоновичу дође на ум неизбежна мисао да његов син може желети само његову смрт. »Бори се ако хоћеш да будеш победилац! Ја сам се борио, ја сам онога

трговца убио; мени је била потребна његова смрт, те тако сам му одузео живот. А чија ли је смрт потребна моме сину Александру?« Он застаде у мислима и усправи се у постељи. »Чија смрт? Моја? Да, ја њему сметам. Чак и да му дам два пута толико колико тражи, за њега би било боље да ја умрем, те да он загосподари мојом имовином«. И Трофим Семјонович узме да се сећа погледа и речи свога сина, и из свега виде да син жели његову смрт... Та он је мора желети! И ако је жели, он мора, као образован човек без предрасуда, да мене убије. Додуше, он неће хтети да себе излаже опасности. Али, за тако што постоје отрови«. И њему најједном на ум паде синовље причање о старинским отровима који убијају не остављајући ни најмањег трага од себе. Ако он има такав отров, зашто да ми га не да? Он ми га просто напросто мора дати! Та једном ми је рекао како ја занемарујем свој посао, говорио је како бих могао да више радим. Да, чаша чаја била би довољна, па да буде свршено са мном. Могао би да подмити кога од послуге, куварара... Сви су они поткупљиви«. Морао је да помисли на свога накинђуреног собара. »Ако њему да хиљаду рубаља, мени је одзвонило. А ни кувар није бољи«. Трофима те мисли бежу узрујале, па да би се умирио, хтеде да попије чашу зашећерене воде која је стојала на малом столу крај његове постеље. Он је узме; на њеном дну беше некакав бео талог. »Ко зна шта је то? Не, неће ме преварити«, рече он, ту воду проли, приђе умиваонику и напи се воде из његове чесме. Да, ово је борба свију против свакога. Али, ко хоће да се бори, треба да добро отвара очи. Ја ћу отсада бити веома опрезан, јешћу и пићу само оно што моја жена једе

и пије. Него, ни она није другача. Зна та да ће добити седми део. Њена сиромашна родбина већ одавна јој се обраћа за помоћ. Да, рат је рат! Морам ја да све подесим тако да нико немадне користи од моје смрти. Написаћу тестамент који ће све њих лишити наслеђа тако да моја смрт неће бити корисна никоме. Да, то ћу још сутрадан да урадим, а и да им саопштим».

Трудио се да заспи, али мисли му не дадоше да спава. Он покуша да састави завештање. Навуче покућну хаљину и папуче, приђе столу, седе и написа тестамент којим цело своје имање завештава на добротворне сврхе. Када је са тим био готов, хтеде да и опет легне; али, сада мораде помислити на свога слугу, покућара. Он себе самога пренесе у душу тога слуге и рече: »Шта ли би било када бих ја сада био сиромаш слуга са петнаест рубаља месечне плате, а у петој соби од мене да спава богат човек уза свој новац, и када бих овако поуздано као сада знао да нема ни бога ни страшног суда... Шта ли бих тада учинио? Учинио бих исто оно што сам учинио и с оним трговцем.« Ужас обузе Трофима Семјоновича. Он устаде и опет хтеде да закључа врата; али, реза је била лабава; он врата загради столицом, привеза је рушцем за кваку и на ту столицу метну другу, како би она заклопарала. Тек после тога угаси свећу и леже да спава. Заспа пред зору и остаде спавајући толико дуго да се његова жена забрину и дође да врата отвори. Столице попадале и изазваше лупњаву. Трофим скочи запрепашћен и блед као крпа. »Ко је то? Шта је то? У помоћ!« Будећи се беше уобразио да то хоће да га убију. Када се затим потпуно прибрао, он изјави да се тако заградио из опрезности и потруди се да

свој страх прикрије. Али, ма колико да је свој страх прикривао, од тога дана запажали су чланови његове породице и слуге на њему велику промену.

Дотле је он био весео, или зао, или добар; понекипут био је и мрзовољан, када би се сетио својих грехова. Раније он понеке особе није трпео; друге је пак волео, а нарочито своју малу унучад. Сада је пак стално био једнак, стално ћутљив, стално испуњен подозрењем; према свима, па чак и према деци, беше подједнако хладан.

Тестамент је њему од тог времена био главно занимање. Дуго је потрајало док није постигао оно што је желео. Ниједан од многих правника, који су због те ствари долазили к њему, није могао да га задовољи. Он је тестамент непрестано мењао, по штошта му додавао.

И у погледу хране био је необичан закерало. Понекипут оставио би најкуснија, најомиљенија му јела, и не окусив их, понекипут пак не би ни сео за сто, него би у половини ручка испред свога сина, своје кћери или жене узео тањир из којег је једе које од њих, те би тек тада отпочео јести. Вино за себе куповао је сам и чувао га је у својој соби у орману. О својим пословима старао се све мање, а и када би то чинио, од својих је тајио зараду и дохотке. Његова имовина, његов новац, у којему је раније толико уживао, сада су га само мучили. Трудио се да свој новац прикрије од свакога, али осећао је да није у стању прикрити га од особа које су биле исто онако безбожне као и он.

Осећао је да њега — када би сви дознали оно што је знао он и његов син: да нема бога ни страшног суда — не би могла више заштитити никаква сила. Убили би га, отровали, лукавством или силом

лишили га његове имовине. Један једини спас са-стојао се у томе да људима не ода оно што он зна: да нема бога ни страшног суда, — и да им напро-тив у главу улива да бог постоји.

И због тога код Трофима Семјоновича после онога 12. августа наступи још једна друга промена: наиме, он постаде необично побожан, побожнији него што је икада био у своме животу. Постио је сваки постни дан, сваку среду, сваки петак, ишао редовно на божју службу, употребљавао сваку прилику да својим укућанима и познаницима го-вори о постојању бога и о његовим законима и да им припрети да ће сваки онај ко се по тим зако-нима не управља пропасти и у будућем животу сно-сити грозне казне. Чак и своме сину говорио је он то, и градио се као да је заборавио све оно што је раније о томе разговарао са њим, или као да се покајао због тога.

Од тога дана, тога 12. августа — откако беше уверен да се нема бојати ничега и никога, да нема бога, да му више ништа не може сметати да живи онако како њему годи — њега су се клонили сви његови пријатељи. Све радости беху се њему про-метнуле у муке.

Страх да не буде убијен, отрован, преварен, да у кругу своје породице, међу својим укућанима не постане жртва најгнуснијег злочина, не остављаше њега никако више. Он је назирао најстраховитије намере код свију, бојао се свакога, мрзио свакога, па чак и своју жену и свога сина, цео свет. Па чак и у својој нејакој унучади гледао је он сада само опаке животиње. Уображавао је да њега свако мрзи, каогод што је и он мрзио свакога.

Да би угушио свој страх, он је непрестано чи-

нио две ствари: прво, крио је све од свакога, тру-дио се да свакога обмане, да све чини тајно, преду-зимао мере опрезности према свакоме, премда нико ништа није имао против њега. Друго, покушавао је да све своје ближње превари и да им докаже да има бога и да претстоји страшни суд. Мислио је да се његов спас састоји у томе да друге увери у оно у што сам није веровао. У своме имању, које се непрестано још увећавало, није он више налазио ни најмањег уживања; оно му је само задавало страх. Његови укућани били су му непријатељи. Јела, пића, сан, такође нису више постојали за њега. Свуда је он назирао опаке намере против себе.

И тако је сиромаш Трофим Семјонович живео још преко десет година! Сва његова околина запа-жала је додуше његова особењаштва, али нико није знао његове патње. Те патње пак биле су веома тешке, тешке нарочито стога што се он није могао понадати да ће их ублажити и сама смрт. Мучио се, патио је, не знајући зашто, али ипак бојао се смрти, јер је знао да после смрти неће више бити ничега, да ће његовом животу заувек да буде крај, да своју прошлост не може поправити ни у животу ни у смрти.

Тако се Трофим Семјонович вукао још три-наест година. Једнога дана, пошто се вратио са ју-трења, у својој соби доручковао и попио чашицу-две вина прикривеног у орману, леже он да спава и не пробуди се више.

Његова смрт била је напрасна, па, наравно, и лака. У раскошно украшеном ковчегу однесен је он на гробље лавре Александра Невског. За њего-вим ковчегом ишла је читава поворка мукташа, који су чешће долазили на обилате ручкове и ве-

чере тога богаташа. Један проповедник, који је тада у Петрограду био чувен као добар говорник, држао је надгробну беседу и много је говорио о покојниковим врлинама, побожности и срећно проведеном животу. Али, нико други, осим бога, није знао за Трофимов злочин нити за казну која га је задесила у тренутку када је у себи изгубио бога.

РАЗГОВОР ЗАЛУДНИХ ЉУДИ.

У једној богатој кући беху се једном скупили гости. И између њих водио се озбиљан разговор о човечјем животу.

Говорило се о онима који ту нису били и о онима који су били ту, и није се могао наћи човек који би био задовољан својим животом.

Нико од њих није имао разлога да се пожали на судбину, али исто тако међу њима није било ниједнога који би могао тврдити да живи као прави хришћанин. Сви су они признавали да живе светским животом, старајући се само о осеби и о својим породицама, и да нико од њих и не помишља на своје ближње, нити пак на бога.

Тако су гости разговарали међу собом, и сви они једнодушно су оптуживали себе да проводе безбожнички, нехришћански живот.

— А зашто живимо тако? — узвикну један младић. — Зашто чинимо оно што сами не одобравамо? Зар немамо моћи да свој живот изменимо? Ми и сами увиђамо да нас наш раскош, наше мекуштво, наше богатство, а нарочито наша гордост и наше туђење од ближњих изопачавају и упропаштају. Да бисмо били угледни и богати, ми морамо себе лишавати свега онога што човековом животу даје радости. Сабијамо се по градовима, разнежавамо се, поремећујемо своје здравље и, покрај свих

својих проводњи, скапавамо од досаде, свесни да наш живот није онакав какав би требало да буде!

Зашто ми морамо да живимо тако? Зашто тако проћердавамо свој живот, свеколику благодат што нам ју је бог дао? Ја нећу да и даље тако живим! Напустићу своје започете науке које ме само наводе на ово мучно животарење. Одрећи ћу се свога имања и отићи у село, да живим са сиромашним народом. Радићу са њим; научићу се да радим својим рукама. И ако сиромасима буде било потребно моје знање, ја ћу им га давати, али не помоћу школа и књига, него просто тиме што ћу братски живети са њима.

Да, на то сам се ја одлучио, — заврши он и упитни поглед упре у свога оца, који је такође био ту.

— Твоја намера је добра, — рече отац, — али лакоумна и ветрогоњаста. Теби све изгледа лако стога што још не познајеш живот. Не значи то још ништа што се нама понешто учини добро. Јер доста пута тешка је то и замршена ствар извести оно што је добро. Доста пута је тешко добро ступати утрвеном стазом, а још је теже прокрчити нове путове. Нове путове могу утрти само људи са сазрелим искуством, који владају свеколиким знањем које је приступно човеку. Теби нови путови изгледају лаки зато што још не разумеш живот. Све је то младалачко лакоумље и надменост. Ми старији људи позвани смо да умеравамо вашу плаховитост и да вама управљамо својим искуством. Али, ви млади људи треба да се нама покоравате и да се користите нашим искуством. Рад твога живота још је пред тобом, ти сада још растеш и развијаш се. Настој да се васпиташ и доврши

своје образовање, стани на своје ноге, стекни чврсто уверење, па онда отпочни нов живот, ако у себи осећаш снаге за то. Сада се пак мораш покоравати онима који те воде твојој добру, али не мораш тражити нове путове.

Младић је ћутао, а старији су одобравали оно што је отац говорио.

— Имате право, — рече младићевом оцу један ожењен човек средњих година. — Истина је да млад човек, који још нема искуства у животу, може лако залутати када тражи нове путове, и његова одлука не може још бити чврста. Али, ипак, сви ми слажемо се у томе да је наш живот у противречности са нашом савешћу и да нас не води пут спасења. И због тога морамо као оправдану сматрати тежњу да се ослободимо тога живота.

Млади човек може своје снаге сматрати као резултат разума. Али, ја више нисам младић, те сам себи кажем: вечерашњи раговор довео ме је на ту исту мисао. Живот којим ја живим не може — у то сам чврсто уверен — да умири моју савест и да ме одведе пут спасења. То ми каже моје искуство и мој разум. Дакле, шта очекујем ја? Од јутра до мрака човек се мучи за своју породицу, и резултат тога је то да ни ја ни моја породица не живимо по божјој вољи, да се све већма заплићемо у грехе. Радимо за породицу, али за породицу није никаква добит у томе што је оно што ми чинимо спасење за њу. Због тога ја често помишљам да ли не би било боље када бих ја цео свој живот изменио и чинио оно што је малочас рекао тај млади човек, — када се више не бих старао о жени и деци, него још само мислио на своју душу. Не каже без разлога апостол Павле: »Ко је жењен, везан је за

своју жену, а ко је нежењен, труди се да богу угоди».

Чим је то ожењени човек рекао, а против њега устадоше све присутне жене, па и његова.

— На то је требало да помишљате раније, — рече једна од старијих жена. — Када си се ухватио у коло, играј. Та сваки човек би могао рећи да живи ради спаса своје душе, када му се учини тешко да своју породицу одева и храни. То је превара и неваљалство. Не, човек мора умети да и у породици живи по божјој вољи! Лако би било живети једино ради спасења душе своје! Осим тога, тако што било би у противности са Христовим учењем. Бог је људима заповедио да воле своје ближње. Међутим, они су ради да тако у име божје оштете друге. Не, жењен човек има своје одређене дужности које не сме занемарити. То је нешто друго када је породица већ стала на своје ноге. Онда ви можете за себе чинити што вам је драго. Али, нико нема право да своју породицу силом нагони на нешто.

Жењени човек није се слагао са тим.

— Та ја нећу да остављам своју породицу, — рече он. — Хоћу само да кажем то да женом и децом не треба управљати у светском смислу, не тако да они живе само ради својих наслада и уживања, него тако да се деца из младости науче сносити беду, радити, друге људе помагати и, што је најважније, са сваким живети у братској слози. И уз то је потребно одрећи се отмености и богатства?

— Разуму је противно да човек другима намеће своју вољу, када ни сам не живи по божјој вољи, — одговори гневно његова жена. — И ти сам живео си од своје младости онако како се теби свиђало.

Зашто сада хоћеш да мучиш своју жену и своју децу? Остави их да живе у миру, па нека после чине оно што буду сматрали за добро. Ти им пак немој ништа силом наметати.

Ожењени човек је ћутао. Али, један старији човек притече му у помоћ.

— Допустићете, — рече он, — да жењен човек, који је своју породицу навикао на извештан раскошни живот, не сме да их одједном лиши свега. Такође је истина да је боље једном започето васпитање детета привести крају, него све изменити нагло. Утолико пре што ће деца, када буду одрасла, сама себи изабрати пут који буду сматрала за најбољи. Признајем и то да је оцу породице тешко или чак немогућно да свој живот преиначи, а да тиме на себе не навуче гнев. Али, нама старијима то наређује бог. За себе самога могу да кажем да сада живи без икаквих дужности, живим уистину само за свој трбух: једем, пијем, одмарам се и сам сам себи мрзак и гадан. За мене је одиста време да се овога живота оканем, да своју имовину поделим, па да бар пред своју смрт живим онако како је бог хришћанима заповедио да живе.

Али, ни том старцу не одобрише. Ту беше његова синовица а и његов син. Сви су му противречили.

— Не, — рече син, — ви сте се довољно нарадили у своме животу, сада треба да се одмарате и да се не мучите. Шездесет година живели сте по својим навикама; ви их сада не можете напустити. Само бисте без икакве потребе себи загорчали живот.

— Да, да, — потврди синовица. — Када бисте трпели беду, ви бисте били мрзовољни, гунђали

бисте те грешили још више. Бог је милостив и прашта чак и свима грешницима, а камоли вама, нашем добром чикици.

— Да, и нашто уопште? — рече други један стари господин, који је био стричевих година. — Нас двојица живећемо можда још само два дана. Нашто нам још неки крупни планови?

— Одиста, нешто чудновато! — рече један од гостију, који је дотле ћутао. — Одиста, чудновато! Сви кажу како би то било лепо живети по божјој вољи, како ми живимо рђаво, те стога патимо душевно и телесно! Али, када се пређе на ствар, покаже се да се деца не смеју ни на шта приморавати, да се она морају васпитавати не по божјој вољи, него по старом начину. Омладина не сме да ради противно родитељској вољи, те према томе мора да живи по старом начину. Ожењени људи не смеју ни на шта нагонити своје жене и своју децу, дакле и они морају живети на стари начин а не по божјој вољи. Старцима не вреди започињати нов живот, нису на њ навикнути, и имају да живе можда још само два дана. Из свега тога излази, дакле, да нико не може живети добрим животом, него да само може говорити о њему.

ИЗ НЕОПРЕЗНОСТИ.

Изјутра у пет часова врати се он кући; по навици уђе у собу за облачење; али, уместо да се пресвуче, спусти се у наслоњачу; руку положених на колена, непомично је седео пет, десет минута, или можда и читав час. Није знао колико времена беше протекло.

— Седмица ерц! Потучен! — пред собом је и опет гледао ужасно, мирно, а ипак самопоуздањем испуњено лице свога партнера.

— Ах, дођавола! — рече он гласно за себе.

Иза врата покретало се нешто. Његова жена, пуначка, лепа плавојка са нежним, плавим очима уђе к њему. На себи је имала ноћну капу, чипкама опточену спаваћу кошуљу и папуче од зеленог сомота.

— Шта је са тобом? — рече она својим обичним гласом; али, када виде његово лице, она још једном сасвим гласно изговори речи: — Шта је са тобом? Мишо, шта је са тобом?

— Ето, то што сам пропао.

— Зар си се картао?

— Јесам.

— Па, шта је?

— Шта је? — понови он чисто злурадо. — Ништа. Пропао сам!

Мада је покушавао да задржи сузе, ипак је морао да гласно зајеца.

— Колико ли сам те пута молила, преклињала...

Било јој га је жао. Али, још већма жалила је себе саму зато што им је сада претила беда, и зато што није спавала целе ноћи, него патила и њега очекивала. »Већ пет часова«, помисли она, погледавши у часовник који је стојао на сточићу. — Ах, како ме мучиш! Колико си изгубио?

Он рукама протрља уши.

— Све! Не, није добро, него још више! Све што сам имао и уз то још и државни новац. Убијте ме, чините са мном што год вам је драго. Ја сам пропао! — И рукама заклони лице. — Ја не знам шта да радим.

— Мишо, Мишо! Имај према мени сажаљења, и ја сам људско створење, сву ноћ нисам спавала. Чекала сам те, патила сам, и сад ми је то награда... Кажми ми бар шта је било, колико си прокоцкао?

— Толико да то не могу да платим ни ја нити нико други. Читавих шеснаест хиљада! Све је свршено. Био бих рад да побегнем, али како ћу?

Он погледа у своју жену. Осети да га она привлачи, што није очекивао. — Како је добра, — помисли и узе је за руку. Она га одгурну.

— Испричај ми бар опширно, Мишо, како си могао да то учиниш!

— Надао сам се да ћу изгубљени новац повратити. — Он извади кутију са цигаретама и отпоче страшно пушити. — Наравно, ја сам нитков. Нисам достојан тебе. Остави ме. Опрости ми последњи пут, па ћу онда да одем, да ишчезнем. Каћо, нисам могао владати собом. Био сам као у сну. Учинио сам то из неопрезности. — Он набра чело. — Али, шта да чиним? Свеједно, ја сам пропао. Опрости ми бар!

И опет хтеде да је загрли, али она се гневно окрену од њега.

— Ах, да бедних људи! До год све тече добро, — праве се јунацима; а чим се положај погорша, падају у очајање и не знају шта да раде.

Она седе са друге стране тоалетног столића.

— Причај све редом.

Он стаде да је обавештава. Исприча јој како је ишао да новац преда банци, па на путу срео Некрасова. Овај му је предложио да са њим пође да одиграју по једну. Дакле играли су; он је изгубио све, те је сада одлучио да сврши са собом. Додуше, рекао је како је одлучио да своме животу учини крај, али његова жена је видела да он није одлучио ништа, да је у очајању и готов на све. Саслушала га је, и када је завршио, она му рече:

— Све је то глупо и одвратно. Не сме човек свој новац да прокоцка »из неопрезности«. Та то је право кретенство!

— Псуј само, чини са мном што год ти је драго!

— Нећу да те псујем, него ћу да те спасем, као што сам те свакада спасавала, ма колико да ми изгледаш низак и бедан.

— Удри ме, удри; та ово неће трајати дуго!

— Дакле, слушај. Ја мислим да је то ниско и бездушно мучити ме тако... Ја сам болесна, болест сам добила ноћас... и сад то изненађење... И та невоља... Питаш ме шта да радиш? Урадићеш нешто сасвим просто! Отићи ћеш одмах — сада је шест часова — Фриму и испричаћеш му све.

— Мислиш ли ти да ће се Фрим сажалити на мене? Ја то њему не смем да причам.

— Ах, колико ли си глуп! Да не мислиш да бих ти ја одиста саветовала да директору банке

испричаш како си поверени ти новац прокоцкао? Испричај да си ишао на Николајевску железничку станицу... Или не, отиди одмах у полицију. Не, немој одмах, боље ће бити око десет часова пре подне. Кажу како си ишао улицом Нечајевски, те су те тамо напала два човека — један је имао браду, а други, готово дечак, држао је у руци браунинг — и отели ти новац. Затим ћеш одмах отићи Фриму и испричаћеш њему то исто.

— Да, али... — Он припали другу цигарету. — Могло би се све дознати од Некрасова.

— Ја ћу отићи Некрасову и поучити га како да се држи. То ћу ја да урадим.

Миша се мало помало умири, и у осам часова изјутра заспа он дубоким, мртвим сном. У десет часова пробуди га његова жена.

*

То се одиграло изјутра на горњем спрату. На доњем пак спрату, код Островскијевих, догађало се ово.

Таман се било доручковало. Млада домаћица, кнегиња Островскаја, зовну слугу, који све чланове породице беше послужио завршним јелом, сладоледом од поморанџи, замоли га да јој донесе чист тањир и обрати се својој деци. Било их је двоје: Вока, дечачић од шест година, и његова сестрица Танечка, девојче од четири и по године. Обоје беху дивна деца. Вока је био озбиљан, здрав, уљудан дечак са дражесним осмехом, који је откривао његове неправилне, прве зубиће; црноока Танечка са чилим, хитрим покретима беше разговорно, живахно

створење, које се непрестано весело смешило и према свакоме било умиљато.

— Децо, ко ће од вас двоје да однесе Њањи сладолед?

— Ја! — одазва се Вока.

— Ја, ја, ја, ја, ја, ја! — узвикну Танечка и већ хтеде да скочи са столице.

— Не, онај ко се јавио први. Воко, држи, — рече отац, који је Танечку стално мазио, те стога радосно прихватио сваку прилику да покаже како он не воли више једно од другог. — Танечка уступи своме брату! — обрати се он својој љубимици.

— Добро, добро, драге воље; уступам Воки. Воко, узми, иди. Није мени криво на Воку.

Деца, као и обично, захвалише на доручку. Родитељи су пили каву и чекали да се Вока врати. Али, протече прилично доста времена, а Вока се не враћаше.

— Танечка, тркни у вашу собу, па упитај зашто се Вока задржао толико.

Танечка се спусти са столице и том приликом повуче једну ожицу, која паде на под; она је диже и метну на крај стола. Пошто ожица паде и опет и пошто је диже по други пут, она на својим гојазним ножицама кикоћући се одгегуца кроз ходник у дечју собу, иза које је била дадиљина соба. Танечка беше већ готово прешла дечју собу, кад на једном чу неко јецање. Она погледа око себе. Вока је стојао крај своје постеље, гледао у свога дрвеног коња, држао тањир у руци и горко плакао. Тањир је био празан.

— Воко, шта ти је? Воко, где ти је сладолед?

— Ја... ја... ја сам га из неопрезности појео. Нећу да идем тамо... нећу да идем никуда... ве-

руј ми да сам из неопрезности... све појео... најпре сам окусио мало, па сам онда појео све.

— Добро, па шта сад да чинимо?

— Одиста, само из неопрезности...

Танечка је премишљала. Вока се гушио у сузама. Наједаред се Танечка засија у лицу.

— Слушај, Воко. Не плачи; отиди Њањи, кажи јој да си из неопрезности све појео и замоли је да ти опрости. Па ћемо јој ми сутрадан донети наше слаткише. Њања је добра.

Вока престаде плакати, а затим дланом и надланицом отра сузе.

— Али, како да јој рекнем? — упита он дрхтавим гласом.

— Ходи, ићи ћемо заједно.

Њих двоје отидоше Њањи и после неколико тренутака вратише се срећни и задовољни. И исто тако срећни и задовољни били су и Њања и родитељи, којима је Њања смејући се и ганута испричала целу ствар.

Месчерскоје, 20. јуна 1910.

ПОСЛЕ БАЛА.

— Ви кажете да сам човек не може да разуме шта је добро, а шта није, да све зависи од средине и да средина човека квари. А ја мислим да све зависи од случаја. Испричаћу вам шта се мени догодило...

Тако је почео од свију уважавани Иван Васиљевић, после разговора који се међу њима водио о томе како је, ради личног усавршавања, најпотребније да се измене услови под којима људи живе. Уствари нико није говорио да сам човек не може да разуме шта је добро, а шта није; али, Васиљевић је имао обичај да одговара на своје сопствене мисли које би се појавиле у току разговора, и да поводом тих мисли прича доживљаје из свога живота. Занесен причањем, он би често сасвим заборављао због чега је почео да прича, утолико више што је причао веома искрено и истинито.

Тако је и сад учинио.

— Причаћу вам о себи. Мени је цео живот протекао овако, а не друкчије, не због моје околине, већ због нечега сасвим другог.

— Због чега? — упитасмо га ми.

— Дугачка је то прича. Требало би много да вам причам да бисте разумели.

— Па причајте нам.

Иван Васиљевић се замисли и климну главом.

— Да! рече он. — Цео мој живот изменио се једне ноћи или боље рећи једнога јутра.

— Па, шта је било?

— Било је то да сам ја био веома заљубљен. Заљубљивао сам се много пута; али, ово је била моја највећа љубав. Било је то одавно. Она сад има већ и удату кћер. То је била Б . . . , јест Варењка Б . . . — Иван Васиљевић рече и њено презиме. — И у педесетој години била је необична лепотица; али, у младости, у својој осамнаестој години, била је дивна: висока, витка, љупка и величанствена, у правом смислу величанствена. Држала се увек необично право, као и да није могла друкчије, са мало уназад забаченом главом, што је њој са њеном лепотом и високим растом, без обзира на њену мршавост, па чак и коштуњавост давало некакав владалачки изглед. Тај изглед би одбијао од ње да није било онога нежног и увек радосног осмеха, дивних сјајних очију, и њенога целог милог и младог бића.

— Како само Иван Васиљевић слика!

— Али, ма како он сликао, нећу моћи да је насликам тако да бисте ви могли да замислите каква је она била. Него, није у томе ствар. Ово што хоћу да вам испричам, догодило се четрдесетих година. Био сам у то време студент на универзитету у унутрашњости. Не знам да ли је то било добро или лоше; али, у то време код нас на универзитету није било никаквих удружења, ни теорија. Ми смо просто били млади и живели смо онако како је својствено младости: учили смо и веселили се. Ја сам био веома весео и хитар младић, а уз то још и богат. Имао сам коња тркача, клизао сам се са госпођицама низбрдо, јер клизаљке још нису биле у моди и пио сам са друговима. У то време ми смо пили једино шампањац. Ако нисмо имали пара, нисмо пили ништа. Нисмо, као сад, пили ракије.

Главно моје задовољство биле су вечерња посела и балови. Играо сам добро и нисам био ружан.

— О, нашто та скромност? — прекиде га једна од саговорница. — Знамо ми вашу живописну слику. Не само да нисте били ружни, него сте били леп човек.

— Леп човек! Па добро, леп; али, није о томе реч. Реч је о томе да сам, у време те моје највеће љубави према њој, последњег дана беле недеље био на балу код губерњског маршала племства, добродушног старчића, богатог, гостољубивог и придворног чиновника. Госте је дочекивала његова жена, доброћудна као и он, у кадивеној хаљини, са бриљантском диадемом на глави и разголићеним, старим, пуним и белим раменима и грудима, као на сликама Јелисавете Петровне.

Бал је био величанствен. Дворана веома лепа, са хорovima и свирачима, у то време чувеним спашиским људима једнога љубитеља музике, а бифе сјајан са читавим морем шампањца. Мада сам волео шампањ, нисам га пио, јер сам и без вина био пијан од љубави. Али, у накнаду за то, играо сам до изнемоглости валс и полке, наравно, колико се могло, све са Варењком. Она је била у белој хаљини са ружичастим појасом, у белим кожним рукавицама које су допирале готово до њених мршавих шиљастих лактова, и у белим ципелицама од атласа. Мазурку ми је отео инжењер Анисимов, коме ни досад нисам могао то да опростим. Позвао ју је чим је ушла, а ја сам одоцнио јер сам ишао за рукавице и до берберина. Тако мазурку нисам играо са њом, већ са једном Немицом којој сам се раније мало удварао. Бојим се да сам то вече био веома неучтив према њој. Нисам разговарао са њом, ни-

ти сам је гледао, јер сам видео само високу, стаситу прилику у белој хаљини са ружичастим појасом и њено сјајно зарумењено лице са ручицама, и љушке, миле очи.

Нисам само ја гледао њу. Њу су гледали сви и усхићивали се њом. Усхићивали су се и људи и жене, мада их је она бацала у засенак. Морали су са њом да се усхићују.

Мазурку нисам играо са њом; али, уствари ја сам готово непрестано играо са њом. Она је без снбивања прелазила преко целе дворане ка мени, и ја сам устајао и не чекајући њен позив. А она ми је осмехом захваљивала на моју досетљивост. Кад би нас приводили к њој, а она не би погодила моју особину, она би пружала руку другоме, слегала би мршавим раменима и осмехивала се на мене у знак жаљења и утехе.

Кад су изводили фигуре мазурке валсом, ја сам дуго играо валс са њом, а она је дисала брже, смешила се и говорила ми: »енсоге«. А ја сам непрестано играо, не осећајући своје тело.

— Како да га нисте осећали, кад сте је држали у загрљају? Не само да сте осећали своје, него осећали и њено тело! — рече један од гостију.

Иван Васиљевић одједном поцрвене и повика готово љутито:

— То мислите само ви, данашња младеж. Осим тела, ви ништа и не видите. У наше време није било тако. Уколико сам у њу био заљубљен, утолико је она за мене бивала бестелеснија. Ви сад гледате ноге, зглавкове и још којешта, и разголићујете жену у коју сте заљубљени. А за мене, како је говорио Алфонс Кар, а то је био добар писац, на предмету моје љубави била је увек бронзана одећа.

Ми не само да нисмо разголићивали, као добар Нојев син, него смо се трудили да прикријемо наготу. Али, ви то не разумете.

— Не слушајте га. Шта је било даље? — упита један од нас.

— Играо сам тако највише са њом и нисам ни опазио како је време прошло. Свирачи су са неким очајним умором, као што обично бива при крају бала, непрестано свирали исти мотив из мазурке. У салону су татице и мамице већ поустајали са карташких столова и очекивали су вечеру. Лакеји су све чешће промицали и носили понешто. Било је три сата. Требало је искористити последње тренутке. Ја је још једном изабрах, и ми и по стоти пут пређосмо преко дворане.

— Дакле, после вечере кадрил је мој! — рекох јој док сам је враћао до њеног места.

— Разуме се, ако ме не одведу, — рече она и насмеја се.

— Ја не дам! — одговорих ја.

— Дајте ми лепезу! — рече она.

— Жао ми је да је дам, — одговорих ја и пружих јој јевтину лепезу.

— Ево вам да не жалите! — рече она, па откиде једно перце са лепезе и пружи ми га.

Узех перо и једним погледом изразих своје усхићење и захвалност. Био сам не само весео и задовољан, него и срећан и блажен. Био сам добар. То нисам био ја, него неко надземаљско створење које не зна за зло и које је способно само за добро. Сакрих перо у рукавицу и остадох на истом месту без снаге да одем од ње.

— Погледајте, моле тату да игра! — рече она и показа на високу, стаситу прилику свога оца пу-

ковника, са сребрним еполетама, који је стојао на вратима са неким дамама.

— Варењка, ходите амо! — чусмо ми звонак глас домаћице са бриљантском дијадемом и дивним јелисаветским раменима.

Варењка приђе вратима, а ја пођох за њом.

— Наговорите, та сhèге* оца да игра са вама! Молим вас, Петре Владисављевићу! — обрати се домаћица пуковнику.

Варењкин отац био је веома леп, стасит, висок и свеж старац. Лице му је било веома румено, са белим брковима, увијеним као код Николе I и седим залисцима зачешљаним унапред. У његовим сјајним очима и на његовим уснама блистао је исти осмејак као и код његове кћери. Био је дивно развијен, са широким, не богато украшеним орденима, истуреним на војничким грудима, снажних рамена и сразмерно дугачким ногама. Био је то командант типа старих војника у николајевском поправљеном издању.

Кад приђосмо вратима, пуковник је одбијао и говорио је да је заборавио да игра. Затим се насмеја, забаци руку на леву страну, извуче шпаду из корица, додаде је услужном младом човеку и навуче рукавицу од јеленске коже на десну руку.

— Све по правилу! — рече он, па се насмеја, узе руку своје кћери и застаде на четвртини окрета, очекујући такт.

Затим сачека почетак мазуркиног мотива, лупну хитро ногом и избаци другу, а висока тешка прилика поче да се креће унаоколо по дворани, час тихо и лако, час шумно и бурно, са лупом ђонова и

* Драга моја.

ноге о ногу. Љупка Варењкина прилика лебдела је неприметно око њега и час је скраћивала, а час продужавала кораке својих малих, белих, атласних ножица.

Цела дворана пратила је сваки покрет тога пара. Ја сам не само уживао, него сам гледао у њих с усхићењем и нежношћу. Особито су ме разнежавале његове ципеле, затегнуте кожицом по дну панталона. Биле су то добре ципеле од телеће коже, али не немодерне и шиљате, већ старинске, са затубастим врховима и без потпетица. Њих је очевидно правио батаљонски обућар.

»Да би могао да изводи и одева своју љубљену кћер, он не купује модерне ципеле, него носи ове од домаће израде«, мислио сам ја, а те ципеле са затубастим врховима су ме необично разнежавале.

Видело се да је некад играо дивно; али, сад је био тежак и ноге му нису биле довољно гишке за све оне лепе и брзе кораке које се трудио да изведе. При свем том, он лако обиђе два пута око дворане, затим брзо растави ноге и опет их састави, па, иако мало теже, клече на једно колено, а она се насмеја и стаде поправљати сукњу коју је он изокренуо и обиђе око њега као да плива, а сви громко запљескаше. Он се подиже мало усиљено, обухвати нежно и љупко кћер око главе, пољуби је у чело и доведе је к мени, уверен да ја играм са њом.

Рекох му да ја нисам њен играч.

— Свеједно; прођите сад ви са њом! — рече он, па се нежно насмеја и намести шпаду у корице.

Као што се из боце, за једном њеном просутом капи излива њена садржина у већем млазу, тако је сад љубав према Варењки ослободила сву способ-

ност за љубав, скривену у мојој души. Волео сам и домаћицу са дијадемом и њеном јелисаветском бистом, и њенога мужа, и њене лакеје, па чак и инжењера Анисимова који се љутио на мене. Према њеном оцу, у његовим ципелама домаће израде и љубазним осмехом, који је личио на њен, осећао сам у то време некако узвишено и нежно осећање.

Кад се мазурка сврши, домаћини позваше госте на вечеру. Али, пуковник Б. се извини да мора сутра рано да устаје и опрости се са домаћинима. Ја се поплаших да не поведе и њу; али, она остаде са мајком.

После вечере играо сам са њом обећани кадрил. Поред свега тога што сам наизглед био бескрајно срећан, моја срећа је све више расла. О љубави нисмо говорили ништа. Нисам питао ни њу, ни себе да ли ме она воли. Било ми је довољно што ја њу волим. Бојао сам се само једног: да нешто не помути моју срећу.

Кад сам се вратио кући, скинуо се и помислио на спавање, увидео сам да је то немогућно. У мојим рукама стојало је перо из њене лепезе и једна њена рукавица коју ми је дала кад је полазила и седала у кола, а ја помагао прво њеној матери, а затим и њој да се наместе. Гледао сам у те ствари и видео сам је пред собом отворених очију, час у тренутку кад је бирају кавалери и кад погађа моју особину, док ми њен мио глас говори: »Поноситост, зар не?« и док ми радосно пружа руку, час како за вечером приноси устима чашу шампањца и гледа у мене испод очију, својим благим погледом. Али, најјасније сам је видео како се лако окреће заједно с оцем и око њега, и како поносито и радосно, и због себе и због њега, погледа гледаоце који у томе уживају, па

сам нехотице спајао њега и њу у нежно и дирљиво осећање.

Становао сам онда заједно са покојним братом који уопште није волео друштво и није ишао на балове. Он се у то време спремао за последњи испит и водио је најумеренији живот. Он је спавао. Погледах на његову главу, утонулу у узглавље и до пола покривен фланелским покривачем, па ме због њега обузе њежна туга. Било ми је жао што он није знао и није делио срећу коју сам ја осећао.

Дочека ме са свећом наш спахиски лакеј Петруша и хтеде да ми помогне да се свучем; али, ја га отпустих. Израз његовог сањивог лица и замршене косе учини ми се необично пријатан и дирљив.

Потрудох се да не лупам, уђох на прстима у своју собу и седох на постељу.

Био сам исувише срећан и нисам могао да спавам. Поред тога била ми је врућина у загрејаним собама. Стога не скидох мундир, него изиђох лагано у претсобље, обукох шињел, отворих спољна врата и изиђох на улицу.

Са бала сам отишао у пет сати. Док сам дошао кући и поседео, прошло је још два сата, тако да је већ свануло кад сам изишао. Било је онакво време какво потпуно одговара белој недељи. Снег засићен водом топио се на путу и капао је са свих кровова, док је све обавијала магла. Породица Б. живела је на крају вароши близу велике пољане, на чијем је једном крају било шеталиште, а на другом девојачки завод.

Прођох нашом пустом улицом и изиђох у велику улицу у којој сам сретао и пешаке и товари дрва на саоницама које су једва додиривале калдрму. У томе тренутку све ми се чинило веома драго

и нежно: и коњи који су равномерно климали дугим и мокрим главама, и кочијаши, огрнути асурама, који су шљапкали у великим чизмама поред товара, и куће које су се, услед магле, чиниле веома високе.

Изиђох у поље, где је била њихова кућа и опазих на крају поља, у правцу шеталишта, нешто високо и црно, и чух звуке флаута и добоша који су отуд допирали. У мојој души све је певало, а са времена на време чуо сам и мелодију мазурке. Али, ово је било некако друкчија, груба и лоша музика.

»Шта је то?« помислих ја и упутих се средином поља, разазнадох у магли много црних људи. Очевидно, то су били војници.

»Јамачно су на учењу!« помислих и приђох ближе заједно са ковачем у масном кожуху и кецељи, који је нешто носио и ишао преда мном.

Војници у црним мундирма стојали су непомично у два реда један према другоме и држали пушку к нози. Иза њих су стојали флаутиста и добошар и без престанка су понављали ону исту непријатну пискаву мелодију.

— Шта ли то раде? — упитах ковача који застаде поред мене.

— Туку Татарина стога што је бежао, — рече љутито ковач и погледа у бескрајни низ војника.

Погледам и ја, и угледах како ми се усред редова приближује нешто страшно. То што ми се приближавало био је до појаса го човек, привезан за пушке двојице војника, који су га спроводили. Поред њих ишао је висок човек у војничком шињелу и капи, чија ми се прилика учини позната. Осуђеник се, под ударцима који су падали на њега с обе стране, трзао целим телом, шљапкао је ногама

по окопнелом снегу и час се нагињао напред, а час је посртао уназад. Кад би посрнуо уназад, подофицири, који су га водили привезаног за своје пушке, гурали би га напред, а кад би се нагињао унапред, подофицири би га задржавали да не падне и вукли уназад. Иза њега ишао је несигурним коракком, али без застајкивања, висок човек у војничком оделу. То је био њен отац, са својим руменим лицем и седим брковима и залисцима.

Осуђеник је, као да се чуди, при сваком ударцу окретао од бола искривљено лице на ону страну са које је долазио ударац, показивао је своје беле зубе и понављао некакве једнолике речи. Он није говорио, него јецао:

— Браћо, смилујте се; браћо, смилујте се!

Али, браћа се нису смиловала.

Кад је поворка стигла до мене, ја видех како један војник ступа напред, замахну штапом, звизну и удари по Татариновим леђима. Татарин посрну напред; али, подофицири га задржаше. Такав ударац паде на њега и са друге стране, па опет с ове, и опет с оне.

Пуковник је ишао поред њих, погледао је час у своје ноге, а час у осуђеника. Увлачио је у себе ваздух и надимао образе, а затим га испуштао кроз отворене усне.

Кад поворка прође поред места на којем сам стојао, ја тренутно угледах осуђеникова леђа. То је било нешто тако шарено, мокро, црвено и неприродно, да ја не поверовах да је то могло бити човечје тело.

— О, Господе! — простења ковач поред мене.

Поворка се поче удаљавати. Ударци су непрестано падали на човека који се спотицао и грчио.

Добоши су добовали, а флаута цикала. А висока и стасита пуковникова прилика кретала се истим чврстим кораком поред осуђеника.

Одједном пуковник застаде и брзо се приближи једноме војнику.

— Даћу ја теби! — чух његов гневни глас. — Хоћеш ли да тучеш или нећеш?

И ја видех како он својом снажном руком у рукавици од јеленске коже удари по лицу уплашеног, омаленог, слабуњавог војника стога што није довољно јако спустио свој штап на Татаринова црвена леђа.

— Дај нов сноп прућа! — повика он, па се обазре и угледа ме; али, начини се да ме не познаје, намршти се страшно и пакосно и брзо се окрете. Мене обузе такав стид да нисам знао куда да погледам, као да сам и ја био умешан у тај срамни поступак. Оборих очи и похитах кући.

У ушима су ми целим путем зујале час лупа добоша, час писак флауте. Час сам чуо речи: »Браћо, смилујте се.« А час сам слушао самоуверени и гневни пуковников глас који је викао: »Хоћеш ли да тучеш или нећеш?«

А на срцу сам осећао готово телесни бол који је долазио од гађења, такав бол, да сам неколико пута застајао. Чинило ми се да ће свакога часа покуљати из мене сав онај ужас који ми је тај призор улио. Не сећам се како сам се докотрљао до куће и легао. Али, тек што задремах, ја опет све чух и видех, и скочих.

»Очевидно он зна нешто, што ја не знам!« помислих ја о пуковнику. »Кад бих ја знао оно што он зна, ја бих разумео и ово што сам видео, и онда ме то не би мучило«.

Али, ма колико да сам мислио, ја нисам могао да разумем оно што је знао пуковник, и заспао сам тек предвече, и то пошто сам отишао до једног пријатеља и са њим се сасвим опио.

Ви свакако мислите да се мени учинило лоше то што сам видео? Нипошто. »Кад се то прима од свију као неопходно и кад они чине са таквим убеђењем, они сигурно знају нешто што ја не знам,« мислио сам се и трудио се да дознам. Али, поред свега свога труда, ја нисам могао то да сазнам. А пошто нисам могао да дознам, нисам могао ни да ступим у војну службу, као што сам раније намеравао. И не само да нисам служио у војној струци, него нисам нигде ни служио, као што видите, нисам ни за шта.

— Знамо ми да ви нисте ни за шта, — рече један од нас. — Боље реците: колико људи не би било ни за шта да није вас.

— То су глупости! — додаде Иван Васиљевић с искреном љутњом.

— А, шта је било са вашом љубављу? — упитамо га ми.

— Љубав? Љубав је од тога дана почела да опада. Кад би се она, као што је то често бивало, осмехнула и замислила, ја бих се одмах сетио пуковника на пољани. То ми је било незгодно и непријатно, па сам почео све ређе да се виђам са њом. Тако је прошла и моја љубав.

Ето, дакле, какве се све ствари догађају и услед чега се мења правац целогa човечјег живота. А ви кажете... — заврши он.

Издано у Београду 1934. године.

